

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2012:2

Indhold

Artikler:

Ole Færch, Ole Bech Knudsen og Flemming Winther:

Peder Munk i Torstensgaard og Staby Kærgaard samt
Peders Munk i Vesterris, del 2 129

Thomas Oldrup: Sex i det offentlige rum i 1700-tallet –
»Ingen kerer sig om det, der tilhører sidemanden« 141

Jens Christian Krebs Lange: Den hvide Neger, del 1 155

Tine Toubro Kristensen:

Elna Munch – en uvillig kvindesagsforkæmper 196

Småstykker:

Iben Bjørner: Frederikke Dannemand, en uægte grevedatter 212

Niels Frandsen: Den almindelige Enkekasse 219

Nekrolog:

Hans H. Worsøe: Poul R. Porse 1919-2012 227

Tommy P. Christensen: Knud Prange 1930-2012. 230

Orientering fra bestyrelsen:

Generalforsamling 2012 232

Resultatopgørelse 2011 237

Anmeldelser:

Poul Martinsen: Hypnosemorderen – dobbeltmennesket

Palle Hardrup (Charlotte Lindhardt) 239

Poul Grønder-Hansen: Søren Abildgaard (1718-1791) -

Fortiden på tegnebrættet (Flemming Borg Nielsen) 240

Hans Jørgen Knudtzon: Abildgaard

(Flemming Borg Nielsen) 241

Elma van Vliet: Morfar fortæl nu. Giv dine erindringer

videre (Henriette Kragh Jacobsen) 242

Knud J.V. Jespersen, Carsten Porskrog Rasmussen, Hanne

Raabyemagle, Poul Holstein: Moltke – Rigets mægtigste
mand (Mads Hjortgaard) 243

Asser Amdisen: Struensee – til nytte og fornøjelse

(Maria Hvid Kargaard) 244

Malene Schwartz og Cathrine Errboe: Alba –

en familiekrønike (Signe Bruun Thomsen) 246

Forsidebillede:

Fotografi af Frederikke Dannemand.

Læs artiklen om *Frederikke Dannemand, en uægte grevedatter*

Se hele billedet på side 214.

Peder Munk i Torstensgaard og Staby Kærgaard samt Peder Munk i Vesterris, del 2

Af Ole Færch, Ole Bech Knudsen og Flemming Winther

I første del af denne artikel påvistes, at Peder Munk i Vesterris i Bislev sogn ikke er identisk med den vestjyske Peder Munk i Torstensgaard, senere i Staby Kærgaard. Anden del af artiklen fortsætter med at undersøge Peder Munk i Vesterris' familieforhold. Afsluttende konkluderes, at Peder Munk i Staby Kærgaard gennem sin anden hustru har slægtsforbindelser til »Munk af Vejbjerggaard«, ikke til »Vinranke Munk«-slægten som hidtil antaget.

Anne Skade

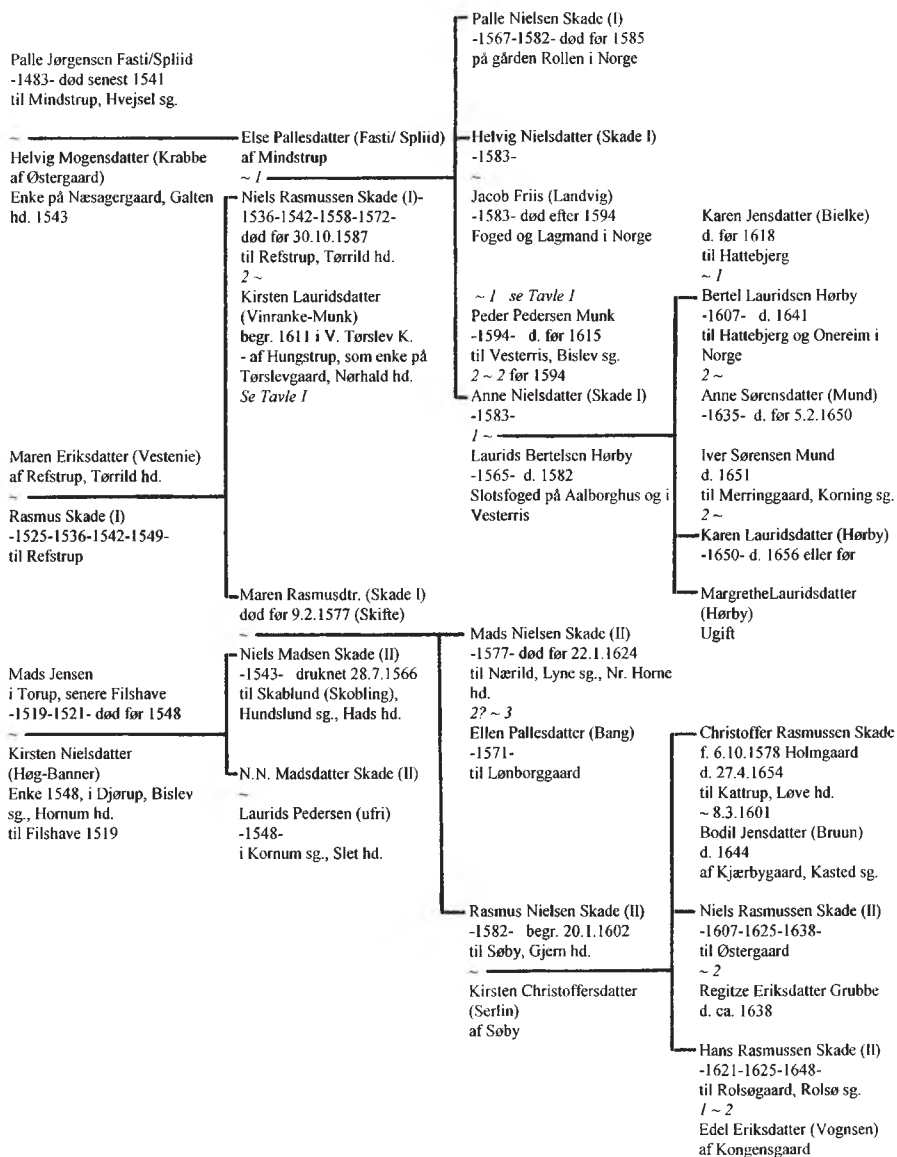
Anne Skade, Peder Munk i Vesterris' hustru, optræder både i Adelsårbogen og i Ole Færchs artikel s. 3 og 12¹ desværre med to forskellige patronymer »Madsdatter« og »Nielsdatter«. Det sidste er rigtigt.

I *Danmarks Adels Aarbog*² angives, at Mads Nielsen (Skade II) til Nærild i Lyne sogn havde tre børn, Palle, Helvig Nielsdatter³ og Anne Skade. Af flere sager, der refereres i Bjarne Nørgaard-Pedersens uddrag af *Viborg landstings dombøger C 1616-35*, bl.a. 29. januar 1631⁴, fremgår imidlertid, at Mads Nielsen (Skade II) døde barnløs ca. 1623 og arvedes af sin bror Rasmus Nielsens sønner, Hans Skade til Rolsøgaard, Niels Skade til Østergaard og Christoffer Skade til Kærbygaard. Det må betyde, at Mads Nielsen er død uden enke eller efterlevende børn eller børnebørn. Altså kan Anne Skade ikke have været hans datter, så ville hendes børn også have været arvinger efter Mads Nielsen og ikke kun hans brodersønner. Hun havde jo i 1. ægteskab med Laurids Hørby børnene Bertel, Karen og Margrethe, der alle levede 1624. Hvis Anne Skade havde været søster til Mads Nielsen, ville hendes børn også have været arvinger efter ham, det er der ingen spor af. De tre børn, som *Danmarks Adels Aarbog*⁵ har tillagt Mads Nielsen (Skade II), nemlig Palle, Helvig Nielsdatter og Anne Nielsdatter Skade skal derfor placeres anderledes. Den nærliggende mulighed er, at de er børn af Mads Nielsens morbror Niels Rasmussen (Skade I) til Refstrup i Tørrild herred, nævnt 1536-72. (Han sammenblandes i Adelsårbogen med sin svoger Niels Madsen (Skade II) til Skablund, Hundslund sogn, Hads herred).

Efter *Danmarks Adels Aarbog*⁶ havde Niels Rasmussen Skade børnene Laurids, Anne og Ingeborg i ægteskabet med Kirsten Lauridsdatter Munk, der var enke 30. oktober 1587.⁷ Desuden anføres særskilt, at »hans Børn var spredt i Norge og andetsteds«.

Fig. 1: Altartavlen i Lyne Kirke, skænket af Mads Nielsen Skade. Fotograf: Sognepræst Eigil Hvid-Olsen, Kvong.

Tavle II

Tavle II: Skadeslægternes familieforhold samt Anne Skades børn af første ægteskab med Laurids Bertelsen Hørby. Desuden ses nederst i højre spalte Mads Nielsen Skades arvinger.

Se tavleforklaring i Personalhistorisk Tidsskrift 2012:1.

Om Palle, Helvig og Anne Skade oplyser *Danmarks Adels Aarbog*⁸, at Palle 1567 og 1582 var i Norge og var død før 24. maj 1585. Om Helvig har *Danmarks Adels Aarbog*⁹, at hun endnu levede 1626 og var gift med Jacob Friis (Landvig), der var foged og lagmand i Norge (død efter 1594). Den 21. april 1583 fik han og hustruen ved mageskifte med kronen gods i Bergenhus len mod hustruens arvegods i »Nørvongis H. i Hyffum«.¹⁰

Forfatterne antager, at Niels Rasmussen Skade ud over et barnløst ægteskab med den noget yngre Kirsten Lauridsdatter Munk (begr. 1611 i V. Tørslev Kirke)¹¹ først var gift med Elsebe Pallesdatter (Spliid), og at Palle, Helvig og Anne Skade er fra dette ægteskab, idet to af dem jo opholdt sig i Norge og Anne Skade »andetsteds«, nemlig i Vesterris. Elsebe (Anne?) Pallesdatter (Spliid) var antagelig datter af Palle Jørgensen (Fasti/Spliid), der 1483 og 1536 skrives til Mindstrup i Hvejsel sogn, Nørvang herred, død senest 1541,¹² og Helvig Mogensdatter Krabbe, død efter 17. april 1543.¹³ Palle og Helvig Skade er da opkaldt efter dem. Med hensyn til de tre børn Laurids, Anne og Ingeborg, som Adelsårbogen følger til Niels Rasmussen Skade i ægteskabet med Kirsten Lauridsdatter Munk, formoder vi, at der er tale om en forveksling med Anne Skades første mand og hans to søskende, der netop hed sådan.¹⁴ Der findes ikke yderligere kildehenvisninger til spørgsmålet i Adelsårbøgerne, heller ikke noget, der strider mod vores formodning.

I *Danmarks Adels Aarbog*¹⁵ anføres om Niels Madsen, at han 1537 nævnes til Refstrup (Tørrild herred) og da med sin søn Mads Nielsen blev sagsøgt af Malte Lauridsen (Viffert), der beskyldte ham for i det sidste oprør at have bortført hans brevkiste. Af *Herredagsdombog nr. 1*, fol 17-18 fremgår, at det drejer sig om Niels Madsen i Rebstrup.¹⁶ Da Malte Lauridsen (Viffert) skrives til Rebstrup i Sønderup sogn i Hornum herred, må Refstrup være en fejllæsning. Niels Madsen og hans søn Mads Nielsen må blot være bønder, der har røvet brevkisten under Klementsfejden og intet har med slægten Skade at gøre.

Peder Munk i Vesterris' sønner

Peder Munk i Vesterris havde foruden den tidligere omtalte Niels sønnerne Laurids og Enevold. De tre brødre solgte arvegods efter ham i 1615.¹⁷ De var da myndige, d.v.s. født før ca. 1590. Det er vanskeligt at se dem som sønner af Anne Skade, da især Enevold er et Munk- og Skade-utypisk fornavn. Det indikerer, at Peder Munk i Vesterris kan have haft en første hustru, i hvis slægt fornavnet optræder, således i slægten Seefeld på nabogården Refsnæs i Komdrup sogn, hvor Peder Munk kom fra. Skødet 1615 medbesegles af Christen Harbo til Hvolris¹⁸ og Peder Munk til Havgaard,¹⁹ (der 1623 trættede med hinanden om tienden til Bjerre-

grav Kirke). Denne Peder Munk var søn af den tidligere omtalte Jens Munk til Havbrogaard (død 1636) og 1. hustru Kirsten Lauridsdatter (Seefeld).

Adelsårbogen 1905 angiver yderligere en søn Peder fra Vesterris, der imidlertid ikke har noget med Vesterris at gøre.²⁰ Desuden sammenblendes Enevold med den senere Enevold Pedersen Munk født 25. januar 1623, død 3. februar 1680 til Helminggaard i Ulstrup sogn, Aars herred.²¹ Han var gift med et barnebarn af Dorthe Bendixdatter Rosenkrantz, i 2. ægteskab gift med Christen Munk til Urup. (Jfr. nedenfor). Brødrene Laurids og Enevold Pedersen Munk er ikke fundet nævnt efter 1615, hvilket passer med, at de ikke optræder som formyndere for broderen Niels' børn i 1640'erne. Adelsårbogen²² har 1611 Enevold Munk som Adelsbursch ved Erik Grubbes kompagni. Det er nok rigtigt, og man kan formode, at også den tredje af brødrene, Laurids Munk er gået militærvejen, uden at der er fundet belæg for det.

Peder Munk i Vesterris' første hustru

Den 2. februar 1580 undertegnede Christoffer Munk til Komdrup og Laurids Munk »der sammesteds« på Refsnæs et skiftebrev mellem Christoffer Lauridsen Seefeld til Refsnæs og hans søster Anne Lauridsdatter Seefeld af Asferg i Nørhald herred, hans søster Else Lauridsdatter Seefeld til Komdrup og (ovennævnte) Jens Munk til Havbrogaard på sin hustru Kirstine Lauridsdatter Seefelds vegne.²³

Laurids Munk er identisk med Laurids Pedersen Munk, der senere skrev sig til Mølgaard. Hans første hustru Elsebe Michelsdatter Hvass arvede efter sine forældre Michel Nielsen, der levede 1572 og var død før 1576, og Inger Gundesdatter, død 1579, en gård i Veggerslev, to gårde i Hemmed, Hemmed Mølle, to hus sammesteds, den niende part af Sostrups endels²⁴ skove, kær og mose, samt den lod »den mand i Veggerslev« brugte i Sostrups endels eng. Godset lå ikke godt for Laurids Munk, som 1581 boede i Nysom nord for Hobro, og han lavede derfor et mageskifte med Jacob Enevoldsen Seefeld til Visborggaard.²⁵ Denne havde i vinteren eller foråret 1581 ved et mageskifte fået Mølgaard med tilliggende møllested, en gård og et hus i Havbro og en gård og et hus i Sjøttrup, og dette gods fik nu Laurids Munk i bytte for hustruens arvegods. Mageskiftebrevet udstedtes 30. april 1581 på Visborggaard.²⁶

Anne Lauridsdatter (Seefeld) af Asferg, der levede 2. februar 1580, var gift m. Anders Pedersen Munk til Komdrup, død før 16. juni 1573, da Kongen gav enken Anne Lauridsdatter noget tiendekorn til underhold. Hun fik 1579 desuden en gård i Asferg (Nørhald herred) i forlening.²⁷

Ovennævnte Else Lauridsdatter Seefeld til Komdrup, der skifter 1580, formodes af Adelsårbogen²⁸ at kunne være gift m. »Søren Munk i Komdrup«, der sidst findes nævnt 1563.²⁹ Meget taler for, at hun derimod lige efter 1580 er blevet gift med hans (halv-?) broder Peder Munk og med ham har fået de tre sønner Niels, Laurids og Enevold. Enevold kan være opkaldt efter Else Seefelds afdøde bror og Laurids efter hendes far. (For Niels er der flere opkaldsmuligheder). Peder Munk må i 1580'erne have boet i Komdrup, hvor Else Seefeld så døde før 1594, da Peder Munk nævnes gift med Bertel Hørbyes enke Anne Skade på Vesterris.³⁰ I en højesteretsdom fra 1679³¹ findes en slags bekræftelse af, at Else Seefeld var moder til Peder Munks børn. Sagsøgeren var »Os elskelig Lauritz Munk til Merløsegaard, oberst over Vores Tøjhus, saa og Vores hofkøgemester«. Han var det eneste af Niels Pedersen Munks mange børn (og dermed af Peder Munk til Vesterris' børnebørn), der kom til tops i samfundet. Lauritz Munk døde 1702 som generalmajor og hvid ridder.³² Han forsøger i højesteretssagen at bevise, at han er arving efter Maren Christoffersdatter Seefeld (død ugift 1678 »næsten 100 år gammel«), datter af Christoffer Lauridsen Seefeld til Refsnæs (1543-1612) og Else Nielsdatter (Benderup).³³ Maren Seefeld havde arvet slægtsgodset som den længst levende af sine søskende, der alle var døde uden livsarvinger. Hendes far var helbror til Else Seefeld, så Lauritz Munk er efter vores opfattelse rigtigt nok arveberettiget; men beviserne går i fisk for ham, fordi han ikke ved meget om sin farfar og da slet ikke om dennes forslægt.

Det mest konkrete »bevis« Lauritz Munk har i sagen for slægtskab med Maren Seefeld er »en attest under hr. Oluf Rosenkranzes, Jens Rosenkranzes og Holger Parsbergs³⁴ deres hænder, at Niels Munk, Westerris og fru Elisabeth Seefeld at have avlet Peder Munk og fru Anne Munk, som berettes at være deres børn, og Peder Munk skulle have avlet Niels Munk, og Niels Munk avlede Lauritz Munk«. ³⁵ Den her nævnte »fru Anne Munk« gøres af Lauritz Munk til hustru af Lauritz Nielsen Seefeld til Refsnæs. Hun vides imidlertid at være en Ottedatter af Gjessinggaard (se Tavle I, Personalthistorisk Tidsskrift 2012:1),³⁶ og det gennemskues også af Højesteret, så Lauritz Munks krav afvises.

Desværre eksisterer bilagene til højesteretsdommen ikke mere, dog nævnes fol. 144a³⁷ en ligprædiken over Christoffer Seefeld til Refsnæs, der findes bevaret.³⁸ Heri ses dog kun en ufuldstændig og ikke helt rigtig anetavle for den afdøde, intet om hans søskende.

Imidlertid har Lauritz Munk altså vidst, at han nedstammede fra Else Seefeld og fra Vesterris, og det støtter vores hypotese om Peder Munks to ægteskaber.

Peder Munk i Torstensgaard og Staby Kærgaard

Oplysningerne i Ole Færchs artikel i *Personalhistorisk Tidsskrift* 2009:1 er i alt væsentligt korrekte; men Adelsårbogens vildledende påstand, at Peder Munk i Torstensgaard og Staby Kærgaard skulle være identisk med Peder Munk i Vesterris førte til fejlinterpretationer af kilderne. Peder Munk i Torstensgaard og Staby Kærgaard er en person, som efter alt at dømme slet ikke var adelig, dog har hans hustruer nok været lavadelige. Det er ukendt, hvorfra Adelsårbogen³⁹ har, at Peder Munk til Havbro's enke Mette Jepsdatter Benderup anden gang skulle være blevet gift med borgmester Svend Nielsen i Lemvig. Hun kan i hvert fald ikke være mor til Peder Munk i Staby Kærgaard, da hans mor som påvist *Personalhistorisk Tidsskrift* 2009:1, side 10f. hed Johanne Nielsdatter (død ca. 1600) og i et første ægteskab havde denne søn Peder Munk. Hverken hendes eller hendes første mands navn eller slægt er det desværre lykkedes at påvise.

Enkelte nye oplysninger er fundet: I en sag ved rettertinget 15. juni 1608 står der: »Peder Munk i Stabykiergaard fik ved fuldmægtig dom over Niels Munk, som ikke mødte, til efter sin hustru Kirstine Lavertsdaatters brev og sit eget sendebrev, hvorved han konfirmerede hint, skadesløst at betale 50 dlr.«⁴⁰ Antagelsen var i *Personalhistorisk Tidsskrift* 2009:1,⁴¹ at Kirstine Lavrentsdatter var en fejlskrift for Karen Christensdatter, og at denne skulle være identisk med Peder Munk i Stabys hustru Karen Munk, og at Niels Munk var identisk med Niels Mogensen Munk til Ørnhoved. En læsning af originalteksten i dombogen viser imidlertid, at Peder Munk i Staby stævner Niels Munk i *Øster Hassing*, og at Kirstine Lavrentsdatter er dennes hustru. Der er uden tvivl tale om den Niels Nielsen Munk, der omtales foran i afsnittet om Komdrup-grenen af Vinranke-Munk-slægten. Han nævnes 1599 på en gård i Ø. Hassing⁴² og døde 29. maj 1626 i Moss i Norge. Hustruen er Kirsten Lauridsdatter af slægten Vognsen af Stenshede,⁴³ der omkring 1620 arvede en del af Hassing Hovgaard i Kjær herred efter sin far Laurids Jørgensen (Vognsen).⁴⁴ Hun boede 1630 og 1631 i Moss og pantsatte gods i Vester og Øster Hassing til Fru Margrethe Rosenkrantz, 1630 solgte hun en ligeledes arvet part i gods i Ulsted til sin stedfar Hans Dyre. Kirsten Lauridsdatter levede endnu 1633, da hun skødede gods i Vester Hassing til sin Søn Niels Vognsen Munk i Tjæreberg. Hans børn fik som nævnt Niels Munk til Mølgaard som værge.

Niels Nielsen Munk skrev sig i henhold til Adelsårbogen i 1622 til Østrup og beseglede da til vitterlighed med Søren og Niels Munk til Mølgaard.⁴⁵ Søren Munk til Mølgaard er den ovenfor nævnte værge for Peder Munk i Vesterris' børnebørn. Det er påfaldende, at Peder Munk i Staby Kærgaard, som efter alle registreringer hører hjemme i det nord- og sydvestjyske, stævner Niels Munk og Kirstine Lavrentsdatter i Øster Hassing

i det fjerne Kjær herred. Dette kunne pege på, at årsagen til stævningen skal søges i slægtskab, og at Peder Munk i Staby kan være en slægtning til Kirsten Laurentsdatte i Øster Hassing, der havde lånt pengene.

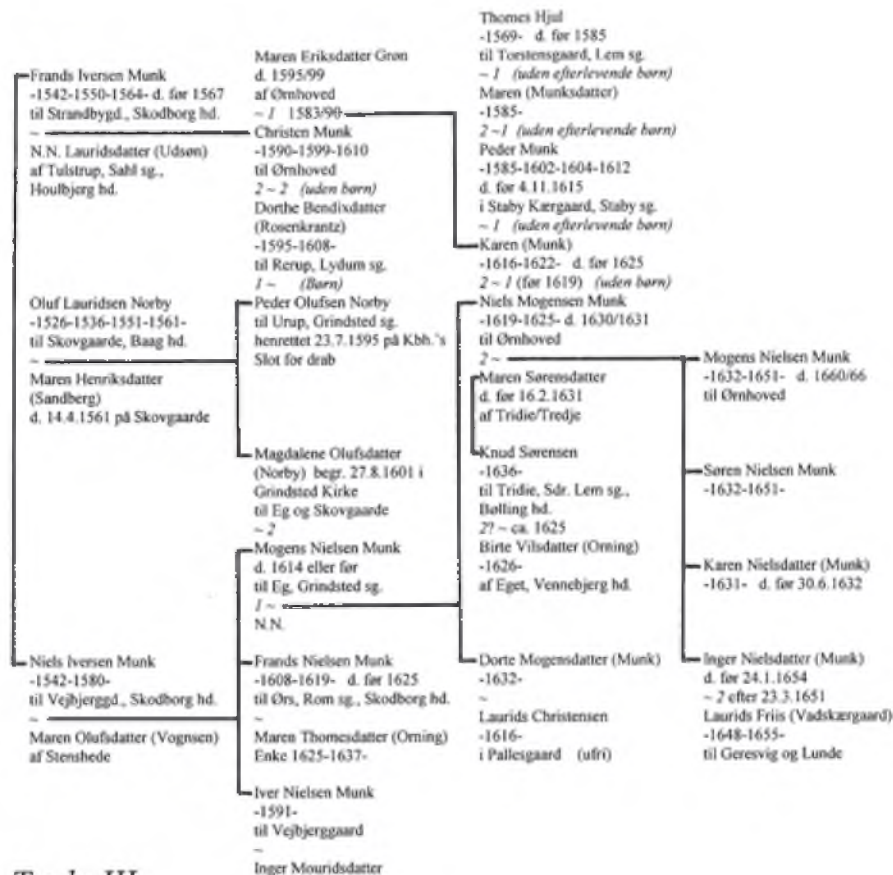
Peder Munks hustru i Staby Kærgaard

Peder Munks hustru Karen Munk og hendes anden ægtefælle kendes gennem en del stævninger og domme fra Viborg landsting 1617-1622 i forbindelse med forskelligt jordegods, som Peder Munk havde købt af fru Karen Nielsdatte i Trabjerg, bl.a. en gård i Neder Feldborg. Ud fra originalteksterne må det antages, at både skriveren og Bjarne Nørgaard-Pedersen er faret vild i Karen Nielsdatte i Trabjerg og Karen Munk i Staby, senere i Holstebro og endnu senere til Ørnhoved, og at man ikke ud fra sagerne i dombøgerne kender hendes patronym. Til forvirringen bidrager yderligere, at Peder Munk havde en moster, der også hed Karen Nielsdatte.⁴⁶

Peder Munks enke Karen Munk blev omkring 1617-1618 gift med Niels Mogensen (Munk af Vejbjerggaard). Han var søn af Mogens Nielsen Munk, der efter Adelsårbogen 1905 skrives til Eg i Grindsted sogn og var gift med Magdalene Norby, død 1601. Hun havde efter Adelsårbogen også været gift med den ufri Laurids Jensen i Pallesgaard. Niels Mogensen (Munk) i Pallesgaard og Laurids Christensen, tjenendes i Pallesgaard blev 2. marts 1616 stævnet til landstinget af Anders Rytter til Kappel. Af sager, der 16. juni og 25. august 1632 var for landstinget fremgår, at Laurids Christensen i Pallesgaard nu var gift med Dorte Mogensdatte Munk, Niels Mogensen Munks søster. 1632 nævnes Laurids Christensen i Pallesgaard også i en sag, der var for kongens retterting.⁴⁷ Pallesgaard lå sikkert i egnen omkring Torlund og Eg.⁴⁸ Frans Nielsen Munk betegnes i en sag 1636 vedrørende arv efter Niels Mogensen Munk som hans farbror.⁴⁹

Magdalene Norby pantsatte i 1594 og 1595 Eg, som kun var 3 gårde, hvoraf hun beboede den ene, til Christen Vind til Endrupholm, hendes mors søstersøn, og 8. september 1597 solgte hun Eg til ham. Christen Vind forlenede herefter Mogens Munk og Magdalene Norby med gården Torlund. Af en sag 13. juni 1608 ved rettertinget fremgår, at Mogens Munk og Magdalene Norby ikke havde fælles børn. Niels Mogensen Munk må således være fra et tidligere ægteskab af Mogens Munk. I sagen var også indstævnet Peder og Michel Munk, brødre, men deres relation til Mogens Munk nævnes ikke, måske brødre, måske sønner af et tidligere ægteskab. I sagen nævnes også, at Mogens Munk ikke ejede gods, da han blev gift med Magdalene Norby.⁵⁰ Hun levede 23. november 1600 og blev ifølge Adelsårbogen begravet 27. august 1601 i Grindsted Kirke.

Mogens Munk til Torlund og fru Dorte Rosenkrands, enke efter Peder Norby til Urup og nu gift med Christen Munk til Ørnhoved, blev 3.

Tavle III

Tavle III: Slægtsskabet mellem Vejbjerggaard-Munkerne, Peder Munk til Staby Kærgaard og Ørnhoveds ejere.

februar 1602 stævnet for et brev, som de havde udgivet til deres farbrors søn og husbond Christen Munk til Ørnhoved.⁵¹ Stævningen må læses således, at Christen Munk er fætter til Mogens Nielsen til Torlund, og at denne og Dorthe Rosenkrands har udgivet det nævnte brev til Christen Munk, før denne blev gift med Dorthe Rosenkrands. (Torlund ligger ca. 15 km vest for Grindsted).

Efter dette må man konkludere, at Christen Munk til Ørnhoved er søn af Frands Iversen til Strandbygaard. Dennes bror er rimeligt veldokumenteret Niels Iversen Munk til Vejbjerggaard, og de var sønner af biskop Iver Munk i Ribe og Ida Frandsdatter Pogwisch. Christen Munk til

Ørnhoved skal altså ikke knyttes til Niels Munk til Lykkegaard i Komdruplinien, som Adelsårbogen 1905 angiver. Den assistance, som Karen Munk fik fra henholdsvis Frans Nielsen Munk til Ørs og hans brodersøn Christen Munk til Ørnhoved i de omtalte landsretssager og det faktum, at hun selv skrives til Ørnhoved, peger på, at Adelsårbogen har ret, når hun her gøres til datter af Christen Munk til Ørnhoved; men hun kunne også være hans søster.

Da Staby Kærgaard var brændt 1610 nævnes, at Peder Munks hustru og børn nær var omkommet.⁵² Det er sikkert en standardfloskel. I retssagen 18. januar 1617 ved landstinget omtales nemlig kun Peder Munks enke fru Karen og »hans arvinger«.⁵³ Hverken Peder Munk i Staby eller Karen Munk har haft efterlevende børn i deres ægteskaber.

15. februar 1617 dukker Torlund op i den nævnte landstingssag om gården i Neder Feldborg. Landgilden heraf var betalt til forskellige bønder i Torlund og Grove, indtil Michel Nielsen i Torlund fik gården, og den havde i 20 år ikke været givet til fru Karen Nielsdatter i Trabjerg, men til salig Peder Munk og Karen Munk i Staby Kærgård. Sagen er svær at forstå, men skaber forbindelse fra o. 1597 mellem Torlund og Peder Munk i Staby og Karen Munk, og den kan tolkes som endnu et fingerpeg om Karen Munks slægtsforbindelser. Den nævnte Michel Nielsen i Torlund kan være identisk med Michel Munk, der blev stævnet 1602 ifølge ovenstående; men det må fremtidige undersøgelser afgøre.

Afslutning

Adelsslægter med navnet Munk træffes tilbage fra tidlig middelalder og rummede slægter fra højadelen til de laveststående, som kæmpede – ofte forgæves – for at bevare adelsskabet og næppe hævede sig meget over bondestanden i levevis. Munk-slægterne udgør en mangfoldighed, som det er let at fare vild i. Hovedkilden, *Danmarks Adels Aarbog* 1905, som nu er mere end 100 år gammel, udgør stadig et godt udgangspunkt til at beskæftige sig med Munk-slægterne. Kildehenvisningerne er i hovedsagen rigtige, men dog ofte unøjagtigt refereret og kræver seriøs efterprøvning. Svagheden i Adelsårbøgerne er, at tolkningen af kilderne og sammenkoblingen af oplysninger om personer ofte er baseret på rene gætterier eller i nogle tilfælde på ikke citerede adelige slægtsbøger, hvis angivelser ikke holder ved nærmere undersøgelse. Adelsårbøgernes slægtstavler bliver derved i mange tilfælde forkerte, og ny forskning viser behov for en revision. Det gælder Vinranke-Munkerne og Vejbjerg-Munkerne, som indgår i denne artikel, men utvivlsomt også alle de andre Munk-tavler samt bidragene om andre adelsslægter, hvorfra oplysninger er anvendt, såsom Skade, Hørby, Norby m.fl.

Anvendte forkortelser:

DAAa: *Danmarks Adels Aarbog*.

Trap: J. P. Trap, Danmark, Femte udgave. Bind 16, 1961.

Benyttede arkivalier

Rigsarkivet: Sjællandske Registre 1579-1588.

Rigsarkivet: Sjællandske Tegnelse 1596-1604.

Rigsarkivet: Jyske Tegnelse 1580-96.

Rigsarkivet: Hyldninger, Adelenes fuldmagter ved hyldningen 1608, Den nørrejyske adels, 9. marts 1608 i Viborg.

Rigsarkivet: Rostjenestetakseringer 1574-1652.

Benyttet litteratur

Bricka, C.F.: *Kancelliets brevbøger*. 1885-.

Danske Magazin, Det danske Selskab for Fædrelandets historie, angivet med række og bind.

Færch, Ole: *Diplomatarium Hornumense, Tingsvidner, breve og andre dokumenter fra Hornum herred, Nibe og Nørholm birketing, 1216-1636*.

Hertzum-Larsen, Holger: *Jyske domme og dokumenter 1440-1700*.

Hvas, F., *Samlinger af Meddelelser om Personer og Familier af navnet Hvas*. København 1861-90.

Jyske Saml., *Samlinger til Jysk Topografi og Historie*.

Nørgaard-Pedersen, Bjarne: *Jyske Tingbøger*, udgivet privat på CD-ROM.

Kolderup-Rosenvinge, *Udvalg af Gamle danske Domme*.

Rasmussen, Poul, *Viborg Landstings Dombøger 1616A og B, 1617B, 1618B*.

Reitzel-Nielsen, Erik: *Danske Domme*. 1978-83.

Secher, V.A.: *Samling af Kongens Rettertings Domme 1595-1614*.

West, F.J.; *Kronens skøder*, Rigsarkivet. 1908.

Noter

- 1 *Personalhistorisk Tidsskrift* 2009:1.
- 2 *DAAa 1915*, Skade II, s. 489.
- 3 Hun kaldes Nielsdatter i *DAAa 3* (1886), s. 150.
- 4 *Viborg landstings dombøger C 1616-35*, udgivet privat på CD af Bjarne Nørgaard-Pedersen, Beder.
- 5 *DAAa 1915*, s. 489.
- 6 *DAAa 1915*, s. 487.
- 7 Hun gjorde 1590 med andre krav på arv efter Kirsten Mortensdatter (Vognsen, Jesphede), datter af hendes moster Dorte Jespersdatter (Lunov), se *DAAa 53* (1936), s. 97f.
- 8 *DAAa 1915*, s. 489.
- 9 *DAAa 3* (1886), s. 150.
- 10 *Kronens Skøder*. Da der ikke er noget Hygum i Nørvangs Herred, må der være tale om Hygum i Kollerup Sogn i naboherredet Tørrild.
- 11 *DAAa 32* (1915), s. 487, afvigende fra ældre version *ibid.* 22 (1905), s. 307.
- 12 *DAAa 97* (2003-05), s. 591.
- 13 *DAAa 9* (1892), s. 132. Blandt deres børn findes kun (forvansket) »Anne, var i Vreilev Kloster, siden g. m. Mads Skade til Restrup«.
- 14 Børn af Bertel Andersen Hørby til Vesterris og Karen Lauridsdatter (Udsen), se *Personalhistorisk Tidsskrift* 2003:2, s. 126ff.
- 15 *DAAa 1915*, Skade II, s. 489.
- 16 Rigsarkivet, herredagsdombøger, jf. Troels Dahlerup, *Det Kgl. Rettertings Domme og Rigenes Forfølgninger fra Christian III.s Tid, I*, s. 40.
- 17 Landsarkivet i Viborg, Pergamentsamlingen nr. 242, udtaget af G139, Lundbæk godsarkiv. [5] segl. 17. april 1537.
- 18 *DAAa 14* (1897), s. 167.

- 19 DAAa 22 (1905), s. 310. Nu: Havegaard i Bjerregrav Sogn.
- 20 En sammenblanding af den ufri Peder Munk Pedersen i Lemvig 1617 og en Peder Munk, der 1634 nævnes med Niels Munk. [Rigsarkivet, Jyske Tegnelse. IX. 15.]. De nævnte kan måske være Peder Munk til Havgaard og Niels Munk til Mølgaard.
- 21 DAAa 97 (2003-05), s. 503.
- 22 DAAa 1905, s. 313.
- 23 F. Hvas, IV, s. 148f. (uden henvisning til originaldokumentet)
- 24 Endels mark, eng og skov, dvs. underlagt én bestemt gård og udenfor det almindelige driftsfællesskab. Otto Kalkar, *Ordbog over det danske Sprog (1300-1700)*.
- 25 DAAa 31 (1914), s. 454.
- 26 Landsarkivet i Viborg, Pergamentsamlingen nr. 474. Omtalt i F. Hvas, IV, s. 148.
- 27 Kancelliets Brevbøger, s. 279, 596. – cit. c. DAAa 22 (1905), s. 498.
- 28 DAAa 1905, s. 314.
- 29 Sjællandske Registre XII. 472. – cit. c. DAAa 22 (1905), s. 498.
- 30 Kolderup-Rosenvinge, *Udvalg af gamle danske Domme* IV, s. 400.
- 31 Rigsarkivet, Højesterets Dombog 1679. Bd. II, fol. 124b-147a.
- 32 DAAa 22 (1905), s. 312.
- 33 Se DAAa 31 (1914), 457-459 og tilføjelse i 61 (1944), 110.
- 34 Ubeslægtede Adelspersoner, der kun i kraft af deres stand og embeder skulle give attesten mere vægt.
- 35 Rigsarkivet, Højesterets Dombog 1679. Bd. II, fol. 134a.
- 36 *Personalthistorisk Tidsskrift 2012:1*, s. 22.
- 37 Rigsarkivet, Højesterets Dombog 1679. Bd. II, fol. 124b-147a.
- 38 Det Kgl. Bibliotek: Niels Lauritzson Arctander, *Mora Dei, Prædiken udi Christopher Lauritzson Seefelds til Reffsnis begravelse ...* (Kbh. 1614).
- 39 DAAa 1905, s. 309 og 1911, s. 578.
- 40 Herredagsdombog nr. 20, Fol. 191-192, jf. V.A. Sccher, s. 221.
- 41 *Personalthistorisk Tidsskrift 2009:1*, s. 7.
- 42 Ekstrakt af Aalborg Stifts Jordebog ved C. Klitgaard, citeret efter DAAa. 32 (1915), s. 608.
- 43 DAAa 22 (1905), s. 306 og 53 (1936), s. 106.
- 44 *Træp* bind 16, s. 984.
- 45 Landsarkivet i Viborg, Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol 1622.
- 46 *Viborg landsting dombog 1617C*, 83v-86v, jf. Poul Rasmussen s. 141: 15. febr. 1617. Borger i Lemvig Christen Jepsen var blevet sagsøgt af kreditorer og arvinger efter hans formand i ægte-skabet for gæld og arv. Dom af Lemvig rådstue 12. febr. 1613: Efterdi sal. Svend Nielsen udgjorde Peder Munk i Staby Kærgård for en broderlod for hans mødrene arv efter hans sal. moder Johanne Nielsdatter og i lige måde udgjorde Jens Jensen, hans sønnesøn, også for hans anpart efter hans sal. oldemoder Johanne Nielsdatter, Johanne Nielsdatter da vidste borgmester og råd ikke andet efter slig lejlighed at kunne kende, end (Svend Nielsens enke) Sidsel Pedersdatter jo burde Peder Munk på hans (halv)broders Peder Svendsens vegne at udlægge af sal. Svend Nielsens bo efter hans sal. moder så meget, som en anden af hans brødre har udfanget for en broderlod, og siden efter hans sal. fader Svend Nielsens kristeligt og retfærdigen at skifte og dele med Peder Munk på for:ne hans broders vegne, så vidt som boct kunne tilrække, når vitterlig gæld og børnepenge var udlagt Ved en samme dag sluttet kontrakt lovede Sidsel Pedersdatter og hendes trolovede og værge Christen Jepsen, at de i henhold til denne dom ville udlægge Peder Munk på Peder Svendsens vegne for 200 rdl. i Svend Nielsens gård og ejendom i Lemvig for hans mødrene arv og siden skifte med ham efter hans fader. Desuden lovede de at betale Svend Nielsens gæld til Peder Munk, (100 rdl.), som denne skænkede Lemvig Kirke. En del af denne fordring havde Peder Munk arvet fra sin moster Karen Nielsdatter.
- 47 Rigsarkivet, Herredagsdombog nr. 37, 1632, s. 676-80 efter film S-16.466 og 467.
- 48 *Kongens Retterting 1537-1660* af Ditlev Tamm angiver, at det skulle dreje sig om Palsgaard gods, men det er ikke troligt.
- 49 Bjarne Nørgaard-Pedersen, uddrag af *Viborg Landstings Dombøger C 1616-1656*, 14ff. 20. januar 1636 ...var skikket Søren Andersen Skrædder, borger i Viborg, og Laurits Christensen i Pallesgård på deres hustruers vegne deres visse bud Niels Jensen i Stokkendal og havde stævnet velb. Niels Mogensen til Ørnhoved hans efterladte børn og arvinger, nemlig velb. Mogens Nielsen, Søren Nielsen og jomfru Inger Nielsdatter, samtligen med deres lovværger, for at eftersom deres salige far Niels Mogensen har været Søren Andersens og Laurits Christensens hustruer og deres medarbejters rette lovværge og formynder, og til sig annammet hvis arveparter, de efter deres salig far var berettiget, såvel som også efter deres salig mor og bror var tilfalden efter rigtig afkald og skiftebrevs indhold, afgangne Niels Mogensen sin egen farbror salig Frands Nielsen i Ørs given har, o.s.v.
- 50 V.A. Sccher, s. 205-208.
- 51 Rigsarkivet, Kongens retterting, Stævningsbog 1599-1602, s. 40b – ifølgc Holger Hertzum-Larsen, *Jyske Domme og Dokumenter*.
- 52 *Personalthistorisk Tidsskrift 2009:1*, s. 7, note 22.
- 53 Ikke »børn«, som der står i *Personalthistorisk Tidsskrift 2009:1*, s. 9, note 35.

Sex i det offentlige rum i 1700-tallet – »Ingen kerer sig om det, der tilhører sidemanden«

Af Thomas Oldrup

Sex i 1700-tallet var ikke noget, der hørte hjemme under dynen bag hjemmets lyddæmpende vægge. Der findes talrige eksempler på, at man i det offentlige rum risikerede at støde på seksuel inspiration og konkret seksuel aktivitet, ofte af den illegitime slags. Det kan måske være betryggende at tænke på i dag, hvor vi frygter, at vores unger tager skade af mediernes eksplicitte sex.

»Udtrykket: 'Nu har vi forår, så nu kan græsset snart bære', siger måske ikke nutiden meget, men skal tages ganske bogstaveligt. Det har sit ud-spring i den tid, da unge mennesker ikke havde eget værelse og ikke andre steder til private møder end skov og krat i godt vejr. Som der stod i sangen: Langt ude i Geelsskov nød vi vor elskov...«

– Ib Spang Olsen, »Ung mand i fyrrerne«, 2003, s. 38

Den 4. februar 1788 har kasernen i Kongens Have, mellem Nørrevold og Rosenborg, eksotisk besøg. Det er den oplyste venezuelanske eventyrer og siden revolutionshelt, Francisco de Miranda (1750-1816), der den vinter er på gennemrejse i Danmark. Den nysgerrige Miranda og hans danske ven Carsten Anker får forevist kasernen af en menig soldat, som både er høflig og forstandig, som Miranda bagefter skriver i sin dagbog. Han fortsætter:

Soldaten »viste os sovesalene, som er meget propre og med gode senge, selvom de har den fejl at der skal ligge to mand i hver. De gifte er alene med deres koner uden omhæng eller adskillelse, alle sammen i ét rum, og sengene står tæt opad hinanden. Vi spurgte ham, om dette ikke medførte visse ulemper, og han svarede meget køligt, at det var der ikke tale om, eftersom ingen kerer sig om det, der tilhører sidemanden.«¹

Denne artikel vil undersøge udbredelsen af sex i det offentlige rum i 1700-tallets Danmark. Artiklen er personalhistorisk i den forstand, at der hovedsageligt anvendes datidige dagbøger. Disse har jeg læst og brugt i forbindelse med mit speciale fra 2009 på Københavns Universitet, som denne artikel er et bearbejdet uddrag af.²

Fig. 1: Struensee og Caroline Mathilde havde »utilsløret elskov« i parken under deres affære omkring 1770. Her ses de spillet af henh. Mads Mikkelsen og Alicia Vikander i filmen *En kongelig affære* fra 2012. Foto: Jiri Hanzl

Alle vidste alt om alle

I dag dyrker man sex uden for hjemmets fire vægge med den pikante risiko i baghovedet, at man kan blive opdaget, og kun meget få, fordi de ikke har andre steder at gøre det. I 1700-tallet var det anderledes. Det var ikke usædvanligt at støde på sex i det offentlige rum, bl.a. fordi folk ganske enkelt ikke havde andre og mere private steder at gå hen og gøre det.³

Den unge frafaldne teolog Hans Barhow (1704-1754) har i to dokumenter – hans erindringer og en slags uofficiel vejviser over København anno 1748-51 – givet os et indblik, dels i hvordan han praktiserede sin egen seksualitet, dels hvor meget københavnere vidste om hinanden. Da han midt i århundredet går fra dør til dør og beskriver de folk, der

bor de enkelte steder, får man indtrykket af et København, hvor alle vidste alt om hinanden. I den liderlige teologs egen private, nærgående og højst subjektive vejviser noterer han små sladderhistorier om mange beboere. Det hedder for eksempel, at »En præst Skibsted sagdes at ligge i med konen« (ikke hans egen). Om en anden præst hedder det, at han er »en stor horehund« og »har den gamle Lehrs datter, søster til kammerråd Lehr. Datteren besøvet af Ring, som fik datteren«. Om en stolemager hedder det, at »hans døtre er grev Rantzows⁴ maitresser. Han spadserer med dem«. ⁵ Og så videre og så videre.

Man får indtrykket af, at alle har kendt til hinandens hemmelige sidespring og skeletterne i de københavnske skabe. Måske har affærerne slet ikke været opfattet som så hemmelige, som vi ville mene i dag? Det me-

ner Grethe Hartmann, der har givet kapitlet, hvorfra de ovennævnte citater stammer fra, overskriften *Tolerancens århundrede*.

København var ikke større end, at de fleste borgere kendte hinanden og omgikkes hverandre i små lukkede sociale cirkler, hvor alle vidste alt om alle.⁶

Også i sine erindringer har Barhow mange små sladderhistorier og lægger en særlig fryd i at berette om præsters utugt.⁷

Selv den ærværdige og lærde embedsmand Bolle Willum Luxdorph (1716-1788) noterer uendelige mængder af sladderhistorier ned i sine omfattende og nøjagtige dagbøger.⁸

Men offentligheden og seksualiteten skal ikke kun forstås i denne sladderagtige forstand, som en interesse for, hvad andre gør med andre. Offentligheden skal også forstås i helt konkret forstand, som en accept af at overvære eller støde på andre folks sex.

Eksemplet fra denne artikels indledning, hvor Miranda besøger kaserne i Kongens Have, hvor »ingen kerer sig om det, der tilhører sidemanden«, viser os den seksuelle åbenhed, indiskretion og overbærenhed, der tilsyneladende har været på kasernen. Miranda er en mand, der ellers ikke er synderligt bornert, men han lader alligevel til at synes, at det er imponerende og vidtgående, at soldaterne dyrker deres ægteskabelige samliv i fællesskab. Hvis soldaterne og deres koner ligger og dyrker sex i et stort rum uden adskillelse, med sengene skramlende op mod hinanden, kan sex på ingen måde være gemt væk eller privat – i hvert fald i dette miljø. Når ægtefolk åbenlyst dyrker sex i plenum, er der mindre grund til at skamme sig over sin seksualitet.

Sex udendørs

Udendørs sex var heller ikke ualmindelig. Barhow skriver fx i sine erindringer: »Med lille Marit harcellerte [lave løjer med, sandsynligvis af seksuel art] vi med en gang strict [straks?] på marken.«⁹ Luxdorph nævner også, at en mand har villet tage hans tjenestepige Ane ude på marken.¹⁰ Sex var noget man kunne risikere at blive vidne til i det offentlige rum, helt konkret.

Det gælder bestemt ikke kun på landet. Den aktive Barhow kommer også med eksempler på, at han har kissemisset og haft sex rundt omkring i København og andre byer. Han »harcellerte« med en ung jomfru på højen i Frederiksberg Have.¹¹ Siden er han også sammen med Madam Graah »på trappetrinnet ved forstuedøren«,¹² og »i kroen i Dybengade« og Krendsen på Kongens Nytorv.¹³ Madam Graah er endda en gift kvinde, så man kunne forvente særlig diskretion omkring deres rendezvous. Ved en anden lejlighed har parret måske endda sex, mens Barhows værelseskammerat er til stede.¹⁴

Den ikke særlige stringent eller velskrivende Barhow afslutter sine erindringer med flere rodede eksempler i sine optegnelser. »Mine amour metiers hos N. Engang hos en fra Helsingør, det var oppe i Vognmagergaden. Den anden gang med hende fik jeg en drippert [kønssygdom]. Konen sad ved bordet, da vi lå i sengen. Engang på nogle stenroser oppe ved Vor Frue Kirke. Engang med en oppe i en liden gade ved Nørrevold. To gange hos hende, var meget trangt... jeg lå engang ude på Vesterbro hos Marcy i hullet.«¹⁵

Hos Barhow finder vi altså talrige eksempler på, at han med forskellige partnere påstår, at han har dyrket sex på offentlige steder. Ud fra Barhows udsagn alene kan vi dog ikke konkludere, at alle gjorde det samme. Det er muligt, at kun ganske få gjorde – af nød eller fordi de ikke anså det som skamfuldt – men eftersom det jo netop var i al offentlighed, risikerede mange at blive vidner til de få. Det er sandsynligt, at sex er blevet oplevet i gadebilledet, og at det har påvirket folks opfattelse af seksualitet på en måde, så det ikke var forbundet med skam.

Et andet eksempel på en privatperson fra 1700-tallet, der har skrevet sine erindringer er den mindre kendte Sigvard Lyche (1759-1789), som Bent Blüdnikow kalder »1780'ernes litterære enfant terrible.«¹⁶ Som blot 27-årig udgiver Lyche sine erindringer, kaldet *Mine Hændelser*, hvoraf et eksemplar bl.a. findes på Rådhusbiblioteket i København. Disse er dateret 1. november 1786.

To gange i *Mine Hændelser* omtaler han også erfaringer med sex på offentlige steder, begge steder er det Kongens Have det drejer sig om. En lokalitet, som jeg snart skal vende tilbage til.

Den første gang er vi i ca. 1767: »Mine forældres Tienestepige havde engang silde ud paa Aftenen havt mig med i Kongens Have, – og givet mig en Makron for at sidde stille paa en Bænk, mens hun gjorde en Afstikker med sin Kæreste, som var Smedesvend.«¹⁷

Den anden gang er vi i ca. 1776: »I dette Aar begyndte jeg at føle meget for de Skiønne; jeg skaffede mig en Dulcinæa; men jeg var hende kuns lidet troe; thi ved hyppige Spaseregange i Kongens Have og Filosofgangen gjorde jeg mange smaae Opvartninger – og var ofte lykkelig.«¹⁸ Filosofgangen var en populær promenade anlagt indenfor volden mellem Langebro og Vesterport. Den forsvandt først 1885.

Synlig gadeprostitution

Også gadeludernes tilstedeværelse var den gang mere synlig og offensiv end den er i dag. Luderne hang i døråbningerne og falbød åbenlyst deres tjenester. Prostitutionen kunne man støde på i stort set hele byen, men i København var det særlig tydeligt i kvarteret omkring

Nikolaj Kirke. Deres henvendelser og tilnærmelser var slet ikke til at undgå.¹⁹ Selv en betjent tilkendegiver i en sag fra 1791, at en luder har siddet i vinduet og vinket efter ham, hvilket ikke har været usædvanligt.²⁰

En anonym iagttager beskriver, hvordan man især om aftenen »næsten ved hvert andet skridt (støder) på en skønhed, som driver handel med sine yndigheder.«²¹ I en samtidig politianmeldelse anklages en kvinde i Stormgade for, at hun gør det bedste for at animere forbipasserende mænd på gaden – »stakkels unge mandspersoner« – til at aflægge hende et besøg. Har de ikke lyst til at følge med, bliver de overfuset af kvinden. En anden kilde peger i sommeren 1792 på, at piger korporligt griber fat i forbipasserende mænd og med stor ihærdighed trækker dem med sig ned i punchekælderens – og videre op på et værelse.²² En anonym brevskriver skriver til Københavns politimester i sommeren 1792 om et hus i Skt. Peders Stræde, at »skikkelige folk ikke kan passere forbi dette hus uden gennem åbne vinduer af disse liderlige at blive tiltalt og forhånet, når de ikke vil deltage i deres nedrige og lastefulde handlinger.«²³ Portåbningerne og buegangen ved Christiansborg Slot skulle være et yndet sted for at skabe kontakt mellem ludere og kunder.

Den venezuelanske rejsende Miranda støder også på pigerne kort efter sin ankomst: »Hele gaden igennem,« skriver han, »stod kvinder og unge piger i døren og kaldte«, og han sammenligner det med hvad han har oplevet i den berygtede havneby Livorno i Toscana.²⁴

I en enkeltsag fra Københavns Politimester 1791 fortælles det også mere generelt om gadeludernes »fangstmetoder«: »Disse fruentimmeres levemåde og arbejde er, fra morgenen til aften, at stå i vinduerne for at kalde mandfolk op, og når det bliver mørkt, da at løbe på gaderne for at fiske dem op og bringe dem hjem i deres garn, for så snart én er ekspederet på ny at sætte deres garn ud for at fange en anden. Således går deres liv indtil klokken 3 á 4 om natten.«²⁵

Løsgængereri skal altså tages helt og aldeles bogstaveligt. Det er ikke kun tilråb og kunderekutteringen, der foregår i al offentlighed – det er også gadeludernes konkrete service, som man kan risikere at støde på. Forretningerne afvikles fx i en port, i et skilderhus eller i en krog i en baggård.²⁶ København havde mange belejlige kroge.

I 1779 blev to ca. 20-årige piger dømt til tre måneders ophold i tugthuset for kvinder, kaldet Spindehuset. Deres forbrydelse var utugtigt leved og omløben på gaden om natten. De to var blevet taget på fersk gerning, »fundet med to soldater på vandhuset – dvs. pissoiret – ved Christiansborg natten mellem den tredje og fjerde juli.«²⁷

En anholdt luder, den 23-årige Marie Møller fra Nexø, indrømmer under en politisag 1791, at hun har »ladet sig bruge til utugt«, og at en underofficer »på Fælleden havde ladet hende komme til sig.« Der er sandsynligvis tale om Østre Fælled.²⁸

I en sag fra 1784 har en vægter Anders Christensen på sin natlige vagt opdaget en kvinde og en mand, der var krøbet ind i et skilderhus på Holmens Bro for at have sex. Udenfor sad et andet »Kvindemenneske«, måske for at holde vagt. Manden slap væk, men vægteren fik fat på de to kvinder. Den 21-årige københavner Marie Magdalene Lund indrømmede, at hun havde haft sex med manden i skilderhuset, men hævdede, at det var den anden københavnske kvinde, den 27-årige Charlotte Amalie Friis, der havde lokket hende til det. Ud fra rettens spørgsmål til det to piger tyder det også på, at det var kutyme – hvilket de to dog demonstrativt ikke kender noget til – at kvinder lod sig bruge af mænd ved »den mørke port ved slottet«.²⁹

Også teltene i Jægersborg Dyrehave var berygtede for, at det var her, at de mere eller mindre prostituerede kvinder tilfredsstillede deres kunder. På en berømt skildring af haven fra 1795 af C. F. Stanley ses det, at de åbne telte stod placeret op af de øvrige forlystelser, uden nogen form for diskretion. En dristig vise fra 1783, *Jomfruernes sang i teltene i Dyrehaven*, handler netop om disse handelspiger, og en mand, der »ville slænge/ med en tøs i græsset hen«. Visen illustreres af et dristigt træsnit på forsiden af et elskende par i en seng under en lille baldakin, hvor en anden fornemt påklædt mand trækker teltdugen til side.³⁰

Kongens Have var syndens hule

Et sted i København, der skulle have været særligt slemt, var Kongens Have ved Rosenborg Slot. Den gennemgående vestlige gang i haven havde allerede dengang det pikante navn Kavalergangen.³¹ Den samtidige arkitekt Lauritz de Thurah skriver, at det om sommeren vrimlede med mennesker i haven, hvor folk bl.a. nød de mange nattergales smukke stemmer.³² Det var Johan Friederich Struensee, der åbnede haven op for »pøbelen« og indførte udskænkning og fyrværkeri o. 1770-71. Hoffet drak også te i telte i haven. »Haven tabte herved [ca. 1771] sin tidligere karakter af promenade og blev snart berygtet for de natlige skandaler, som fandt sted her.«³³

I et samtidigt stik kaldet *Fornøjelsers forstørrelse* fra 1787 ses en faun på vej ned af havens Kavalergang. Han har en blussende fakkell i hånden og symboliserer opfattelsen af, at det var hér den frie erotik udfoldede sig. Her mødte unge mænd og kvinder hinanden.³⁴

Flere af datidens dagbogs- og erindringsskribenter nævner uafhængigt af hinanden, at haven ved Rosenborg lader til at have været en slags syn-

dens hule. Luxdorph gengiver fx nøgternt en grovkornet anekdote fra 1771 om hvordan, der dyrkes sex i de nævnte telte i Kongens Have. »Det fortælles at fru Bülow lovede kammerherre Schilden i Kongens Have at gå ind med ham i et telt, men ville først se fyrværket. En skalk, som hørte det, aftalede med sine kammerater at de skulle klappe, når de hørte han blæste i trompet. Han sneg sig ind under bænken i teltet, og da de forliebte var midt i aktionen begyndte han tututu og de andre at klappe.«³⁵

Havens rygte bekræftes også af teolog og rektor Johan Henrik Tauber (1743-1816) i dennes dagbogsagtige erindringer fra perioden ca. 1743-1774. Han er dog noget mere selvretfærdig og moralsk i sin beskrivelse af Kongens Have under Struensee-vældet ca. 1770-72: »den tilladte og offentligt hyldede ryggesløshed under Gabels forsæde og formandskab i Rosenborg Have om aftenen og hele natten igennem.«³⁶ Den omtalte Gabel er ejeren af havens første udskænkingssted, traktør Gabel.

Måske går havens lumre image endnu længere tilbage. I hvert fald lader allerede Holberg i 1722 Jean de France have et stævnemøde kl. tre med Madame de Fléche i selvsamme have i skuespillet *Jean de France eller Hans Frandsen*.

Politievennen var et brugerdrevet blad fra 1798 fyldt med forslag til forbedringer i det offentlige rum. Her brokker læserne sig adskillige gange over den drevne utugt på gader og stræder, og i mindst ét tilfælde er det specifikt utugten i Kongens Have.³⁷ Dette tilfælde er så sent som fra 1798, så fænomenet kan altså ikke kun tilskrives Struensee-årene.

Et berømt kobberstik af G. C. Schule fra 1785 gengiver et parti fra Kongens Haves Kavalergang. Der er mange skægge detaljer, bl.a. ses en berøgtet bordelvært, kaldet Prins Kørud, promenere i haven. Der ses også nogle letlevende damer med deres sorte tjenestefolk, hvilket var på mode i de år.³⁸

Tillige fortælles det om den svenske hofmaler Carl Gustaf Pilo, at han omkring 1760 skaffede sin tegneelev, Christian 7., stævnemøder med letlevende kvinder, dels i Frederiksberg Have, dels i Kongens Have.³⁹ Hvorfor disse skulle foregå i det offentlige rum fremgår ikke. Man tænker, at diskretionen havde været større andre steder. I forbindelse med arrangementer for samme Christian 7., dog i Frederiksberg Have, som han var meget knyttet til, berettes det, at dele af haven bevidst var mørkelagt, så gæsterne kunne fornøje sig uforstyrret.⁴⁰ Det skulle bl.a. Struensee og Caroline Mathilde have gjort omkring 1771, sagdes det.⁴¹ Et andet sted, i Aschebergs Have i 1770, havde dronningen og livlægen »utilsløret elskov blandt parkens træer og eremithytter. Det var, hvad hoffolkene var vidende om.«⁴² I det hele taget var det royale sexliv et offentligt anliggende i 1700-tallet.⁴³ Kongehusets normer og ageren er næppe fuldt re-

Fig. 2: 1700-tallets unge, både på landet og i byerne, kunne bl.a. få deres seksuelle erfaring ved at blive vidne til dyrs parring. Her støder den i sin ungdom så dydige Fanny Hill på en sådan scene i første side i Lo Duca og Cavells berømte tegneserieillustrerede version (1984) af John Clelands klassiker om den senere glædespige.

præsentativt, men det må have haft en ikke uvæsentlig nedsivnings- og trendsættende effekt på det øvrige samfund, hvor det var alment kendt fra viser osv. Måske var det »trendy« fordi det generelt var almindeligt at forlyste sig i det fri?.

Også om andre europæiske kongehuse gik der lumre historier om, at de dyrkede sex i det fri. Kilden til den følgende sag er dog slibrige sladdervisere, som man næppe skal sætte stor lid til som objektiv, konkret kilde. Eksistensen af rygterne viser dog alligevel, at der var en form for fællesreference eller klangbund for historierne. I de obscøne skillingsviser, kaldet »les libelles«, der florerede omkring Marie-Antoinette nævnes det, at dronningen dyrkede uægteskabelig sex i det fri. I én blev hun bl.a. beskyldt for tant og fjas i et skovbryn allerede kort efter hendes kroning som Frankrigs dronning. At dronningen var nødsaget til at dyrke sex i det fri skyldtes angiveligt det store følge, der altid ledsagede hende,

når hun færdedes offentligt. En unavngiven elskers udstyr og evner skulle ifølge visen have vakt dronningens særlige begejstring: »Prins, hertug eller simpel gentleman – De er en Herkules i form af en Adonis«, hedder det i en vise, som Henri d'Almeras nævner i sin bog om dronningen.⁴⁴

Disse lumre viser eksisterede i høj grad også i Danmark, særligt omhandlede Struensee og Caroline Mathilde. Det flød med anonyme erotiske og direkte pornografiske skrifter omkring 1771, og en stor del af dem handlede netop om Kongens Have. Titlerne siger sig selv: *Et Par Ord til vore Tidens Hoerkoner og Anhang forestillede Rosenborg-hauge oplukt* (København 1771), *Erfaringer i Rosenborg-Hauge den Dag de opsatte Forfrisknings-Teller, meddelte af en agtsom Tilhører* (Trykt i København hos Thiele 1771), *Tanker og Fornemmelser i Rosenborg Have, [...] Samt en nye Forordning fra Samvittigheden til Skræk for de ukydske ægte-Mænd og Koner og til Trøst for de fornærmede Ægtefæller* (Trykt i København hos Borups Enke 1771), *Et aabent Brev fundet ved Indgangen til Kongens Have* (Trykt i København ved Borups Enke 1771), og *Dronningen for Fuglene, eller Nattergalens Afskeds-Sang fra Rosenborg Have* (Trykt i København hos L.N. Svare 1771). Alle skrifterne er anonyme, og de findes alle blandt den fornemme embedsmand Luxdorps efterladte papirer. Så selv de fine folk fandt dem altså interessante.⁴⁵

Pornografiske tegninger og stik eksisterede i høj grad også i 1700-tallet, ofte endda i høj kunstnerisk kvalitet, men var dog langt fra så synlig og lettilgængelig som pornografi i dag. Hvor meget man skal lægge i, at en stor del af datidens pornografi også foregik udendørs, kan man nok forholde sig kildekritisk til.⁴⁶

Sex synlig i hverdagen

Forestil dig en barndom i 1700-tallet... Hvis du boede på landet, som de fleste gjorde – en langt større andel af befolkningen end senere – sov du sandsynligvis i en lille stue, i en alkove med dine søskende, og med dine forældre i alkovent lige ved siden af. Herfra har der af og til måttet kunne høres reproduktive lyde. Børn var altså også udsat for hjemlig og lovlig sex. Desuden var du omgivet af dyr, som du levede meget tæt op og ned af. Grise, kaniner, hunde og andre dyr er ikke kendt for at gå stille med deres seksualitet.

Boede du derimod i byerne, var det sandsynligvis i en lille, tæt beboet lejlighed, igen uden separate soverum. Og endda i lejligheder, hvor vinduer stod åbne det meste af året for at lufte ud, og i en tid hvor lydisolering ganske enkelt ikke eksisterede. Her var du meget tæt på din familie og dine naboer og deres lyde. Det var ikke usædvanligt, at fem-seks men-

nesker delte 20 kvadratmeter. Privatliv var en by i Rusland. 80 000 til 90 000 mennesker var stoppet sammen mellem Københavns porte og volde, og der var altid halløj og larm i gaderummet.⁴⁷ Hvor man i dag stort set kun støder på prostitution og sexbutikker på Vesterbro, var de seksuelle tilbud i 1700-tallets København ikke på samme måde inddæmmede til bestemte kvarterer. Naturligvis var der steder der var værre end andre – gadeprostitutionen var fx særlig markant omkring Nikolaj Kirke.

Uden for dit vindue hørtes »sælgekvindernes udråben«, endda »hele dagen igennem på alle gader [så] ærbare folks øren plages og deres sind krænkes ved disse lediggængeres stygge skrigende skrål,« som en samtidig københavnsk provst Schönheyder brokker sig over til politimesteren. Også andre københavnere konstaterede, at de – hvad end de ønskede det eller ej – fik tudet ørerne fulde af kvinder, der prøvede at sælge viser om aldeles utugtige emner, der aldeles fornærmede anstændigheden. Sådan forlyder det i 1785.⁴⁸

Desuden var der også mange fritgående dyr i fx København, hvis kopulation du og andre børn også uafladeligt måtte være vidne til.

Der var grise og hunde overalt i storbyen: Søer og orner hørte til Københavns ildesete plager, både for næsen, for kirkegårdsbesøgende og rent trafikalt. De blev forbudt talrige gange, men forgæves. Især slagtere og brændevinsbrændere trodsede forbuddet, og der skulle have været særligt mange på Christianshavn. I 1760'erne kunne man læse morsomme avisannoncer om bortkomne grise.⁴⁹

Også hundene udgjorde et problem. Københavnerne var vilde med hunde på dette tidspunkt, og byen vrimlede med løse lænehunde, forkælede skødehunde, og – især – herreløse omtrefjere, beskidte sygdomsbevangte køtere, nogle gange i hele kobler. Borgmester Hersleb brokkede sig i 1783 over, at byens gader »er opfyldt med alle slags køtere og onde og fæle hunde fra alle nationer.« I 1798 brokker en avis-skribent sig i avisen *Politievennen* sig over den såkaldte Hundepassion. »At her i hovedstaden holdes en overdreven mængde hunde, er enhver bekendt. Hvad disse fortærer årligt, kan næppe beregnes, men besynderligt er det, at den fattige almue, som selv ved surt arbejde må fortjene brødet, holder en, to, tre, ja fire hunde og overdriver deres hundekærlighed...«⁵⁰

Svin og hunde var altså en del af bybilledet, og disse er som bekendt heller ikke kendt for at dyrke deres behov i diskretion, heller ikke de seksuelle. Dertil kommer tilstedeværelsen af mange andre dyr – fjerkræ, køer, heste, katte, etc. Med andre ord var 1700-talsdanskerne – og ikke kun dem på landet – stødt på dyr og dyrs naturlige seksualitet i langt højere grad, end vi gør i dag på trods af kæledyr og Animal Planet.

Underholdning og privatliv var der lidt af. Sladder – og dermed inspiration – var der meget af. Og når du gik i kirke om søndagen, var det et oplagt sted at se efter dine jævnaldrende af det modsatte køn i deres pæneste tøj. Og ofte startede gudstjenesten endda med at en eller anden mand eller kvinde røddøret og duknakket måtte rejse sig op foran hele menigheden og angre en eller anden synd, meget ofte af seksuel art, hvilket muligvis har virket afskrækkende, men alt andet lige også inspirerende.

Også afstraffelsen for utugt foregik i al offentlighed: Fx kunne alfonser straffes ved bl.a. at blive ført omkring i byen i en tønne i to timer til alle spot og spe.⁵¹ På tønnden var der påskrevet hans forbrydelse, så ingen skulle være i tvivl. Den såkaldte kagstrygning, som bl.a. løvsagte kvinder blev idømt, foregik på en offentlig plads midt i byen. (I København som regel på Nytorv.) At miste sin hud, kaldte man det også. Piskningen var et særdeles populært show og samlede store hobe, der helt sikkert med lige dele foragt og fascination drøftede misdæderens synd. Straffen ved at afstraffelsen foregik i alles påsyn var mindst ligeså væsentlig, som den smerte det medførte. Den særligt nidkære politimester i København frem til 1731 Hans Himmerich opfandt endda egenhændigt en såkaldt »Horedrille«, et slags roterende papegøjebur på hjul, trukket af to prostituerede og med en tredje prostitueret udstillet i buret. Kvinderne skulle majes ud med huer, lange fjer og fastspændte fastelavnstris. Godt nok kom Himmerichs horedrille aldrig i brug, men den peger på, hvor vigtig offentligheden var i forhold til selve straffen. Ingen skulle være i tvivl om, hvad disse kvinder kunne finde på. Og hvis man i en slidende grå arbejdsdag havde glemt alt om sex og utugt, skulle man da nok blive mindet om muligheden for den farverige synd.⁵²

Konklusion

De forskellige kilder peger på, at konkret sex og offentlighed var blandet sammen i 1700-tallet. At have et sexliv var ikke suspekt, bl.a. fordi konkret sex gavtede i længden samfundets merkantile interesser, da sex jo ofte resulterede i nye borgere til staten. Man må konstatere, at nogle mennesker havde sex udendørs, de trange boligforhold taget i betragtning, og sikkert flere end i dag. Men det var næppe reglen, at alle gjorde det. Der er for få kilder til at belyse området mere intensivt. Antageligt var det mest dem, der ikke havde 'lov' til at dyrke sex, der gjorde det udendørs og i det offentlige rum. Hvis man var gift, må man formode, at man ofte havde et mere diskret sted at gøre det. Det vil altså sige, at det var de illegitime seksuelle forbindelser, som man oftest risikerede at være vidne til. I 1700-talssamfundet blev de fleste konfronteret med sex, men vel at mærke »mørkelagt« sex i byens mange mørke kroge.

Andre forskere – fx Nina Koefoed⁵³ og Andreas Marklund⁵⁴ – har peget på, at sex går fra at være noget offentligt til noget privat i denne periode. De har undersøgt sagen på et mindre lavpraktisk og mere abstrakt religiøst og lovgivningsmæssigt plan. De dagbøger og erindringer, som jeg har undersøgt og her fremlagt nogle få eksempler på, opfatter ikke sex som vækget, skamfuldt og gedulgt – selvom udenomsægteskabelig sex på papiret var ulovlig. Reproduktionen, og alt hvad der hører med, er også i offentlighedens interesse. Det skal også forstås helt konkret.

Sex betragtes i mine kilder som skødesløst, pragmatisk og skamløst, og selvom den udendørs sex blev gemt lidt af vejen i krogene betragtes det ikke som hemmeligt eller usædvanligt. I og med, at man kunne risikere at være vidne til sex i det offentlige rum – særligt Kongens Have lader til at have været 'slem' – kan man gætte på, at såvel børn som voksne fik et mere afslappet forhold til deres seksualliv.

Noter

- 1 Haavard Rostrup: *Miranda i Danmark : Francisco de Mirandas danske rejsedagbog 1787-1788*, 1985, s. 158-9 (4. feb. 1788)
- 2 Thomas Oldrup: *Det sagde hun også i 1700-tallet* (upubliceret speciale fra Københavns Universitet, Saxo-instituttet), 2009
- 3 Jeg er ikke en eneste gang stødt på blottere (i nutidig forstand) nogle steder i de mange kilder jeg har læst fra 1700-tallet.
- 4 Der er sandsynligvis tale om den holstenske greve, oberst i grenaderkorpsen Schack Carl Rantzau-Ascheberg (1717-89), Struensees indflydelsesrige ven, der få år senere måtte flygte fra København på grund af gæld, og medtog sig en smuk sangerinde under flugten. (Sv. Cedergreen Bech: *Storhandelens by*, 1981, s. 144).
- 5 Alle citater fra Grethe Hartmann: *Boliger og bordeller – oversigt over prostitutionens former og tilholdssteder i København til forskellige tider*, 1949, s. 26-29
- 6 Ulrik Langen og Peter Henningsen, *Hundemor-det i Vimmelskiftet*, 2010, s. 35-36
- 7 Se fx Karl Peder Pedersen: Sex i 1700-tallet. I: *Hæfter for Historie 10* Aalborg Universitetsforlag 1986, s. 48 og 62
- 8 Eiler Nystrøm: *Luxdorfs Dagbøger – indeholdende Bidrag til det 18. Aarhundredes Stats-, Kultur- og Personalthistorie 1 & 2*, 1915-1930
- 9 Karl Peder Pedersen, s. 45.
- 10 Eiler Nystrøm/Luxdorff, dato 18.9.1784
- 11 Karl Peder Pedersen, s. 53-54
- 12 Karl Peder Pedersen, s. 55
- 13 Karl Peder Pedersen, s. 56
- 14 Karl Peder Pedersen, s. 55 (det er dog lidt uklart formuleret)
- 15 Karl Peder Pedersen, s. 63
- 16 Der findes ikke meget litteratur om Lyche, men Bent Blüdnikow: *Sladder og satire – københavnere liv i 1780'erne*, 1988, s. 118-141 bringer en glimrende introduktion til Lyches forfatterskab og triste skæbne. Jeg blev først opmærksom på Lyches bog efter at have afleveret mit speciale, så han indgår ikke blandt de ti mænd, jeg har brugt i min analyse.
- 17 Sigvard Lyche: *Mine Hændelser*, 1786, s. 13
- 18 Sigvard Lyche, s. 42. Bemærk i øvrigt at Lyche – ligesom Miranda – kalder sine egne og sine venners kærester/crobringer for »min Dulcinea«. Som bekendt er det Don Quixotes benævnelse af en køn bondepige fra hjemegnen. En Dulcinea betyder gerne en tilbedt, mere eller mindre fantasiskabt kvinde. Alt andet lige siger det i hvert fald noget om bogens udbredelse.
- 19 Langen og Henningsen, s. 52
- 20 Bent Blüdnikow og Henrik Stevnsborg: *København 1790 – billeder af dagliglivet*, 1983, s. 57
- 21 Langen og Henningsen, s. 54
- 22 Langen og Henningsen, s. 54
- 23 Blüdnikow og Stevnsborg, s. 62
- 24 Haavard Rostrup, s. 66 (28. december 1787)
- 25 Blüdnikow og Stevnsborg, s. 61
- 26 Blüdnikow, s. 69
- 27 Georg Hansen: *Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede – En kulturhistorisk undersøgelse*, 1957, s. 150
- 28 Blüdnikow og Stevnsborg, s. 55
- 29 Sagen refereres af Blüdnikow, s. 69
- 30 Blüdnikow, s. 77-82
- 31 Bent Jørgensen: *Storbyens stednavne*, 1999, s. 155
- 32 Jens Fleischer: *København : Kulturhistorisk opslagsbog med turforslag*, 1985, s. 158
- 33 P. Brock: *Historiske efterretninger om Rosenborg 1-2* Lehmann & Stage 1881-1883, s. 70ff. Dette bekræftes af *Nyt Historisk Tidsskrift* 4B, s. 525 og 689

- 34 Blüdnikow, s. 42-3
- 35 Nystrøm/Luxdorph, datering 1.8.1771
- 36 J. H. Tauber: *Blade af Rector Joh. Henr. Tauber's Dagbøger – Udgivet af Julius Clausen og P. Fr. Rist* 1922, s. 117
- 37 Politievennen 1798, no. 2, s. 32
- 38 Blüdnikow kommenterer indholdet s. 23, men man savner endnu en fuldstændig afkodning af stikket, hvilket ville være interessant.
- 39 Ulrik Langen: *Den afmægtige – en biografi om Christian 7.*, 2008, s. 107
- 40 Ulrik Langen, s. 295
- 41 Ulrik Langen, s. 304
- 42 Ulrik Langen, s. 318
- 43 Ulrik Langen, s. 305
- 44 Antonia Fraser: *Marie-Antoinette – Rejsen*, 2006, s. 181
- 45 Skrifterne findes i Luxdorphs samling af Tryk-kefrihedens skrifter, række 1, bind 14. Fra Christina Holst Færchs phd (upubl., 2012). Tak for referencen.
- 46 Se fx Gilles Néret: *Erotica – 17-18th century*, 2001
- 47 Langen og Henningsen, s. 19
- 48 Blüdnikow, s. 82
- 49 Jens Fleischer, s. 222-223. Fleischer gengiver bl.a. to skægge annoncer om emnet.
- 50 Langen og Henningsen, s. 162-167
- 51 Langen og Henningsen, s. 60
- 52 Se for eksempel Langen og Henningsen, s. 69ff
- 53 Nina Javette Koefoed: *Besøvede kvindfolk og ukærlige barnefædre – køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*, 2008
- 54 Andreas Marklund: *I hans hus – Svensk manlighed i historisk belysning*, 2004

Thomas Oldrup, f. 1976, cand. mag. i Historie fra Københavns Universitet. Forfatter, foredragsholder og redaktør for Alt om Historie siden 2007. E-mail: thomasoldrup@hotmail.com

Den hvide Neger

Af Jens Christian Krebs Lange

Navnet Den hvide Neger har levet lidt tys-tys i min kones familie. Ingen har de sidste mange år vidst andet om ham, end at han var min kones farmors halvbror, at hans navn var Olav/Olaf/Oluf Olsen, og at han havde været noget af en forbryder. Med hans forældres skilsmisse som udgangspunkt lykkedes det at finde ham. Umiddelbart var der ikke meget at komme efter, men et tip om at se efter ham i Danske Politiefterretninger var som et »Sesam, luk dig op«. Den sidste efterlysning heri, der var fra 1934, førte direkte til de to arkivpakker fra Københavns Byrets arkiv, der rummer beretningen om næsten hele hans »karriere«. Og resten har været en spændende jagt i de mange arkivalier, hvor der er bevaret oplysninger om ham. Den følgende beretning er blot et uddrag af de oplysninger, der dukkede op.

En jagt på fortiden

Da jeg i 2001 blev pensioneret gik jeg i gang med slægtsforskning. Jeg »arvede« en af mine farbrødres optegnelser, der på min farmors side omfattede så spændende slægter som Bang, Bartholdy, Pontoppidan (den ældre slægt) og Thyssen. På et tidspunkt gik jeg også i gang med min kones slægt, og i 2008 lånte jeg de slægtsoplysninger, som min kones faster tidligere havde indsamlet. Hun var da 90 år, og selv om hun stadig skrev mails til sine børnebørn, var det slut med at bruge pc til slægtsforskning.

Faster fortalte mig, at hendes mor også havde haft en halvbror. Bortset fra, at han skulle have været en rigtig slyngel, og at han havde leveret vin til hendes konfirmation, vidste hun kun, at hans navn var Olaf eller Oluf Olsen, og at han var blevet kaldt Den hvide Neger. Hun var ikke sikker, men han havde vist nok fået øgenavnet, fordi han engang, da politiet eftersøgte ham, havde sværtet sig sort i ansigtet, og var stukket af. Da jeg senere havde dykket langt ned i Olafs historie, fandt jeg et brev, hvor han selv fortalte, at han havde fået tilnavnet ved at optræde »i Private og Offentlige Foreninger og Steder«.

Faster mindedes ikke, at hun nogensinde havde set Olaf, og der var ikke blevet talt om ham i hendes barndomshjem. Faster ville dog gerne vide mere om ham, så jeg lovede at se på sagen. Men hvor går man i gang i København, når man ikke kender en adresse eller fødesognet for en person?

Fig. 1: Olaf, 23 år gammel, da han første gang blev efterlyst i *Politiefterretninger* i januar 1906. Landsarkivet for Sjælland m.m., København.

Min adgangsbillet til Olafs historie blev fasters morfars – altså Olafs fars – skilsmisse, og via separations- og skilsmissejournalen fandt jeg frem til Olaf Hans Jørgen Olsen. Med navnet som udgangspunkt var næste skridt Københavns politis arkiv. Arkivet så ganske uoverskueligt ud, da jeg første gang blev præsenteret for det, så hvor skulle jeg begynde? Efter lidt spredt og usystematisk søgning foreslog Svend Ahrens-bach, der heldigvis var læsesalsvagt på Landsarkivet for Sjælland m.m., at jeg skulle starte min søgning i *Danske Politiefterretninger* på Stadsarkivet i København, for eventuelle oplysninger om retssager ville være arkiveret samlet under den sidste sag. Her var der bid, for Olaf var fra 1899 til 1934 nævnt intet mindre end 49 gange. Det førte mig, igen med hjælp fra Svend Ahrensbach, til Københavns Byrets Navneregister, til hovedjournalen og videre til 8. afdelings straffeakter: Københavns Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling 1934 148. To fulde arkivkasser! Det var som at vinde den store gevinst i lotteriet.

I kasserne ligger det materiale, som har været benyttet ved behandlingen af de sager, der i årenes løb blev ført mod Olaf. Det drejer sig om i alt 19 sager, hvor der faldt dom eller blev indgået forlig, og om nogle enkelte af de sager, som i lighed med de sager, hvor der blev indgået forlig, endte med »Sagen lukket/Sluttet med Politi Direktørens samtykke« (i sagernes afgørelse forkortet til »Sl. m. P.D. Samt.«), eller som blev op-

givet på grund af manglende bevis. De 19 sager bliver i denne artikel benævnt med det nummer, som de har på den domsliste, der ligger i kasse nr. 98. Til enkelte sager, der ikke er med på domslisten, findes der materiale i kasserne, men herudover dukkede der flere andre sager op under de videre søgninger. Fælles for dem er, at de ikke førte til domfældelse, og de vil i artiklen blive benævnt med romertal i kronologisk orden.

Det viste sig hurtigt, at indholdet fra kasserne ikke kunne stå alene. Der skulle bruges materiale fra Landsarkiverne i Odense og Viborg, fra Rigsarkivet, Det Kongelige Bibliotek og Stadsarkiverne i København og på Frederiksberg. Herudover følte jeg et behov for en bredere baggrundsviden, og der dukkede spørgsmål op, som ikke alle kunne afklares ved søgning på internettet. Meget blev klaret via forskellig sekundær litteratur om de anvendte love, politiets organisation, fængsler og straffeanstalter, hospitaler, prostitution samt bibliografier om nogle af de andre personer, der er nævnt i forbindelse med Olaf. Andet er med vekslende held blevet løst ved at tage kontakt til sådanne værkers forfattere eller til institutioner som Nationalbanken, Fængselsmuseet i Horsens, Politimuseet og Københavns Museum. Statens Arkivers database *Daisy* er blevet brugt flittigt, og det har været et meget bredt spektrum af arkivskabere, der har leveret stof til artiklen.

Jagten på Olaf har budt på både positive og negative oplevelser. Blandt de negative kan nævnes, at det ikke har været muligt at få adgang til patientjournaler fra Kommunehospitalet og Blegdamshospitalet, fordi disse ikke er tilgængelige for tiden. Olaf var indlagt mange gange på Kommunehospitalet, og jeg er overbevist om, at der findes oplysninger om ham i journalerne.

De positive oplevelser har dog klart været i overtal. Eksempelvis tog det lidt tid, før jeg blev opmærksom på de numre, der på mange af arkivalierne er noteret i margenen. Men de viste sig at være journal- og sagsnumre til andre arkivalier og dermed en indgangsvej til oplysninger, som det ellers ville have taget længere tid at nå frem til. På et tidspunkt dukkede der noget op vedrørende en retssag om en ejendomshandel, som Olaf havde indgået. Der var ingen oplysninger om sælger, ejendommens beliggenhed eller andet, og selv om årstallet var kendt, ville det være næsten håbløst at skulle lede efter sagen, for i registrene er sagerne opført alfabetisk efter sagsøgers navn. Så dukkede der et nummer op på et af papirerne: ØLR 292/41. Og her var hele sagen.

Da jeg nåede til sagerne efter 1919, søgte jeg også efter oplysninger i Statsadvokaten for Københavns arkivalier. Der var flere af arkivvejlederne, der havde sagt, at der ikke var noget at komme efter her, og det

Domliste

Navn *Olaf Hans Jørgen* *am. Wilhuf* *8263/38*

født den *8. November 1882* (døbt i *Sct. Johannes*) Danmark *København*

Lebs-Nr.	Jurisdiktion	Erstatning eller Forfald	Dommens Datum	Draftsbestemmelser	Straffes.
1.	Ki. & Pol. Ret		16/9 99	Udld.	Mæt. 120 Kr.
2.	do		27/10 00	Byfl. § 228	Føl. p. 110 2x5 Bage
3.	do		19/1 01	Byfl. § 203	Udft. 50 Kr.
4.	do		19/2 01	Byfl. § 1860 § 1	Frankeart i 12 Bage
5.	do		9/8 02	Byfl. § 181	Forsættart i 1 Høst
6.	do		6/4 04	Byfl. § 203	Mæt. 100 Kr.
7.	do		29/12 06	Byfl. § 100 og 101 disse § 39 jfr § 39 jfr § 40 § 34	Føl. p. sdr. Byfl. i 6 Høst.
8.	Frih. Ret	16.	16/3 14	Byfl. § 203 jfr § 39	do i 120 Bage
9.	Ki. & Pol. Ret		6/11 16.	Udld.	Udft. 20 Kr.
10.	do		7/12 17.	Byfl. § 38 II	Der vil af Overretten være at søge påseende til kirkens forbeholdning med henholdsvis
Kjøbmand			26/3 18	Byfl. § 11 § 4 Ilek med Byfl. § 29 1st del med dom § 64	Frankeart i 18 Høst
11.	Kjøb. Ret		9/5 20	Byfl. § 100	Mæt. 200 Kr.
12.	do		17/2 24	Byfl. § 11 § 4 jfr Byfl. § 39	Forsættart i 18 Høst.
	do		29/2 26	Byfl. § 19 § 4 § 34 jfr § 1	Byfl. 100 Kr. K.K.K.
13.	Dist. Landret		4/3 26	Byfl. § 29	Stadsret
14.	Kjøb. Ret		3/9 27	Byfl. § 12 § 18 § 7 § 5 jfr § 39 17 § 1 og § 18 § 99 af Byfl. § 34 jfr § 31 og § 28	Byfl. 150 Kr. K.K.K.
15.	Dist. Landret		4/2 28	Byfl. § 203 jfr. § 39 af § 40 II	Føl. p. sdr. Byfl. i 12 Høst.
16.	Kjøb. Ret		15/6 28	Byfl. § 57 § 25 jfr § 33 I jfr § 34	Byfl. 100 Kr. K.K.K.
	Dist. Landret		7/8 28	Forsæt	Byfl. 150 Kr. K.K.K.

Maa ikke fremlægges i Retten. Bedes vedlagt Akterne.

Fig. 2: Domliste over samtlige sager, hvor Olaf enten blev dømt eller indgik forlig. Sag 17-19 er anført på bagsiden. Landsarkivet for Sjælland m.m., København.

slog jeg mig desværre til tåls med. I 11. time fik jeg fat på Statsadvokatens journal igen, og det viste sig, at der *var* noget at komme efter. I journalen er der anført datoer for ekspeditioner – både ind- og udgåede – i de enkelte sager, og der er noteret, hvem afsender eller modtager var. Herefter var der ingen problemer med at finde materiale til Olafs mange ankesager, som alle havde rundet Justitsministeriet, der i de fleste tilfælde skulle træffe den endelige afgørelse.

Som sidste forsøg på at finde oplysninger om Olaf tog jeg kontakt til de lokalhistoriske arkiver i Ishøj og Taastrup, hvor Olaf boede de sidste 16 år af sit liv. Dette gav ikke resultat i første omgang, men sammen med en efterlysning i DIS/Forum førte det til kontakt med personer, der kunne huske Olaf og fortælle lidt om ham.

Mit arbejde med at sammenstykke Olafs historie har været et spændende og lærerigt projekt, der som tiden gik greb mere og mere om sig, og som nu har optaget mig i mere end tre år. Fra at være en søgning efter oplysninger om en ikke nærtbeslægtet person er det blevet til en længere artikel, der har optaget meget af min tid. Der har været så utrolig meget at finde om Olaf, og der er blevet ledt og ledt. Som en af foredragsholderne på det slægtshistoriske kursus i Bjerringbro i 2010 om »Fængslende aner« sagde: »Man skal vende hver en sten«. Det har jeg forsøgt at efterleve, men jeg er sikker på, at der stadig er noget at komme efter.

En ting har slået mig: Hvor er det uretfærdigt, at der er så lidt at finde om de fleste af vore ærlige, hårdtarbejdende aner, når der er så meget om en person som Olaf.

Tak til alle dem, der beredvilligt har svaret på alle mine henvendelser – uanset om der var noget at fortælle eller ej. Særlig vil jeg takke læsesalsvakterne på Landsarkivet i København. Blot det at kunne præsentere problemerne har nogle gange hjulpet mig videre. Og så skal arkivbetjentene ikke glemmes. Tak for alle de tunge pakker og protokoller, der er blevet slæbt frem – altid hjælpsomt og med et smil.

Her følger Den hvide Negers historie.

Fra fødslen af bestemt ...

Den 21. marts 1882 om aftenen kom Ane Margrethe Olsen, der var født Hansen, med sine to små børn på tre og et år tilbage til sit hjem på Bådevejen på Frederiksberg efter et familiebesøg på Amager. Døren var låst, og hun fortæller selv, at

»da jeg om Aftenen kom tilbage til Hjemmet var min Mand flygtet og havde solgt alt hvad vi ejede og dertil lukket af for den tomme Lejlighed, jeg stod saaledes den Aften uden for Lejligheden med de to små Børn

tvinge mig til at leve sammen med ham. Ja hans frækhed gik saa vidt at han forlangte at jeg skulde pantsætte af mine fattige Gjenstande for at give ham Pengene.«¹

Det var dråben, der fik bægeret til at flyde over, så dagen efter – den 16. august 1882 – ansøgte Ane Margrethe Olsen Overpræsidenten i København om separation. Hun var den 7. marts 1875 blevet gift med Jørgen Christian Olsen, men som hun selv skriver i ansøgningen: »Det viste sig strax at min mand var i høj grad vidtløftig og udsvævende saavel til Drik som til Fruentimmer og naar han kom hjem efter sine natlige Orgier saa pryglede og mishandlede han baade mig og Børnene i en grusom Grad.« Hendes ansøgning sluttede således: »Da jeg ikke kan leve sammen med min Mand i den rædselsfulde Forfatning han er idet Følgen kun vilde blive at jeg blev mishandlet af ham og kom til at føde ham, saa tillader jeg mig herved ærbødigst at ansøge om Separation.«²

Ane Margrethe Hansen blev født den 9. februar 1851 i Klodskov, Ønslev sogn på Falster,³ hvor hun blev konfirmeret i 1865.⁴ Herefter havde hun forskellige stillinger, indtil hun i 1872 formentlig tog til København.⁵ Den 7. marts 1875 blev hun i Skt. Pauls kirke viet til Jørgen Christian Olsen.⁶

Jørgen Christian Olsen blev født den 28. marts 1853 på Sødinge Mark i Ringe Sogn, Gudme Herred på Fyn.⁷ Hans mor døde i 1858,⁸ og ved folketællingen i 1860 var Jørgen sat i pleje i Tommerup,⁹ hvor han blev konfirmeret i 1867.¹⁰ Den 1. maj 1869 afgik han til Skt. Knuds Sogn i Odense for at komme i skomagerlære.¹¹ Det er uvist, om han nogensinde fik sit svendebrev.¹² Bortset fra folketællingen i 1870 i Skt. Knuds Sogn er der ingen spor efter ham, før han dukker op ved vielsen i Skt. Pauls Kirke.

De fik tre børn sammen. Det første, Anna Margrethe Olsen, blev født den 9. maj 1878 i Nykøbing Falster.¹³ Det næste, Johanne Helene Sofie Caroline Olsen, blev født den 18. marts 1881,¹⁴ men døde året efter,¹⁵ inden moderen ansøgte om separation.

Det tredje barn – Olaf Hans Jørgen Olsen – blev født i København den 8. november 1882, tre måneder efter moderens ansøgning om bevilling til separation, og han blev døbt den 17. juni 1883.¹⁶ Forældrenes separation blev bevilget af Overpræsidenten i København den 15. januar 1883, efter at både kirkelig og verdslig mægling havde været forsøgt. Skilsmis-sen blev endeligt bevilget af Justitsministeriet den 15. juni 1885.¹⁷

Der er ikke mange oplysninger om Olafs første år, men der er enkelte spor i sagsakterne. I forbindelse med sag nr. III blev hans mor afhørt, og her fortalte hun, »at hendes Søn lige siden han var Barn har været meget

svagelig baade i aandelig og legemlig Henseende. Da han var 2 Aar blev han opereret for en Urinrørsforsnævring, og da han var 6 Aar gammel var han meget lidende af Hjernebetændelse.¹⁸ – Medens han gik i Skolen fulgte han nogenlunde med, men ifølge Udsagn af hans daværende Lærer kunde han til Perioder fuldstændig tabe Hukommelsen. – Han var, siger Komparentinden (vidnet), altid hidsig og opfarende, og de mindste Ubetydeligheder kunde bringe ham i Extase.¹⁹

Den 4. oktober 1889 – fire dage før hans syvårs fødselsdag – blev Olaf indskrevet i Skolen på Lampevej på Frederiksberg »fra Hjemmet«. I indskrivningsprotokollen var hans biologiske far anført som værge, og adressen var Helgesvej nr. 6 A, 2. Allerede den 15. november blev han taget ud af skolen for den 18. at blive indskrevet i Oehlenschlägergades Skole i København.²⁰ Her gik han i skole indtil den 17. april 1895, da han afgik fra skolen til »Landet».²¹ Han blev sat i pleje i Tjæreby i Vemmelev sogn mellem Slagelse og Korsør.²²

Det blev et kort ophold, for den 2. maj 1895 blev han indskrevet i Oehlenschlägergades Skole for anden gang. Det holdt indtil den 21. september samme år, da han igen blev udskrevet til »Landet».²³ Det må have været privat pleje, for der er intet om sagen i Københavns Kommunes arkiver.²⁴ Der er heller ikke noget om årsagen, men når man læser om hans videre meritter, er det nok ikke forkert at gætte på, at hans mor, der efter et nyt ægteskab var blevet enke i 1894, ikke har kunnet styre ham. Opholdet i Vemmelev varede, til han »Søndag efter Mikkelsdag 4^d Oktober« 1896 blev konfirmeret i Vemmelev kirke, hvorefter næsen blev vendt mod København så hurtigt, som det var muligt. Præstens »Dom om Konfirmandens Kundskaber og Forhold« var mg,²⁵ men selvom han havde opført sig pænt under konfirmationsforberedelsen, så har tilværelsen på en lille gård på landet næppe været noget, der passede en Vesterbrodreng med hans temperament.

Der er en enkelt kilde, der nævner, at Olaf herefter kom på et kontor.²⁶ Denne oplysning har ikke kunnet verificeres, men det har helt sikkert ikke været noget for ham. Næste spor²⁷ efter ham er, at han allerede samme år i en alder af blot 14 år var indlagt på Kommunehospitalet i København med gonorrhé. Han må være blevet smittet efter hjemkomsten til København, men også her er der foreløbig kun tale om et gæt. Umiddelbart efter at være blevet udskrevet fra hospitalet tog han til Odense,²⁸ hvor han kom i kelnerlære, dvs. oplæring som tjener. Hvorfor det skulle være Odense, er der ikke noget svar på. Her var han i halvanDET år, hvorefter han vendte tilbage til København. Der er et enkelt spor mere efter ham. I Ladegårdens arkivalier er han anført med et tvangs-fange-nummer i 1898. Hvad der var årsagen til, at han fik dette nummer,

er der ingen oplysninger om hverken i politiets arkiver eller i protokollerne fra Københavns Kommunes fattigvæsen.²⁹

Det var ikke den bedste start på livet. I følge et referat i Politiken fra domsafsigelsen i en af hans mange sager, udtrykte Olaf det selv langt senere på følgende måde: »Jeg har virkelig af bedste Evne stræbt efter at komme ud af dette Liv, som jeg saa at sige fra Fødslen af var bestemt for, men Dyndet hænger ved!«³⁰

Ud på skråplanet

Olafs første registrerede møde med politiet (sag nr. I) fandt sted den 21. januar 1899 – et par måneder efter hans 16 års fødselsdag.³¹ Det var en mindre hændelse, men noget kunne tyde på, at hans mor, der anmeldte den til politiet, havde fået nok af hans opførsel. I sag nr. III er der et referat af hendes forklaring om hændelsen, som hun bruger som eksempel på hans hidsighed:

»En Gang, han var da 16 Aar gammel, kastede han i Hidsighed en Tallerken efter Komparentinden. Hun, der derved fik et blødende Saar i Nakken, meldte ham i den anledning til Politiet, og han sad arresteret i 9 Dage, men blev saa løsladt på Komparentindens Forbøn.«³²

Herefter blev sagen lukket med Politidirektørens samtykke. Denne sag er ikke med på domslisten, men den indgår i oversigten på generaliebladenes side 2.³³

Også på andre måder blev denne sag Olafs første. Dels blev hans generalieblad oprettet under sagen, dels blev han for første gang omtalt i *Danske Politiefterretninger*.³⁴ Det blev ikke sidste gang, og i årene frem til og med 1933 er der ikke mange år, hvor han ikke er nævnt. Endelig optræder hans alias for første gang: I 5. Kriminalkammers journal er han indskrevet som Olaf Hans Jørgen Olsen, kaldet Løvenfeldt. Hvordan eller hvorfor han fik dette tilnavn, er der ikke nogen forklaring på i kilderne.

En tidlig sommeraften samme år var jomfru Andersen ude at gå tur sammen med en veninde og sin søster, Petra Andersen. På turen mødte de Olaf, og det endte med, at jomfru Andersen anmeldte ham til politiet. I de rester, der er tilbage af sagen, står der, at »Sigtede har Dags Eftermiddag Klokken 8½ i Nygade, efter Anmelderindens Udsagn, forfulgt hende og Vidnerne ved at genere dem med forskellige Ukvemsord, og da de anmodede ham om at passe sig selv, blev han yderligere grov, ligesom han tildelte Vidnet 1) [Petra] et Slag med sin Stok over Ryggen, men da Anmelderinden vilde forhindre ham der i, tildelte han ogsaa

hende et Slag over Armen og et Slag med Haanden paa Kinden, og efter dette forsøgte han at undløbe, men blev paagrebet.«³⁵

Den 16. september 1899 blev sagen behandlet i retten, hvor »Tiltaltes Fuldmægtig forpligtede Tiltalte til, for Forseelsen, at erlægge en Rettens Fattigkasse tilfaldende Bøde af 120 Kr. inden den 15' Oktober d.A.«³⁶ I betragtning af, at der var tale om en mindre forseelse, at det var hans første dom, og sammenlignet med de bøder, som han senere fik for andre forseelser, forekommer det at være en stor bøde.³⁷ Bøden blev i øvrigt aldrig betalt, for Olaf afsonede bøden i Vestre Fængsel fra den 6. til den 28. januar 1900.³⁸

Så fulgte en række småforseelser. Den 1. november 1900 blev Olaf indbragt til Hovedstationen på Nytorv og sigtet for hæleri. Han havde mødt en jævnaldrende svensker, Knud Valdemar Staalhand, og af ham havde han fået et cigaretrør i etui og en ring.³⁹ Staalhand blev den 15. oktober anholdt for en række tyverier.⁴⁰ Under de efterfølgende forhør blev Olaf indkaldt for at afgive forklaring. På grund af modstridende forklaringer blev han under afhøringerne anholdt den 1.⁴¹ og arresteret den 3. november,⁴² men den 6. blev trådene redt ud,⁴³ og »Ar[restanten] Olsens Arrest blev derpaa rela[k]seret og [han] dimitteres til Gl. Kongevej 35, 1. Sal o. G. Opg. B.«⁴⁴ Staalhand blev idømt 6 x 5 dage på vand og brød med tilføjelsen, at han skulle betale sagens omkostninger, og at han efter udstået straf skulle udbringes af riget.⁴⁵

Sag nr. 2 på domslisten er en banal lille sag, og der er da heller ikke skrevet meget om den.⁴⁶ På generaliebladet står der, at Olaf »stjal en Slipsnaal ud af Slipset på en Mandsperson med hvem han stod og samtalede paa Gaden«.⁴⁷ Som i sag nr. 1 er der bevaret et delvis iturevet dobbelt folioark i sagsakterne.⁴⁸ Her kan man læse, at der

»Aar 1900, den 27. November blev (...) afsagt følgende Dom: Da Arrestanten Olaf Hans Jørgen Olsen, der er født (...) og ikke funden forhen straffet, ved sin egen Tilstaaelse og det iøvrigt Oplyste er overbevist om at have den 13. ds frastjaalet Kommis Arthur Voss en til 2 Kr vurderet Slipsnaal, vil han være at anse efter Strfls § 228 efter Omstændighederne med Fængsel paa Vand og Brød i 2 x 5 Dage og have at betale Sagens Omkostninger, Thi Kjendes for Ret (...). At efterkommes under Adfærd efter Loven«.⁴⁹

Afsoningen begyndte samme dag med de første 5 dage, og sluttede den 9. december.⁵⁰ Under sagen rettede politiet henvendelse til 1. Udskrivningskreds for at få oplyst hans nummer i landrullen, og nummeret – 1-1-Z-501 – blev herefter anført på generaliebladet.⁵¹

Fig. 4: Hilda Carlqvist. Datoen for foto-graferingen er ukendt, men billedet stammer sandsynligvis fra 1889, da Hilda blev indskrevet som offentligt fruentimmer. *Politihistorisk Museum, København.*

Hvornår Olaf startede sin virksomhed som alfons er ikke helt klart, men det mest sandsynlige er, at det skete, mens han var kæreste med Hilda Carlqvist, som var det første fruentimmer, der nævnes i forbindelse med ham. I protokollen over »Fruentimmer, der holder Kæreste«, omtales Olaf som »En fræk Person, som ikke bestiller Noget. (Har en stor sød Hund).«⁵² Under en afhøring den 19. oktober 1900 fortalte Olafs nye kæreste, at Olaf i det sidste år havde været kæreste med Hilda Carlqvist.⁵³

Hilda blev født den 30. maj 1866 i Qviinge, Christianstads Len i Sverige. Hilda kom til København omkring 1886, og hun kom første gang i politiets søgelys den 26. oktober 1891. Hendes generalieblad er ikke bevaret i Olafs sagsakter, men i de følgende 10 år var hun jævnligt i kontakt med politiet – bl.a. sigtet og straffet, fordi hun »ernærede sig ved utugt.«⁵⁴ I *Danske Politiefterretninger* optræder hun flere gange, bl.a. ved denne efterlysning:

»Arrestantinden, off. Frt [offentligt Fruentimmer] Hilda Carlqvist, Larsens Hstr.,⁵⁵ f. d. 31 Maj 1866 i Qvinge, Christianstad Lehn, Sverig, alm. Højde, kraftig bygget, mørkeblondt svært Haar, blaa Øjne, temmelig stor

Næse, iført blaa Nederdel, sort Liv og en spraglet Cape i store grønne, blaa og røde Tærner, har d. 4. ds. set Lejlighed til at undvige fra sin Bevogtning. Anholdes og Underretning pr. Telegram til 5. Kriminalkammer. [4033].⁵⁶

Hilda var den 3. marts 1896 blevet viet til opvarter Valdemar Larsen, men ægteskabet holdt ikke. Den 6. april 1898 blev hun indskrevet som »offentligt Fruentimmer« (prostitueret),⁵⁷ men allerede samme år blev hun udskrevet af protokollen igen.⁵⁸ Den 30. maj 1901 blev hun sammen med Olaf anholdt af politiet, og sigtet for tyveri og meddelagtighed i tyveri.⁵⁹ Olaf blev samtidig sigtet for vold og legemsbeskadigelse. Dagen efter blev Olaf indlagt på Vestre Fængsels sygeafdeling for behandling af gonorré og syfilis.⁶⁰ Den 3. juli blev han udskrevet, og samme dag blev de indledende forhør i voldssagen foretaget. Den drejede sig om et banalt slagsmål, hvor de arresterede hver især beskyldte hinanden for at have slået først. Dagen efter indrømmede Olaf, at han »under Slagsmaalet med Anmeld. [anmelder 1] har tildelt denne Skaller, men som sagt først efter at Anmeld. havde puffet til ham.«⁶¹

Derefter blev der taget fat på tyverisagen. Hilda og Olaf var natten mellem den 24. og 25. maj blevet inviteret med hjem af en herre (anmelder 2), som de havde fået et større antal genstande sammen med. Det var et højkrøstet selskab, så anmelder 2's kone vågnede og kom ned i stuen. Hun beordrede gæsterne til straks at forsvinde, og det fik Hilda til at rette et ordentligt slag mod hende. Konen dukkede sig imidlertid og slaget ramte i stedet pigen i huset, der også var dukket op. Herefter blev de to skubbet ud i entreen, og Hilda låste dørene, så de kunne fortsætte festen uden at blive forstyrret. Olaf bemærkede, at Hilda gik rundt i lejligheden og undersøgte anmelderens skabe og skuffer. Han »lod falde en Ytring om, at det var underligt, [at] hun altid skulde begaa Ulovl'r [ulovligheder] og tilbringe sin Tid i Arbejdshuset, hvortil [Hilda] svarede, at hun havde et Barn sammen med Anmeld.«⁶² Om de tyverier, som de efterfølgende blev anmeldt for, var svaret, at det var ting, som anmelderen havde foræret dem. Anmelderen forklarede,

»at han i Virkel. næsten slet ingen Erindring havde om hvad der passerede ved den paagæld. Lejl., og han tør navnlig ikke benægte Mul. af, at han kan have givet Ars. [Arrestanten] og Arsd.[Arrestantinden] enkelte Ting, men han tror det ikke.«⁶³ Konfronteret med de to måtte han indrømme, »at medens han navnlig paa Stemmen genkj. Arsd., kan han ikke genkj. Ars. og saavel Ars. som Arsd. der frstds. [fremstilledes], forkl., at de heller ikke genkj. Anmeld.«⁶⁴

For Olaf sluttede voldssagen den 10. juli, hvor

»Arrestanten var fremstillet (...) Med Hensyn til sit voldelige Forhold tilbød Arrestanten for at undgaa videre Tiltale en Kammerets Fattigkasse tilfaldende Bøde stor 50 Kr., som han erklærede sig ude af Stand til at betale. Efter Konference med Politidirektøren modtog Dommeren det gjorte Tilbud. Arrestantens Arrest blev derefter hævet og han afgivet til Afsoning af Bøden.«⁶⁵

Bøden blev afsonet i Vestre Fængsel fra den 11. til den 13. juli.⁶⁶

Tyverisagen blev afsluttet den 16. juli, hvor der blev fremlagt en afsoningsresolution, der efterfølgende blev udeladt, hvorefter sagen sluttede med politidirektørens samtykke.⁶⁷ Herefter gled Hilda ud af Olafs tilværelse bortset fra, at hun senere bliver nævnt to gange. Under sag nr. 5 bliver hun omtalt som et af de fruentimmer, som Olaf havde haft kontakt med,⁶⁸ og da han blev indsat i Horsens Statsfængsel første gang, svarede han på spørgsmålet om, hvorledes han var kommet ind på forbrydervejen, at det var sket »Ved Bekendtskaf med en Kvinde, som er flere gange straffet.«⁶⁹ Hilda selv kan i *Danske Politiefterretninger* spores frem til 1925. Den 13. maj – 18 dage før sin 59 års fødselsdag – blev hun anholdt, sigtet for tyveri, og den 25. maj løsladt under sagen.⁷⁰

Ved løsladelsen efter afsoningen af bøden fik Olaf, der var uden lovligt erhverv, den 13. juli 1901 et tilhold,⁷¹ der i det væsentlige gik ud på,

- at han inden tre dage skulle søge lovligt erhverv,
- at han hver mandag eftermiddag skulle melde sig ved politiet for at oplyse, at han ernærede sig på lovlig måde, og at han straks skulle anmelde, såfremt han som følge af ophør af erhverv ikke kunne ernære sig på lovlig måde,
- at enhver forandring af bopæl skulle anmeldes inden 24 timer og
- at han ikke måtte forlade Københavns grund for at tage ophold andetsteds.

Det kunne han selvfølgelig ikke overholde, og efter at have overtrådt alle påbud blev han den 16. december anholdt og overgivet til Københavns Arresthus.⁷² Den 19. blev han for løsgængeri idømt 12 dages tvangsarbejde og desuden til at betale sagens omkostninger.⁷³ Afsoningen blev påbegyndt samme dag, og Olaf tilbragte julen og nytåret på Ladegården, hvorfra han blev løsladt den 2. januar 1902.⁷⁴

Men inden dette ophold havde Olaf i to omgange været indlagt på Kommunehospitalet. Første gang fra den 27. september til den 21. oktober for at blive behandlet for de ovennævnte veneriske sygdomme (kønssygdomme), anden gang fra ca. 23. oktober til ca. 16. november med

lungebetændelse.⁷⁵ Disse indlæggelser satte andre spor. Olaf havde på dette tidspunkt ikke nogen indtægtskilde, så han måtte ty til Københavns Kommunes fattigkasse. Kommunen betalte, og fordi Olaf var under 25 år gammel, blev regningen sendt videre til Ringe Sogn, der havde forsørgelsespligten, da Olafs far var født her: »Kjøbenhavns Magistrat har ved Skrivelsen af 9^d ds sendt Skrivelse og Afhøring angående en på Kommunehospitalet indlagt Patient. Kelner Olaf Hans Jørgen Olsens Forsørgelsesret.« Senere er der i samme punkt tilføjet: »Vedkommendes Forsørgelsesret anerkjendtes.«⁷⁶ På Ringe sognerådsmøde den 23. december blev der orienteret om sagen, og i forhandlingsprotokollens pkt. 2.c. står der: »Til Kjøbenhavn er betalt for Kur og Pleje af den her forsørgelsesberettigede Kelner Olof H J Jørgensen 28 Kroner 13 øre.«⁷⁷

Den første større sag

Der blev under ovenstående sag ikke taget fat på Olafs virksomhed som alfons, men det blev der til dels gjort noget ved i sag nr. 5.

»Da Politiets Opmærksomhed i længere Tid har været henledet paa den til Protokollen over mistænkelige Personer henhørende Olaf Hans Jørgen Olsen, kaldet Løvenfeldt, idet han i de sidste Aar har levet som Alfons og været Kæreste med forskellige offentlige og løsagtige Fruentimmer, der ved Lægeundersøgelse her i Afdelingen er befunden at lide af venerisk Sygdom og det derfor maatte antages, at han var lidende af bemeldte Sygdom og havde paaført de paagældende Fruentimmer Sygdommen, blev han d.d. [24. apr. 1902] indbragt her til Afdelingen.«⁷⁸

Sagen blev behandlet ved Københavns Kriminal- og Politirets 5. Kriminalkammer. Første retsmøde blev holdt den 28. april, og efter et større antal retsmøder faldt dommen den 5. august. Under den indledende afhøring erkendte Olaf, at han de sidste år havde levet af penge, som han havde fået af forskellige kvinder. Indledningsvis i rapporten var syv kvinder nævnt ved navn. To af disse – den ene var Hilda – blev ikke indkaldt som vidner, men under sagen blev yderligere tre kvinder indkaldt som vidner. Af de 10 kvinder, der er nævnt, og som Olaf alle havde haft samleje med, var de fem indskrevet som »offentlige Fruentimmer« og tre blev betegnet som »løsagtige Fruentimmer«. De to sidste var dels en rengøringskone, dels den jævnaldrende Helga, som var datter af en af moderns veninder. Alle otte fruentimmer havde i en periode været indlagt i Vestre Hospital til behandling af veneriske sygdomme, og af de seks, der blev afhørt, var de tre stadig indlagt. En af disse, Karen Marie Jørgensen, blev indlagt den 24. april, da hun samme dag var blevet indbragt til sta-

Arrest

Olaf Svans Tørgen Olsen, Bøken

Doms Nr. 14447 Fange Nr. 266 Rec. Nr. 1

Indsat til Forbedringshus-Arbejde paa *1/2* Aar
ifølge Dom i 1ste Instants *for Kriminal- og Politiretten den 5. August 1902*

— — 2den —
— — 3die —

Overført til Straffeanstalten den *7 August 1902* fra *Vester Friarrest (3. Arrest)*
Straffetiden udløber den *7 Februar 1903* afgaaet den *5/11/1902* omf. *1/2* Aar *(Arrest)*

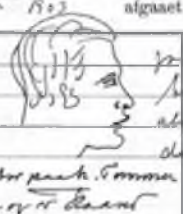
Højde <i>68 1/2"</i>	Figur		Væremagtig eller Safdrilberet			
Lemmer <i>Stærke</i>	Haar		Legt	Eng land	St.	Arbejdning
Øjne <i>grønne</i>	Næse					
Ansigtssæve <i>blaa</i>	Tænder					
Sædvanlige Kjendemerke: <i>Spulbeul 2. og 3. Gang</i>						
<i>Talningerne paa begge Arme og 1. Benet</i>						

Fig. 5: Udsnit af stamrullen fra Vridsløselille Forbedringshus vedr. sag nr. 5, 1902. Landsarkivet for Sjælland m.m., København.

tionen for løsgættighed, og »ved en hende underkastet Lægeundersøgelse befandt at lide af Syfilis«. De sidste to afsonede straffe på Tvangshuset.⁷⁹

I retsmødet den 7. maj blev der bl.a. fremlagt en politirapport fra den 2. maj om »Helga (...), født i København den 23 Marts 1886, der i dag er indbragt her til Afdelingen for at anbringes under Foreningen til forvildede unge Pigers Frelse.«⁸⁰ Hun anmeldte, at hun for ca. et år siden var blevet voldtaget af Olaf. Olaf havde holdt hende for munden og truet med prygl, såfremt hun skreg, revet klæderne af hende og tvunget hende til samleje.⁸¹ Det var en alvorlig sag for Olaf, for straffelovens § 168 fastsatte, at den, der ved vold eller trusler tiltvang sig samleje med en kvinde, der ikke var kendt som kriminel eller prostitueret, skulle straffes med ikke under fire års strafarbejde. Den 3. maj blev Helga »antaget af Foreningen til forvildede unge Pigers Frelse og anbragt Johnstrups Alle 10 hos Olsen (Optagelseshjemmet).«⁸² Under afhøringen den 7. maj ændrede hun lidt på sin forklaring. Hun havde selv taget klæderne af, men kun fordi hun var bange for Olaf. Hun vidste ikke, om Olaf var klar over, at det var første gang, at hun var sammen med en mand på den måde. Hun var ikke blevet smittet af Olaf, og hun havde ikke selv ønsket at anmelde det eller fortalt det til nogen. Senere kom der en ny forklaring. Olaf havde ikke truet med vold, og efter samlejet var hun blevet liggende til næste morgen, hvor hun, Olaf og dennes fætter »sammen gik hen og drak nogen kaffe m.m.«⁸³ Helga mødte i retten sidste gang den 2. juni. Hun havde efterhånden indrømmet, at hun efter den anmeldte voldtægt

havde haft to samlejer mere med Olaf, sidste gang i marts 1902. Og denne del af sagen endte med, at »For så vidt Arrestanten var sigtet for Voldtægt eller Forførelse af Komparentinden, sluttedes Sagen med Politidirektørens Samtykke.«⁸⁴

Under resten af sagen blev forhørene mest brugt til at forsøge at afklare, hvem der havde smittet hvem, da det på dette tidspunkt var strafbart at smitte andre med en kønssygdom. Der blev noteret tidspunkter for ophold i arrest eller fængsel og for indlæggelser i Vestre Hospital og på Kommunehospitalet for at fastslå, hvem der havde været rask eller syg på de forskellige tidspunkter, da kvinderne havde haft samkvem eller boet sammen med Olaf, og om der var blevet anvendt kondom. Forklaringerne blev især af Olaf ændret gentagne gange i takt med, at tidspunkterne for samlejerne og inkubationstider mv. blev afklaret. Læger fra Kommunehospitalet og fængselslægen fra Vestre Hospital blev bedt om udtalelser og indkaldt til at afgive forklaringer i retten, og konklusionen blev, at det var muligt og/eller sandsynligt, at Olaf havde smittet kvinderne.⁸⁵

Ved sagens afgørelse lagde retten til grund, at han i nærmere angivne perioder havde haft samlejer med kvinderne,

»endskjøndt han, der i disse Tidsrum var behæftet med venerisk Smitte, ogsaa var klar paa at dette var Tilfældet. Af de 6 Kvinder ere flere blevne angrebne af venerisk Sygdom paa saadanne Tidspunkter, at det kan være Arrestanten, der har smittet dem«.⁸⁶

Olaf blev dømt til et års Forbedringshusarbejde og til at udrede sagens omkostninger,⁸⁷ og han blev »afleveret til Straffeanstalten den 7 August 1902 Efm. fra Vestre Fængsel«.⁸⁸

Under sagens forløb var Olaf indsat i Vestre Fængsel bortset fra en periode, da han var indlagt i Vestre Hospital.⁸⁹ At det ikke var noget, der passede ham, kan ses af de disciplinære straffe, som han fik for ikke at overholde ordensreglerne.⁹⁰ Den sidste fik han, da »Vagtmester Köhn Vestre Fængsel 21/7 02 fremsender Rapport om at Arrestant Olaf Hans Jørgen Olsen, kl. Løvenfeldt, har gjort sig skyldig i flere Arrestuorder«, og for dette blev han »26/7 02 tildelt 10 Slag Rotting (spanskrør)«.⁹¹

Tilsyneladende opførte Olaf sig pænt, mens han var i Vridsløselille. Der er ikke nævnt noget om disciplinære problemer, og han blev kun to gange tilset af lægen, begge gange i cellen. Første gang for diarré, anden gang – den 3.-4. december – for krampeanfald. Efter dette blev han den 8. december overført til Horsens Statsfængsel.⁹² Under sag nr. 7 udbad 6. Kriminalkammer sig en udtalelse om hans forhold, mens han var i Vridsløselille, og fik følgende svar:

»Olaf Hans Jørgen Olsen har til Afsoning af sin anførte Straf hensiddet her i Enkeltcelle fra den 7 August 1902 til den 8 December s. A., da han på Grund af epileptiske Anfald overflyttedes til Horsens Strafanstalt. Opførsel upåklagelig. Var en doven, løgnagtig og demoraliseret Person.«⁹³

Olaf afsonede herefter resten af sin straf i Horsens Statsfængsel, der også blev bedt om en udtalelse i 1905. Svaret lød:

»Ovennævnte Olaf Hans Jørgen Olsen, der har hensiddet i herværende Strafanstalt i Tiden fra 8 December 1902 til 25 Juni 1903, har i den Tid ikke været disciplinært tiltalt eller straffet. Han, der var i høj Grad sygelig, mental abnorm og epileptisk, har tilbragt Størstedelen af sin Tid her enten paa Anstaltens Sygehus eller paa dens Abnormafdeling. Paa Grund af denne sin Tilstand fik han ved Løsladelsen ikke anden Bedømmelse end: Epileptiker.«⁹⁴

De to udtalelser gik ikke upåagtet hen. Mere herom under sag nr. 7.

Der fulgte nu ni måneder med tilsyneladende ro, men natten mellem den 2. og 3. april 1904 blev Olaf anholdt efter at være kommet i klammeri med en anden person. Det gamle tilhold fra juli 1901 blev fundet frem igen, men Olaf forklarede, at han siden sin løsladelse fra Horsens ikke havde opholdt sig i København, men bl.a. i Sverige og på Frederiksberg. Han havde kun lejlighedsvis været i København nogle timer ad gangen og havde derfor ikke overtrådt sit tilhold. I retsmødet den 6. april tilbød han, »hvis Sagen mod ham dermed kan bortfalde, at betale en Bøde af 100 kr. til Kamrets Fattigkasse med Halvdelen 1. Maj d.A. og Resten til 1. Juni d.A.«⁹⁵

Denne gang blev politidirektørens samtykke ikke indhentet straks, og det afsluttende referat fra sagen er først dateret den 25. august. Også her blev der fremlagt en afsoningsresolution, som efterfølgende blev udeladt af sagen.⁹⁶ Man skal til Vestre Fængsels bødejournale for at få afslutningen på historien: Bøden blev ikke betalt, men blev afsonet med 3 dages vand og brød fra den 28. til den 31. juli.⁹⁷

Den 20. september 1904 blev Olaf borgerligt viet til Karen Marie Jørgensen,⁹⁸ der er nævnt ovenfor i forbindelse med sag nr. 5. Ægteskabet var ikke vellykket, og allerede i februar 1905 gik de hver til sit.⁹⁹

Skruen strammes

I 1903 forelagde Justitsminister P.A. Alberti et forslag om nogle ændringer til straffeloven for Folketinget. Efter lange forhandlinger i både Folketinget og Landstinget og gennemgribende ændringer blev den vedtagne mid-

lertidige lov stadfæstet i Statsrådet den 1. april 1905, og den trådte i kraft den 8. september 1905.¹⁰⁰ For Olaf fik især § 4 betydning. Her stod der bl.a.:

»Den der (...) i vindesyg Hensigt tilskynder til eller fremmer Utugt, eller som i samme Hensigt udnytter en Kvindes Utugt eller søger at afholde hende fra at opgive den, straffes med Fængsel eller Tvangsarbejde. (...) Samme straf ifalder den, som helt eller delvis lader sig underholde af en Kvinde, der driver Utugt som Erhverv.«¹⁰¹

Der blev meget hurtigt brug for denne paragraf. Den 22. november 1905 blev Nielsine Frederikke Hansen indbragt til Hovedstationen og idømt fængsel på sædvanlig fangekost i 5 dage for overtrædelse af reglementet, og hun »anmelder, at hun fra Midten af Oktober Maaned dette Aar og til den 20de dennes har været Kjæreste med Kellner Olaf Hans Jørgen Olsen og i den Tid givet ham fra 10 til 15 Kroner daglig.«. Hun fortalte endvidere, at da hun lærte Olaf at kende, »arbejdede han som Kelner i Café »Valdemar«, Hjørnet af Istedgade og Valdemarsgade, men siden Midten af samme Maaned har han intetsomhelst bestilt og udelukkende levet af Penge, som hun havde tjent ved Utugt. Han var vidende om, at hun er offentligt Fruentimmer, og at hun tjente Pengene ved Utugt.«

Nielsine var en guldgrube af oplysninger, og hun kunne opgive navnene på fire andre kvinder, der havde været »kæreste« med Olaf. Blandt disse var Olafs hustru Karen Marie, der »da hun den 6te Oktober dette Aar var anholdt her i Afdelingen for Overtrædelse af Reglementet, udtalte (...), at hun kunde afsløre ham, hvis hun vilde, men det nænnede hun ikke, fordi hun elskede ham over alt«.

Disse oplysninger fik sat gang i tingene. Olaf blev indbragt til Hovedstationen den 8. december efter en dramatisk anholdelse, hvor han forsøgte at undløbe, og da han blev indhentet »som en Rasende sparkede og slog om sig«. Her blev han sigtet for vold og fornærmelse mod politiet og overtrædelse af lov af 1. april 1905 § 4. Denne sag blev behandlet ved Kriminal- og Politirettens 6. Kriminalkammer fra den 12. til den 21. december. Udover et par vidner, der blev afhørt, for at det kunne blive fastslået, om Olaf havde haft erhverv, blev fire af de fem kvinder afhørt. Den femte blev efterlyst, men ikke fundet. De mandspersoner, som Olaf havde talt med lige før anholdelsen, var som sunket i jorden. Forhørene gik primært ud på dels at afklare, om Olaf havde haft erhverv, dels at få beviser for, at han havde modtaget penge af fruentimmerne.

Da 6. Kriminalkammer den 18. december modtog den tidligere omtalte udtalelse fra Vridsløselille, blev den samme dag sendt til fængselslægen, der blev bedt om »at ville tilstille Kammeret en udtalelse om den i Erklæ-

ringen omtalte Arrestant[s] (...) mentale Tilstand, samt om der måtte være Anledning til at underkaste ham Observation«. Svaret kom dagen efter: »Olaf H. Jørgen Olsen anbefales til Indlæggelse til Observation«. I retsmødet den 21. december blev de to udtalelser fra Vridsløselille og Horsens fremlagt sammen med fængselslægens anbefaling, »hvorhos Dommeren bemærkede, at Arrestanten nu vil blive indlagt til Observation«.¹⁰²

Den 23. december blev Olaf indlagt til observation på Kommunehospitalets 6. afdeling, hvorfra han undveg den 9. januar 1906.¹⁰³

To dage efter blev følgende efterlysning bragt i *Danske Politiefterretninger*:

»Arrest. Olaf Hans Jørgen Olsen, kl. Løvenfeldt og Den hvide Neger (Kbhvn., 8/11 82), se foranst. Billede, 68½" høj, blaa Øjne, fremst. tyk Overlæbe, fremspr. Hage, lange smalle og buede Øjenbryn, bl. Haar, paa venstre Mellemfinger tatov. en Fingerring, paa højre Underarm tatov. »Kristus paa Kors«, form. if. lang Overfrakke, sort stiv rundpudlet Hat, er undvegen fra Kommunehospitalet, hvor han var indlagt til Observation. Anh. Telegr. Underretning, til 6. Krkm., Kbhvn. P. [16612].«¹⁰⁴

I samme nummer blev som nævnt i efterlysningen ovenstående billeder af ham fra sag nr. 3 i 1901 bragt. Det originale billede indgår i sagen. Det var ikke ofte, at der blev bragt billeder sammen med efterlysningerne. Olaf oplevede det to gange, men mere herom i forbindelse med sag nr. 12.

Den 4. maj blev han pågrebet i Hamborg, hvor han sad, indtil han den 17. juni blev udleveret til politiet i København, for to dage efter at blive overført til Vestre Fængsel og indlagt på sygeafdelingen.¹⁰⁵ Herfra blev han under sagens forløb fremstillet med »Haandjern paa til Retten«.¹⁰⁶ På baggrund af vidneudsagnene i retsmøderne blev det i dommens præmisser fastslået, at det var bevist, at han havde begået vold mod og fornærmet politiet, og at han i perioder havde ladet sig underholde af to kvinder, der ham bekendt drev utugt som erhverv.¹⁰⁷

På grundlag af observationerne fra indlæggelsen i juleperioden havde overlægen ved Københavns Kommunehospital, 6. afdeling, professor Alexander Friedenreich,¹⁰⁸ den 11. februar 1906 fremsendt en fem foliosider lang lægeerklæring, hvor der bl.a. stod:

»at Arrestanten utvivlsomt lider af Epilepsi og af betydelig apoplektisk Sløvsind, [dvs. mental svækkelse som følge af eksempelvis en hjerneblødning]. Han mangler vel ikke fuldstændig Evnen til at bedømme sine Handlingers Betydning, men hans yderst defekte moralske Følelse formaar ikke at sætte nogen Hindring for Realisationen af de uheldige Til-

Fig. 6: Ellen Christine Johanne Vilhelmine Vilhelmsen, født i Slagelse den 1. juli 1881. Fotografiet udateret, men på bagsiden er bl.a. noteret: »Dom afsagt 12/11 06 – 4 x 5 D V o. B. for Tyveri.« *Landsarkivet for Sjælland m.m., København.*

skyndelser, der opstaar hos ham. Straf kan næppe virke forbedrende paa ham, og de Foranstaltninger, der skal træffes mod ham, maa nærmest ses under Synspunktet: Uskadeliggjørelse«. ¹⁰⁹

I dommen, der blev afsagt den 28. juli 1906, står der: »Idet der nu herefter ikke kan frakjendes Arrestanten Tilregnelighed, vil han være at anse (...) med Fængsel paa sædvanlig Fangekost i 6 Maaneder og have at betale Aktionens omkostninger.« ¹¹⁰ Med denne fortolkning af lægeerklæringen blev der ikke nogen »Uskadeliggjørelse« denne gang. De seks måneder blev uden fradrag for varetægtsfængslingstiden afsonet i Vestre Fængsel. ¹¹¹ Udtalelserne fra Kommunehospitalets 6. afdeling bevirkede dog, at Olaf fik lidt »rabat«, idet Straffelovens § 39 om strafnedsættelse ved manglende tilregnelighed i gerningsøjeblikket blev taget i anvendelse ved fastsættelsen af straffens længde. ¹¹²

– men ikke fast nok

Olaf var ikke blevet glemt, og der var et hængeparti, der ventede på ham. Han var ud over de seks måneders fængsel blevet dømt til at betale sagens omkostninger. Beløbet på »257 Kr. 70 Øre, der forgjæves blev afkræ-

vet ham paa Byfogdens Kontor, kunde han senere betale, idet han, naar han blev 25 Aar gl., tilfaldt en Arv, 15000 Kr. efter en Tante, hvilket Beløb henstod til ham i Overformynderiet«. Adspurgt kunne man her oplyse, at det ikke kunne ses, at der henstod midler for nævnte Olaf Olsen.¹¹³

Da politiet endvidere havde en klar formodning om, at Olaf dels havde fortsat sin virksomhed som alfons og dels havde overtrådt det tilhold, som han fik ved sin løsladelse den 28. januar 1907, blev der sat en eftersøgning i gang. Olaf havde ved sin løsladelse sagt, at han ville tage ophold på Glosemosegård ved Glostrup, hvor hans mor tjente i nogle måneder, men han var jævnligt blevet set i det københavnske natteliv. Tilholdet gik bl.a. ud på, at han, såfremt han vendte tilbage til København for at tage ophold, skulle melde sig ved politiet inden 24 timer, da han ellers ville pådrage sig straf for løsgænger.¹¹⁴

Eftersøgningen gav ikke noget resultat. En aften var det lige ved at lykkes for et par betjente, der kort før lukketid opholdt sig på dansesalonen Figaro, at anholde ham, men da han fik øje på dem, »undløb han, og var det os ikke muligt at indhente ham«. ¹¹⁵ Men den 18. april kunne Helsingborg Politi på grundlag af en efterlysning i *Danske Politiefretræninger* meddele, at han var blevet anholdt, og to betjente blev sendt til Helsingborg for at hente ham.¹¹⁶ I de efterfølgende retsmøder blev der også denne gang brugt tid på at fastslå, hvor han havde opholdt sig siden sidste løsladelse, hvad han havde beskæftiget sig med, og hvem han havde haft omgang med. Olafs svar til alle anklagerne kan med et citat fra udskriften sammenfattes således: »Hidførte nægter sig skyldig i noget ulovligt.«¹¹⁷

I retsmødet den 25. april var fængselslægen til stede for at give en lægelig vurdering. Han gentog konklusionen fra overlæge Friedenreichs erklæring og sluttede med at sige: »Han bør absolut hurtigst muligt anbringes paa en Anstalt«, og dommeren besluttede herefter, at »Arrestanten vil herefter blive indlagt paa VI Afdeling eventuelt til videre Oversendelse til Sct. Hans Hospital«. ¹¹⁸

Olaf blev indlagt på 6. afdeling. Den 21. maj sendte overlæge Friedenreich en ny lægeerklæring til retten, der stort set havde samme indhold som erklæringen fra 1906, og han sluttede med at skrive:

»I henhold til Kammerets tidligere Skrivelser agter jeg at indstille ham til Sct. Hans Hospital og beholde ham paa Afdelingen til Retten har taget Bestemmelse om hans Anbringelse. Skulde Optagelse paa Sct. Hans Hospital blive nægtet, skal jeg meddele Kammeret det.«¹¹⁹

Erklæringen blev fremlagt i retsmødet den 23. maj, og sagen endte med, at »Dommeren bemærkede, at Sagen sluttedes med Politidirektørens

Samtykke«. ¹²⁰ Og trods 6. afdelings tilbud blev »Olsen, Olaf Hans Jørgen, kl. Løvenfeldt (...) Patient i Kommunehospitalets 6. Afd« løsladt og udskrevet fra 6. afdeling den 24. maj. ¹²¹ Samme dag blev han overført til »Kur i Kom. Hosp.«, ¹²² hvor han lå til til den 4. juni. Olaf havde selvfølgelig ingen penge, så kommunen måtte betale for hans ophold. Da Olaf ikke var fyldt 25 år endnu, blev regningen straks sendt videre til Ringe Sogn, der havde sagen oppe på sognerådsmødet den 13. juni 1907. Konklusionen blev, at »Det overlades til Formanden at faa nærmere undersøgt, hvornaar Paagældende er født og saafremt han er identisk med den i Skrivelsen af 24' Novbr. 1901 anmeldte da at anerkende Forsørgelsen«. ¹²³ Forsørgelsen blev anerkendt, og på sognerådsmødet den 4. juli blev der orienteret om, at pengene var betalt. Beløbets størrelse? 1 kr. 88 øre. ¹²⁴

I begyndelsen af juli måned fik Københavns Politi et anonymt brev kort med oplysninger om et ikke navngivet »offentligt Fruentimmer«. ¹²⁵ Nærmere undersøgelser viste, at det drejede sig om en af Olafs tidligere kærestere, og at hun nu igen jævnligt var sammen med ham. Efter at have holdt øje med hende i knap to uger og registreret hendes kapringer af mandspersoner på Vesterbrogade og noteret sig, at Olaf med mellemrum kortvarigt opsøgte hende, blev hun den 22. juli anholdt. Under afhøringen indrømmede hun, at hun havde ernæret sig ved utugt, og at hun havde afleveret sin fortjeneste til Olaf.

To andre kvinder, som også havde været kæreste med Olaf, blev herefter indbragt til afhøring. Begge fastholdt, at de ikke havde givet ham penge siden hans løsladelse i januar. Den ene fortalte også, hvordan han gik frem mod enhver kvinde, som han havde udset til sit offer:

»Først træffer han dem i en eller anden Restauration, hvor han slaar sig ned ved Siden af dem, derefter, naar de ere blevne noget berusede, opfordrer han dem til at betale, og naar disse har gjort dette, udtaler han derpaa, at nu er de Kærestere og nu maa hun gaa ud og trække for at tjene nogle Penge til ham. De fleste Kvinder, han saaledes faar draget til sig, tør saa ikke andet end give ham alle de Penge de tjener, da de er bange for at han ellers vil slaa dem til Krøblinge.« ¹²⁶

Mandag den 22. juli meldte Olaf sig ikke ved politiet som fastsat i tilholdet, men meddelte pr. brev, at han var syg og sengeliggende. Den følgende nat blev han set i dansesalonen Figaro på Vesterbrogade 32 og indbragt til Hovedstationen. ¹²⁷ Han blev varetægtsfængslet og indsat i Vestre Fængsel fra den 24. juli til den 21. august 1907, mens sagen gik sin gang. ¹²⁸ Blandt vidnerne i sagen var tre af Olafs fruentimmer, der tilstod,

at de havde givet Olaf penge. Hans reaktion fremgår af referatet fra retsmødet, hvor »Dommeren bemærkede med Tilslutning af Retspersonalet, at Arrestanten ikke kan afhøres sammen med Komparentinden, da han straks geraader i et saadant Raseri, at han maa føres ud i Cellen«. ¹²⁹ Men ellers fulgte forløbet samme mønster som de forrige sager: Vidnerne afgav deres forklaringer, og Olaf benægtede, at han havde gjort noget som helst ulovligt. Om sin økonomi forklarede han:

»at han efter forrige Undersøgelse kom fra Kommunehospitalets 6' Afdeling omkring ved den 1ste Juni. Han var da i Besiddelse af 115 Kroner, som det fremgaar af Forhøret i den forrige Sag. Det er disse Penge, han har levet af indtil sin Anholdelse under nærværende Sag den 23' f.m. Desuden har han faaet Penge og Kost hos sin Moder.« ¹³⁰

Til dette bemærkede dommeren, »at Arrestantens Forklaring om sit Forhold og sine Penge efter forrige Undersøgelses Afslutning er konstateret ved eftersyn i 6' Kriminalkammers Sag«, og det hele sluttede med, at »Arrestantens Arrest hævedes og han dimitteredes med Tilkendegivelse af, at Sagen sluttedes med Politidirektørens Samtykke«. ¹³¹ Olaf slap endnu en gang med skrækken.

Intermezzo I

Der fulgte nu nogle stille år, da der kun er registreret to mindre hændelser og en enkelt lidt større. Den sidste strakte sig over længere tid. Der er ikke meget at finde om den første, lille sag, men i sag nr. 10 er der et notat, hvor sagen er omtalt:

»Fornævnte Olaf Hans Jørgen Olsen var endvidere i Sag nr. 365/1909, der registreredes her til Kammeret den 14' Oktober 1909 og sluttedes med Politidirektørens Samtykke uden Tiltale den 16' s. M, tilligemed en anden Person anholdt, sigtet for Meddelagtighed i Tyveri i Stuttgart, fra 11' Oktober 1909 til den 14' s. Md.« ¹³²

Det må formodes, at der fra Stuttgart er blevet sendt noget materiale om sagen med til Danmark, men det indgår ikke i sagsakterne.

Samme mangel på oplysninger gælder den næste sag, hvor Olaf er nævnt i politiets arkivalier. En aften i begyndelsen af juni 1911, hvor han sammen med tre andre fik et spil kort, dukkede politiet op. Der lå penge på bordet, så de blev sigtet for hazard. ¹³³ Bortset fra punktet i journalen og sammenlagt en side i forhørsprotokollen er der ikke bevaret andet om sagen. Af de fire kortspillere var det kun Olaf, der blev afhørt. En var

113

N. p. at de havde betalt en Omgang
 for Nielsen i Kafé Slusen, og
 var disse Penge de affordrede
 Nielsen. Derimod traktered
 sig med Bajerne, N. p. at
 andet led de fra sig at de ikke
 ønskede at møde.

Jørgensen N. p.
Hævet.
J. M.

Fig. 7: Udsnit fra side 113 i Københavns kriminal- og politirets 3. afdeling for offentlige politisagers protokol vedr. sag nr. VI, 1911. Det skulle gå hurtigt, når der blev taget referat af afhøringerne! Her står: »Han forklarede at de havde betalt en Omgang for Nielsen i Kafé Slusen og det var disse Penge de affordrede Nielsen. Derimod traktered Sigtede [Olaf] med Bajerne. Han forklarede at [det var] anledningen til de havde sagt at de ikke ønskede at møde.« *Landsarkivet for Sjælland m.m., København.*

bortrejst og to mødte ikke op. Olaf forklarede, »at de havde betalt en Omgang for Nielsen i Kaféslusen, og det var disse Penge de affordrede Nielsen. Derimod traktered Sigtede [Olaf] med Bajerne«. Herefter står der blot »Hævet«,¹³⁴ og i journalen er der sat flueben i rubrikken »Afgjort ved Advarsel«.

I juni 1911 søgte Olaf om borgerskab i Københavns Kommune. Med ansøgningen fulgte der en almindelig forholdsattest, hvor to borgere bevidnede, at han »ikke ved Dom er funden skyldig til Straf af offentligt Arbejde eller er under Tiltale for en Forbrydelse, der kan medføre saadan Straf, saavel som at hans Bo ikke er under Fallitbehandling«.¹³⁵ Kommunen kontaktede åbenbart ikke politiet for at kontrollere sagen, for Olaf fik sit borgerskab i København som detailhandler dateret den 22. juni 1911.¹³⁶ I rapportererne fra den næste sag står der, at han åbnede en

cigarforretning i Viktoriagade 8.¹³⁷ Personale var ikke noget problem, for hans skiftende kærester blev sat til at passe forretningen om dagen, når han ikke selv var der, og om aftenen blev de så sendt på gaden.¹³⁸

Den længere varende sag begyndte den 25. november samme år. Om aftenen var Olaf sammen med en anden på Alléenberg i Allégade på Frederiksberg. Her kom de i snak med en ældre herre, som de efter nogle genstande inviterede med på deres videre tur. Da de forlod Alléenberg, var der et par andre gæster, der advarede den ældre herre mod at gå med. Det fik Olaf til at slå den ene af dem meget hårdt midt i ansigtet, så næsen blev fuldstændig ødelagt, hvorefter han flygtede. Politiet kom hurtigt til stede, og Olafs bekendt samt manden med den brækkede næse og hans bekendt blev taget med til politistationen. Olaf blev efterlyst, men han var forsvundet.¹³⁹

Det viste sig, at han havde opsøgt sin kæreste, Martha Kirstine Hansen, og havde givet hende besked på at afhænde forretningen og derefter følge efter ham, så de kunne mødes. Og væk var Olaf. Sagen blev efterforsket af Frederiksberg politi, og den blev foretaget ved Frederiksberg

Fig. 8: Olafs brev til »Birkedommeren for Frederiksberg Nordre Birk« skrevet i London den 19. december 1911. Landsarkivet for Sjælland m.m., København.

Birks Politiret. Den såredes næse var ved at blive rettet op, og lægerne mente, at »Vansiret og Skævheden i alt væsentlig vil forsvinde«. ¹⁴⁰ Sagen blev foreløbig sluttet den 25. april, hvor dommeren bemærkede:

»Sigtede Olsen hidtil forgæves er eftersøgt og efterlyst, og antages det, at han opholder sig i London. Da Traktaten af 31 Marts ikke hjemler Udlevering for Forhold som det under nærværende Forhør ommeldte, ¹⁴¹ vil der allerede af den Grund for Tiden ikke kunne foretages videre.«

Ved juletid kom der pludselig et brev fra Olaf til birkedommeren ved Frederiksbergs Birk. Brevet blev indledt med »Jeg Undertegnede hører der varcerer en Sag ang mig«. ¹⁴² Han havde læst om sagen i nogle avisudklip, som var blevet sendt til ham. Familiens bebrejdelser, der var baseret på avisernes – i følge Olaf – løgnagtige oplysninger, pinte ham, og især gjorde det ham ondt på moderens vegne: »Jeg har nemlig lovet min døende Moder, at jeg skulde vise hende, at jeg blev en Mand, endnu engang. Min Moder ligger Syg paa Frederiksbergs Hospital og er i treserne, som Politiet har overløbet, og forværet hendes Sygdom.« ¹⁴³

Brevet fortsatte med en lang og malende beskrivelse af Olafs opfattelse af hændelsesforløbet for slagsmålet på Frederiksberg. Han havde absolut ikke slået nogen, men var selv blevet slået. Han var i det hele taget uskyldig, og nu ville man arrestere ham,

»for i Danmark er Uretten altid Ret man bliver ikke dømt efter hvad man har gjort men efter sin Fortid. En Dommer ser ikke først Manden og tænker han kan godt være Uskyldig – men en Dommer (ikke alle) men De fleste ser først Mandens Generalge Blad og Manden er dømt.« ¹⁴⁴

På næste side i brevet kommer også den første forklaring på hans tilnavn:

»Jeg har giftet mig med en Prostitueret Kvinde engang og fra den Tid var mit Navn ødelagt! Den hvide Neger har jeg fået ved optræden i Private og Offentlige Foreninger og Steder.« Brevet slutter: »Er det nødvendig kommer jeg naar min Moder er Død, som vel nok ikke vare saa længe, men som Gud vil forbyde saa længe som muligt. Højagtningsfuldt«. ¹⁴⁵

Martha var fulgt efter Olaf til London. Under et forhør i 1916 fortalte hun, at de levede der i ca. et år »for det meste af Komparentindens Utugtsdriven. De rejste begge to fra London efter at Komparentinden

var blevet udvist af Landet for usædelig Livsførelse og Løsgængeri«. ¹⁴⁶ De tog til Berlin, hvor de fortsatte den hidtidige livsførelse. Martha »blev besvangret af en tysk Agent og da Komparentinden ikke under den senere Del af Svangerskabet kunde tjene noget videre ved Utugt, forlod Olsen hende en Tid og lod sig delvis underholde af en løsagtig dansk Kvinde, der da opholdt sig i Berlin«. ¹⁴⁷ Mod slutningen af graviditeten tog de tilbage til København, og den 8. november 1913 – på Olafs fødselsdag – fødte hun en dreng. ¹⁴⁸

Olaf var tilbage i København igen, uden at det i første omgang blev bemærket, men den 30. januar 1914 var han igen på Frederiksberg. Første stop var Schultz' Varieté. Her kom han i snak med et par svenskere, der holdt nogle dages ferie i København, og sammen tømte de et antal halve flasker Caloric (en sød svensk punch med 20 % alkohol fremstillet af arrak, sukker og vand). De skiltes, men senere på aftenen var begge parter i Bondestuen i Lorry Feilbergs Varieté. Her ville Olaf igen i selskab med svenskerne, men de afviste ham. Det fik Olaf til at slå løs på den ene af svenskerne, politikonstabel Jönsson fra Ystad, der fik ret kraftige læsioner i ansigtet. Olaf blev anholdt og sat i detentionen. Under afhøringen næste dag kunne han ikke huske noget om nattens begivenheder, og referatet slutter med »Anholdte afført til Bevogtning«, ¹⁴⁹ og samme dag blev han indsat i Blegdamsvejens fængsel. ¹⁵⁰ Under sagens videre forløb blev den gamle sag fra 1911 fundet frem, og Olaf benægtede stadig, at han havde slået på nogen ved den lejlighed. ¹⁵¹

Det sidste retsmøde blev holdt den 16. marts. ¹⁵² I sin fremstilling af sagen skrev anklageren, at »Under nærværende Sag er Arrestanten ved de førte Vidners overensstemmende og til dels beedigede Forklaringer overbevist om at have gjort sig skyldig i Vold mod sagesløs Person«, og anklageren »bemærker, at Arrestanten under Sagen tillige har været sigtet for et andet voldeligt forhold, for Overtrædelse af Tilhold og for Tyveri, men intet af disse Forhold er inddraget under Sagen«. Han sluttede med at kræve arrestanten idømt lovens strengeste straf. ¹⁵³ Retten fulgte anklageren og idømte den 16. marts 1914, igen under hensyntagen til Straffelovens § 39, Olaf 120 dages fængsel på almindelig fangekost, til at betale Jönsson 40 kr. for svie og smerte og 10 kr. til dækning af udgifter til lægebehandling samt sagsomkostninger og herunder salær til anklager og forsvarer. ¹⁵⁴ Omregnet efter forbrugerprisindekset ville de 40 kr., som Jönsson fik i erstatning, svare til ca. 2.300 kr. i 2011, og det var vel ikke for meget for at blive slået i ansigtet. Olaf forblev på Blegdamsvej, hvor dommen blev afsonet fra den 21. marts til den 19. juli. ¹⁵⁵ Fra Blegdamsvejens fængsel er der bevaret en forplejningsbog for årene 1882 til

1947. Den viser, at Olaf i alt tilbragte 170 dage i fængslet. Kostprisen løb op til 106 kr. og 46 øre, og Olaf »avancerede« fra at have lb. nr. 75 ved indsættelsen den 31. januar til at have lb. nr. 2 ved løsladelsen den 19. juli. Der var blot en fange, der sad der længere end ham.¹⁵⁶ De 50 dages varetægtsfængsling, inden sagen blev afgjort ved retten, gav ingen rabat.

Så var der ro nogen tid. Martha forklarede under sag nr. 10, at Olaf efter sin løsladelse opsøgte hende, »hvorefter hun paany underholdt ham af sit Utugtserhverv, indtil hun brød med ham i Efteraaret s. A.« Olaf havde allerede i august fundet en afløser – Ingeborg Claudia Petersen – der under samme sag forklarede, »at hun i August 1914 lærte Arrestanten at kende, og at hun efter nogle gange at have haft Samleje med ham flyttede sammen med ham (...) indtil hans anholdelse den 20de Marts d. A. [1917]«. I sommeren 1915 åbnede Olaf en cigarforretning i Matthæusgade 15 st., som han solgte igen i april 1916. Ingeborg »var Expeditrice, foruden at flere andre løsagtige Kvinder nu og da hjalp til i Forretningen«.¹⁵⁷

Forretningen kunne bruges til andet end tobak. En aften i oktober 1915 fik et par betjente et tip om, at der i cigarforretningen blev udskænket spiritus. Betjentene undersøgte sagen nærmere, og efter nogen udspørgen indrømmede Olaf, at der var blevet udskænket vin i forretningen, men han tilføjede, at det var et privat selskab, og at de øvrige tilstedeværende ikke havde betalt for vinen. Sagen blev behandlet den 11. november, og Olaf slap med en advarsel.¹⁵⁸ I tilgift fik han dog en bøde på 8 kr. »for den (...) heri Retten i Dag udviste forstyrrende, Rettens Værdighed hindrende Adfærd«. Olaf havde bandet.¹⁵⁹

Men så løb temperamentet af med ham endnu en gang. Den 3. november 1916 overfaldt han en anden gæst på et værtshus. Det er ikke helt klart, hvem der inden overfaldet generede hvem, men den overfaldne forklarede, at han ikke havde talt til sigtede (Olaf),

»før denne kom hen til Kp [komparentens] Bord og pegede Fingre ad ham og da Kp spurgte om d(et) v(ar) ham Sgt [sigtede] pegede Fingre af, svarede Sgt.: «Ja, efter saadan en Gadedreng». Dertil svarede Kp, at saa skulde Sgt. hellere pege Fingre ad sig selv, og saa greb Sgt. fat i Kp Trøje og slog ham med Hovedet en Skalle«.¹⁶⁰

Denne forklaring blev bekræftet af flere andre, der havde været på værtshuset uden at være i selskab med Olaf. Blandt disse var skuespiller Oswald Helmuth, der senere blev en af Danmarks mest kendte revysangere.

Olaf blev fremstillet i grundlovsforhør den 6. november og løsladt. I det afsluttende retsmøde den 20. december enedes den overfaldne og

Olaf om en erstatning på 20 kr., der blev betalt på stedet. Olaf blev desuden idømt en bøde på 30 kr., der blev betalt samme dag.¹⁶¹

Liden tue ... (1)

»Kjøbenhavns Politi. Hovedstationen.

Rapport. Onsdagen den 14' Marts 1917.

Gartner Richard Poulsen, Under Elmene Nr. 8, St. t.v. meddelte Dags Formiddag her i Afdelingen at en Kusk, der kører Vogn Nr. 4 hos Vognmand Rasmus Sørensen paa Toldboden, formentlig gør sig skyldig i Tyverier af Kul eller Koks,¹⁶² som han igen sælger eller forærer bort til en Person, der kaldes »Den hvide Neger«, men hvis egentlige Navn er Oluf Olsen og bor i Stuen t.h. i samme Ejendom som han.«¹⁶³

Sådan begynder sag nr. 10. Rapporten slutter med »Nærmere Undersøgelse i Sagen vil blive anstillet«. Og det blev der. Politiet fandt hurtigt frem til kuskens – Peder Hugo Alfred Pedersen, tidligere straffet – og til at han kendte Olaf, fordi han havde købt tobak i Olafs forretning. Han havde tilbudt Olaf, at han kunne levere billige kul, hvilket Olaf takkede ja til. Peder blev anholdt den 17. marts og arresteret den 18. marts – sigtet for tyveri af de kul, som han havde solgt til Olaf.¹⁶⁴ Olaf blev anholdt den 20. marts og arresteret samme dag, sigtet for hæleri.¹⁶⁵

Efter nogle få retsmøder tog sagen en ny drejning. Vidnerne fra de andre lejligheder i Under Elmene 8 kunne ikke blot give ret detaljerede oplysninger om tidspunkter for levering af kullene og antallet af sække, men de kunne også berette om andre aktiviteter, der havde fundet sted i stuen t.h., og i retsmødet den 7. april blev sigtelsen mod Olaf udvidet til også at gælde virksomhed som alfons.¹⁶⁶ Samme dag blev Ingeborg, der officielt var hans husholderske, anholdt og arresteret sigtet for at drive utugt som erhverv.¹⁶⁷ Hendes arrest blev dog hævet den 18. maj, og hun dimitteredes til Ryesgade 85, 4., hvor hendes søster boede.¹⁶⁸

Kulsagen blev behandlet i nogle enkelte retsmøder, men da der kun var tale om småtterier, blev det den 13. september besluttet, at »For saa vidt de Sigtede Ingeborg Claudia Petersen og Peter Hugo Alfred Pedersen angaar og for saa vidt Arrestanten [Olaf] er sigtet for Hæleri sluttedes Sagen med Politidirektørens Samtykke«. I takt med, at fokus i sagen skiftede fra kul til utugt, blev der indkaldt et større antal vidner for at få afklaret, i hvilken grad Olaf havde levet af sine kæresters indtægter. Et gennemgående og tidstypisk træk er, at der gang på gang i retsreferaterne står om de indkaldte, at det ikke var muligt at træffe dem, fordi de enten var flyttet – hvorhen kunne ikke oplyses – vistnok havde boet der, men den nye lejer kendte dem ikke, eller ikke havde boet på adressen.¹⁶⁹

Blandt de afhørte var der udover Ingeborg tre andre kvinder, der alle i kortere eller længere tid havde været kæreste med Olaf. De var alle i perioder blevet afkrævet dagens eller nattens indtægter, og gav de ikke frivilligt Olaf pengene, tog han dem med magt. Flere af dem havde, når Olaf ikke var tilfreds med udbyttet, oplevet at blive sendt på gaden eller på rundtur til morgencafeerne igen. Olaf havde i perioder indkasseret penge fra flere af kvinderne samtidig. Et par af dem havde ved flere lejligheder fået prygl. Martha blev f.eks. slået med et kisteskaft, da hun efter at være kommet hjem fra Fødselsstiftelsen ikke straks ville gå på gaden igen.

Olaf afviste vedvarende alle beskyldninger. Han havde ikke modtaget penge; det var ham, der havde hjulpet med penge, når det kneb. Han havde aldrig slået nogen af dem osv. I retsmødet den 27. juli blev der oplæst en længere sammenfatning af de afgivne vidneudsagn. Den var holdt i særdeles kontante vendinger, og selvom der nøgternt i referatet står, at »Arrestanten siger nu«, og »Arrestanten nægter«, så taler afslutningen af referatet for sig selv: »Dommeren bemærkede, at Arrestanten blev saa ophidset, at videre Afhøring af ham ikke skønnedes at kunne finde Sted.«¹⁷⁰

Den 16. august blev Kommunehospitalets 6. afdeling spurgt, om de kunne modtage Olaf til observation. Svaret kom dagen efter: »Kan modtages strax.«, og den 23. august blev Olaf transporteret fra Vestre Fængsel til 6. afdeling.¹⁷¹ Opholdet blev ikke langt. Allerede den 31. august blev han sendt tilbage med følgende begrundelse:

»Den til Observation (?) indlagte Arrestant Oluf Hans Jørgen Olsen er i Dag sendt tilbage til Fængslet, da han ikke var heldig at have paa Afdelingen, og da han ikke mere trængte til Hospitalsophold, og tillige uden Vanskelighed kunne bedømmes i mental Henseende.«¹⁷²

Udtalelsen – dateret den 6. september – var meget lig de to tidligere fra 1906 og 1907. Der blev holdt et par retsmøder mere, der ikke gav noget nyt, og den 22. september blev overretssagfører Bache »beskikket til som Aktor at anlægge Sag imod og hænde Dom over den i nærværende Forhørsudskrift ommeldte Arrestant (...) for Overtrædelse af § 4 i Midlertidig Straffelov«.¹⁷³

Før man nåede til domfældelsen sendte 4. Kriminalkammer den 10. november sagens akter til Retslægerådet, idet man

»særlig under Henvisning til de af Professor Friedenreich i Arrestantens saavel tidligere som nuværende Sag afgivne Erklæringer, herved tjenst-

ligst anmode[r] om fra Retslægeraadet at faa tilstillet en Udtalelse om Arrestantens mentale Tilstand«. ¹⁷⁴

Allerede den 14. november lå udtalelsen klar og godkendt, ¹⁷⁵ og den blev fremlagt i retsmødet den 26. november. Udtalelsen var ganske kort: »Det fremgaar af den af Overlægen ved Kommunehospitalets 6' Afdeling afgivne Erklæring, at Arrestanten er sindssyg, lidende af epileptisk Sløv-sind. Han bør som farlig for den offentlige Sikkerhed tages i Forvaring.« ¹⁷⁶

At Olaf kunne opfattes på denne måde, når han var indlagt, kunne skyldes situationen. Når man ser på, hvordan han optrådte, når han var fri, fremstår han ikke som en person, der led af hverken sløvsind eller apati. Det er meget muligt, at han helt eller delvis simulerede for at få strafnedsættelse. I en senere udtalelse fra Rigshospitalets psykiatriske afdeling i 1942 står der:

»Hans mentale tilstand har gentagne gange været undersøgt, og forskellige diagnoser har været stillet. Man har saaledes længe anset ham for at være epileptiker, men denne diagnose er allerede i 1926 draget i tvivl af professor Aug. Wimmer. Han er sædvanlig blevet anset for en udpræget amoralsk psychopath, men man har ogsaa ment at kunne paavise en udtalt intellektuel svækkelse, som dog ved senere undersøgelse ikke er fundet.« ¹⁷⁷

Dommen blev afsagt den 8. december. I dommen hedder det bl.a. på grundlag af Retslægerådets udtalelse:

»Idet Arrestanten herefter maa anses for utilregnelig, vil der ikke blive Spørgsmaal om at idømme ham Straf; derimod findes det under Hensyn til det under sagen oplyste i medfør af Straffelovens § 38, II' Stykke at burde bestemmes, ¹⁷⁸ at der af Øvrigheden vil være at træffe passende Sikkerhedsforanstaltninger mod Arrestanten.« ¹⁷⁹

Dommen lød: »Mod Arrestanten Olaf Hans Jørgen Olsen bør der af Øvrigheden træffes passende Sikkerhedsforanstaltninger.« ¹⁸⁰ Som væрге blev højesteretsagfører O. T. Krarup udpeget. Dommen blev forkyndt for Olaf i Vestre Fængsel den 15. december, og den 19. december begærede Krarup som væрге for Olaf sagen indanket for Højesteret. ¹⁸¹

Denne dom blev bemærket af pressen, og i Politiken stod der bl.a.:

»En degenereret Stakkel, Hans Oluf Jørgensen Olsen, der i visse Krese er kendt under Tilnavnet Den hvide Neger, har i nogle Maaneder siddet arresteret, sigtet for at have berøvet flere Kvinder deres Frihed. (...)»

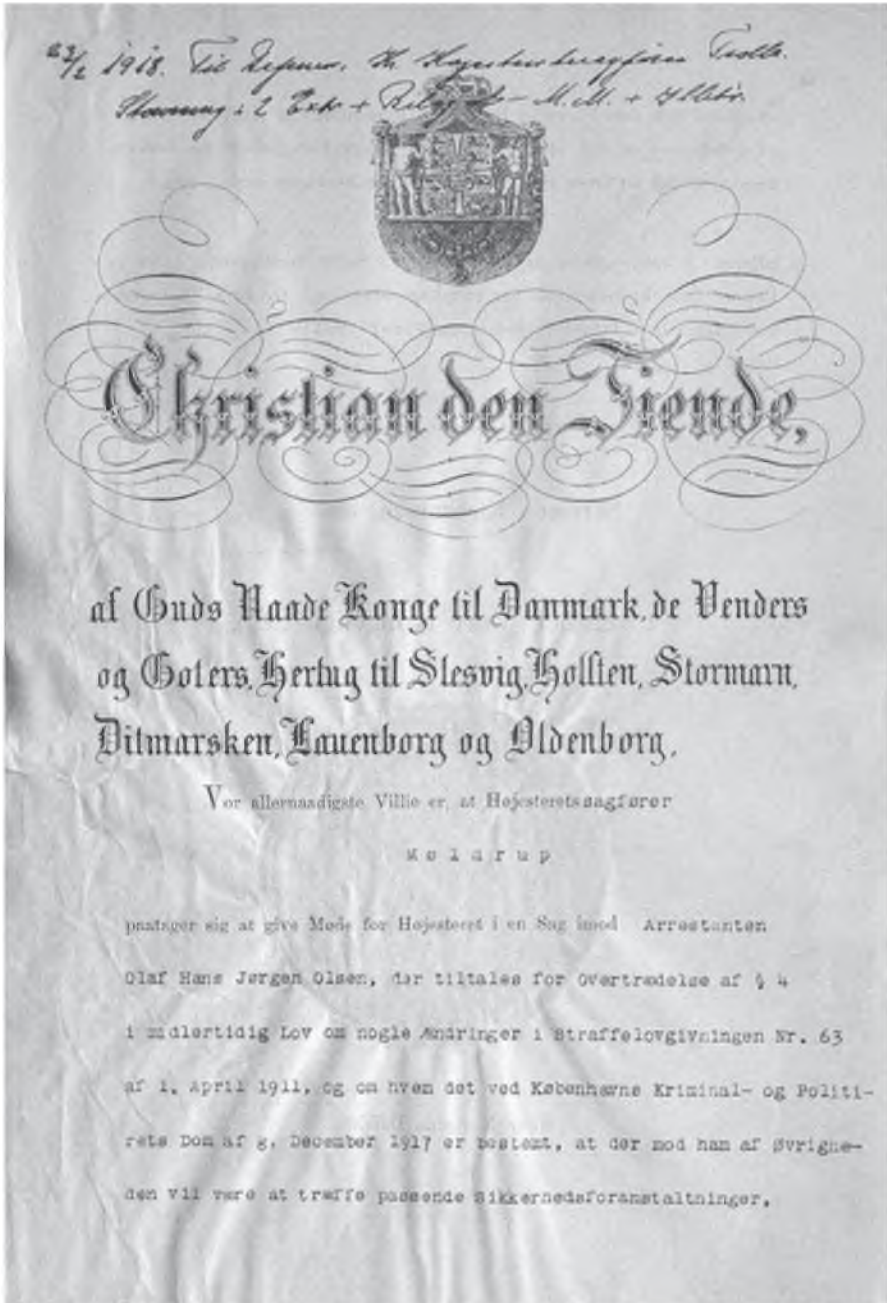

Fig. 9: Højesteretssagfører Trolle, der var beskikket som Olafs forsvarer, blev på denne måde orienteret om, at højesteretssagfører Møldrup skulle være anklager i sag nr. 10, 1918. *Landsarkivet for Sjælland m.m., København.*

Ved Kriminalrettens Dom i Gaar er der taget Bestemmelse om, at der skal træffes Sikkerhedsforanstaltninger imod ham, og det vil sige, at han fra Arresten bliver ført til en Aandssvageanstalt, hvor han fremtidig skal opholde sig.

Der er mange mennesker i Kjøbenhavn, som vil føle sig stærkt beroliget, naar denne Bestemmelse bliver kendt.

Det kuriøse Tilnavn »Den hvide Neger« fik Olsen paa en Maskarade, hvori han for nogle Aar siden deltog paaklædt og sværtet som en Neger.

Under et Ophold mellem Dansene kom han i Klammeri med nogle Mandfolk og for at vise dem sine frygtede Træk tørrede han Sværten af Ansigtet.

Et Barn, der var til Stede, raabte forundret – Se, Mor! Nu blev Negeren hvid!

Det barnlige Udbrud fremkaldte Latter og fra den Aften blev »Detailhandler« Olsen ... aldrig kaldt andet end Den hvide Neger«¹⁸²

Der er ikke mange oplysninger om tiden fra den 19. december til den 26. marts 1918, da Højesterets dom blev afsagt. Hverken anklagerens eller forsvarerens indlæg er bevaret i sagen, men forsvareren anmodede den 7. marts 4. Kriminalkammer om at fremskaffe en attest fra inspektøren for Vestre Fængsel angående Olafs opførsel og forhold i fængslet. Forsvareren fik attesten eller rettere redegørelsen den 9. marts. Hovedindholdet i den var, at der ikke havde været disciplinære problemer, hverken i tiden fra den 20. til den 28. marts 1917, da han var indsat i Nytorvs Fængsel, eller i tiden fra den 28. marts 1917 indtil den 8. marts 1918, da han hensad i Vestre Fængsel – indtil den 8. december i enkeltcelle, derefter i fællesarrest. Han var under hele varetagtsfængslingen meget optaget af at skrive indlæg til sagen eller levnedsskildringer. Han udførte også noget af fængslets legetøjsarbejde, men havde selv angivet, at tanken om sagen ikke gav ham ro til noget arbejde.¹⁸³

I dommens præmisser tog Højesteret bl.a. udgangspunkt i Kriminal- og Politirettens citat fra Friedenreichs erklæring fra den 6. september 1917. Højesteret anførte, at der i erklæringen videre stod, at

»Hans ringe Begavelse udelukker ikke, at han ved god Besked med, hvad der er lovligt og hvad ikke paa de omraader, han kender til, saalidt som en vis Snuhed, der viste sig ved hans energiske Benægtelse og Forsvar samt ved Benyttelse af alle Midler til at skaffe sig Fordele og et behageligt Liv.«¹⁸⁴

Konklusionen heraf blev, at »Efter samtlige foreliggende Omstændigheder kan det ikke antages, at Tiltalte mangler al Tilregnelighed, hvorimod der ved Bedømmelsen af hans forhold vil være at tage hensyn til Straffelovens § 39«. På grundlag af § 4 i Midlertidig Straffelov af 1. april 1911 sammenholdt med straffelovens § 39 og til dels § 64 blev Olaf dømt til at hensættes til tvangsarbejde i 18 måneder og til at betale sagsomkostningerne inkl. de omkostninger, som Kriminal- og Politiretten i første omgang havde overladt til det offentlige.¹⁸⁵ Så også denne gang slap Olaf for det, der var hans største skræk: Skt. Hans Hospital.

Der blev heller ikke her givet rabat for den lange varetægtsfængslingstid, så de fulde 18 måneder blev tilbragt på Tvangsarbejdsanstalten Sundholm.¹⁸⁶ Ved ankomsten blev der optaget en afhøringsrapport, og normalt blev disse rapporter videreført, når en person blev indsat flere gange. Desværre mangler den samlede rapport efter Olafs afgang fra Sundholm, da han havde været der anden gang.¹⁸⁷ Den 29. september 1919 var Olaf på fri fod igen.

Intermezzo 2

Politiet havde i efteråret 1919 fået en oplysning om, at der i forretningen i stuen, Under Elmene 6, muligvis blev drevet smugkro hos cigarhandler Saunte og hans kone. Der blev iværksat en observation af lejligheden, og betjentene bemærkede allerede den første nat, at der kom en del gæster i lejligheden, men de kunne ikke konstatere, om der blev udskænket drikkevarer.¹⁸⁸ Observationerne fortsatte, og natten mellem den 24. og 25. januar kunne to betjente gennem ruden i døren se, at der var et større selskab i lejligheden. De blev opdaget, og Saunte inviterede dem indenfor på »en lille En«. Betjentene gjorde opmærksom på, at det var ulovligt at udskænke drikkevarer i forretningen. Saunte svarede, at det var et privat selskab, og at det i øvrigt ikke kom politiet ved. Saunte lukkede så døren op, tog betjentenes hatte, smed dem ud på fortovet og forsøgte derefter at smide betjentene ud af døren.¹⁸⁹

Blandt gæsterne var Olaf. Han greb straks chancen til at genere de to betjente og råbte: »smid dem ud«, »sluk lyset« og »slaa dem ned«. Betjentene forlod klogeligt forretningen, men på vej ud af forretningen til fortovet fik den ene af dem et slag i nakken af Olaf og et spark over lænden af Saunte.¹⁹⁰ De to betjente indberettede sagen, som derefter blev forbedret ved 4. Undersøgelseskammer. Dette kammer blev ledet af retsassessor Harald Prytz.¹⁹¹ Det var første, men ikke sidste gang, at Olaf stod overfor Prytz, for en stor del af de efterfølgende sager blev behandlet ved dette kammer.¹⁹²

Saunte og Olaf blev sigtet for vold mod politiet, men begge benægtede, at de skulle have gjort sig skyldige heri. Olaf hævdede, at han var så fuld, så han ikke havde nogen klar erindring om aftenens hændelser, og han sluttede med at sige, at »han er meget bange for at rage sig ind i den Slags Ting«. Både Saunte og Olaf endte dog med at sige, at de ikke turde benægte, at det var gået til, som betjentene havde forklaret. De tilbød derfor at betale bøder på henholdsvis 300 kr. (Saunte) og 200 kr. (Olaf), såfremt yderligere påtale kunne undlades. I det efterfølgende retsmøde blev fru Saunte sigtet for ulovlig udskænkning af stærke drikke. For at slippe for videre tiltale tilbød også hun at betale en bøde på 200 kr.¹⁹³

Tilbuddene blev forelagt for Statsadvokaten for København,¹⁹⁴ der tiltrådte ordningen.¹⁹⁵ Herefter blev sagen sendt til Præsidenten for Københavns Byret med henblik på at blive registreret til en af rettens afdelinger for kriminelle sager,¹⁹⁶ for at bødevedtagelsen kunne finde sted i overensstemmelse med Statsadvokatens approbationspåtegning (godkendelse).¹⁹⁷ Retsmødet blev holdt den 5. maj ved byrettens 2. afdeling. Her vedstod de tre sigtede deres tilbud, som anklagemyndigheden modtog på de anførte betingelser, hvorefter Olafs sag nr. 11 sluttedes.¹⁹⁸

Det var et dyrt spark, for omregnet efter stigningen i forbrugerprisindekset ville Olafs bøde svare til ca. 4.200 kr. i 2011. Et tilsvarende spark ville i dag næppe medføre en bøde af denne størrelsesorden. Men Olaf, der var tidligere straffet for vold, må have været klar over, at straffen for vold mod embedsmand uden formildende omstændigheder som minimum blev straffet med tre måneders simpelt fængsel,¹⁹⁹ så set på den baggrund var det nok ikke så dårlig en handel.

Den 12. maj blev Olaf sammen med Aage Jørgensen registreret i 4. Undersøgelseskammers journal for fornærmelse mod politiet.²⁰⁰ Der er ingen detaljer om hændelsen, og sagen er ikke bevaret hverken sammen med Olafs øvrige sager eller i Kontoret for Straffesagers Journalsager.²⁰¹ I journalen er det i store træk muligt at følge sagens gang: Den 21. maj blev Kommunehospitalet anmodet om »Meddelelse ang. Olsens Udskr. fra 4. Afd.«. Forundersøgelsen blev indledt den 22. august. Samme dag blev der sendt en »Skrivelse t. Khsp. 6. Afd. ang. Sigt. I's [Olaf] Mentalitet«, og Statsadvokaten blev underrettet.

Af Statsadvokatens journal fremgår det, at Aage efter retssagen søgte om at få eftergivet sin bøde. Ansøgningen blev sendt til Justitsministeriet, og i ministeriets benådningssagsjournal for Aage er der et referat fra det sidste retsmøde, den 27. august. Detaljerne fra de oprindelige politirapporter mangler, men i store træk var der sket følgende: Politibetjent Jens Peter Larsen – kaldet Gjørslev – var den 4. maj om aftenen i bevært-

ningen Faust i tjenstligt ærinde. Her blev han af Aage, der kendte ham, budt på en øl, men

»Da Gjørsløv sagde »Nej«, svarede Sigtede [Aage] »Saa kan du ogsaa lade være, dit Skvadderhoved«! Senere var der højrøstet Tale mellem Olsen og Gjørsløv, og Sigtede gik hen til dem. Sigtede kan ikke huske, hvad han selv sagde; men han var i nogen ophidset Stemning. Han husker heller ikke, hvad Olsen sagde til Gjørsløv, men han tænkte sig nok, at »Olsen gav Betjent Gjørsløv en Vals«.²⁰²

Det var nok til, at Gjørsløv skrev en rapport om hændelsen, og at Aage og Olaf blev sigtet for fornærmelse mod politiet. De undskyldte sig begge med, at de havde været berusede, og Olaf tilføjede, »at han i de paagældende Dage følte sig meget syg af Kønssygdom, og at han faa Dage efter blev indlagt paa Kommunehospitalets 4. afdeling«. Herefter tilbød de begge at betale en bøde, såfremt tiltalen mod dem kunne frafaldes – Aage 75 kr. og Olaf 200 kr. Resultatet blev den 30. august forelagt for Statsadvokaten, der tiltrådte, og den 2. september blev sagen sluttet. Aages ansøgning om at få bøden eftergivet, blev afslået.²⁰³

»Den hvide Neger« fortsættes i *Personalhistorisk Tidsskrift 2013:1*.

Noter

- 1 Landsarkivet for Sjælland (LAK), Københavns (Kbh.) Overpræsidium (Overpræs.) Separations- og Skilsmisse Journaler (S.J.) 252/1882: Ansøgning til Overpræsidenten i København om separation. Sagen omfatter både separation og skilsmisse.
- 2 Ibid.
- 3 Ønslev Sogn (S), Falsters Nørre Herred (H), Maribo Amt (A), KB 1835-1854, opslag (opsl.) 53 nr. 3.
- 4 Ønslev S, Falsters Nørre H, Maribo A, KB 1854-1890, opsl. 239 nr. 5.
- 5 Brarup S, Falsters Nørre H, Maribo A, KB 1850-1890, opsl. 244 nr. 5. I rubrikken »Hvorhen bortreist« står der »ikke opgivet hvorhen«.
- 6 Skt. Pauls S, Sokkelund H, Kbh. A, KB 1858-1879, opsl. 291 nr. 36.
- 7 Ringe S, Gudme H, Svendborg A, KB 1848-1869, opsl. 28 nr. 10.
- 8 Tommerup S, Odense H, Odense A, KB 1831-1891, opsl. 78 nr. 594.
- 9 Tommerup S, Odense H, Odense A, FT 1860.
- 10 Tommerup S, Odense H, Odense A, Kb 1837-1885, opsl. 32 nr. 7.
- 11 Tommerup S, Odense H, Odense A, KB 1857-1875, opsl. 107 nr. 52. Olafs ankomst til Skt. Knuds S er ikke noteret i KB, men ved FT 1870, opsl. 18 nr. 12, er han i lære ved skomagermester Søren Rasmus Møller, Ståltræde 48, Odense.
- 12 Landsarkivet for Fyn (LAO): Odense Skomagerlav, Indskrivningsbog for drenge og Kopibog (Kopib.) for lærekontrakter går kun til 1861. Tilsvarende gælder for Odense Skomagersvendelavs arkivalier. I Skomagerlavets Protokol (Prot.) for Svendestykker 1812-1897 og Register (Reg.) til Lavsprot. 1650-1875 er han ikke omtalt.
- 13 Nykøbing Falster S, Falster Sønder H, Maribo A, KB 1867-1880, opsl. 407 nr. 34.
- 14 Skt. Matthæus S, Sokkelund H, Kbh. A, KB 1879-1881, opsl. 368 nr. 135.
- 15 Skt. Johannes S, Sokkelund H, Kbh. A, Kb 1861-1884, opsl. 281 nr. 317.
- 16 Skt. Johannes S, Sokkelund H, Kbh. A, KB 1882-1886, opsl. 29, nr. 985.
- 17 LAK, Kbh. Overpræs. S.J. 252/1882.
- 18 I begge tilfælde var Olaf indlagt på Kbh. Kommunehospital (K.H.). Det har ikke været muligt på Stadsarkivet i Kbh. (KSA) at få adgang til patientjournalerne (pt.j.), da de efter opsigelsen af et lejemål i 2010 afventer en endelig opstilling.
- 19 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr.

- III: Udskrift (Udskr.) af Kbh. Kriminal- og Pol. rets (KKPR) 6. Kriminalkammers (K RK) Prot. af 13. maj 1907 s. 4.
- 20 Frederiksberg (Frb.) Stadsarkiv (FSA): Frb. Skolevæsen. Skolen på Lampevej/Howitzvej, Ind- og Udskrivningsprot. – Dreng 1889-1895.
- 21 KSA: Oehlenschlägergades Skole, Elevprot. 1885-1912, Drengeskolen, nr. 309.
- 22 Kopi af generalieblad (GB) nr. 16612, oprettet den 26. jan. 1899 i forbindelse med sag nr. 1. Der er her en fejl, da Tjæreby ligger i Tårnholm S. KB opgiver da også ved konfirmationen, at bopælen er Tjæreby Mark (del af Vemmelev S.). Kopi af GB indgår med fortløbende ajourføring i en stor del af sagerne. Vedr. GB se Personalhistorisk Tidsskrift 2011:2, Jørgen Mikkelsen, Arkivalske spor efter Kbh. Politi (Pol.), KKPR, s. 79. Desværre er samtlige GB, der ikke indgår som kopi i diverse straffesager, blevet destrueret. Med de mange personoplysninger, som de indeholdt, ville de have været en god kilde for slægtsforskere med forbrydere fra Kbh. i slægten. Numrene på GB er i Pol. arkivalier angivet i firkanter parentes.
- 23 KSA: Oehlenschlägergades Skole, Elevprot. 1885-1912, Drengeskolen, nr. 701.
- 24 KSA: Magistratens (Mag.) 3. Afd. arkiv: Prot. over konfirmerede drenge 1893-1896 og 1896-1903, Sager vedrørende Tilsynsdrenge 1893-1903 151-444, Sognereg. for plejebørn på landet (1875-1907).
- 25 Vemmelev S, Slagelse H, Sorø A, KB 1892-1904, opsl. 92 nr. 11, fol. 177.
- 26 Rigsarkivet (RA): Rigshospitalets (RH) Psykiatriske (Psyk.) Afd. pt.j. nr. 467/34, 729/42 og 1242/46 (RH Psyk. Klinik's rapport (rap.) af 24. jun. 1942 om Olaf).
- 27 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 5: Udskr. af KKPR, 5. KRK Journal (J.) af 28. apr. 1902 s. 25.
- 28 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 5: Udskr. af KKPR, 5. KRK J. af 28. apr. 1902 s. 25.
- 29 KSA: Tvangs- og arbejdsanstalten Ladegårdens Register over tvangsfanger 1897 – 1901.
- 30 Politiken, den 18. jul. 1924.
- 31 Om Kbh. Pol. og retsvæsen se f.eks. Carl Aage Redlich: *I lovens Navn. Københavns politi gennem tiderne*. Politihistorisk Selskab, Kbh. 1982, 2 bind med forord af Poul V. Ecfen, der bl.a. skriver: »Med sit omfattende kendskab til politiet og politiets historie har forfatteren skildret det københavnske politi og retsvæsens udvikling gennem tiderne som et spejlbillede af samfundsudviklingen på de politiske, økonomiske, tekniske og kulturelle områder ud fra den naturlige grundsætning, at politi og retsvæsen er et produkt af denne udvikling.« Alle, der har aner i Kbh. – og her især i de lavere sociale lag – kan udover historien om politi og retsvæsen få et godt indblik i dagliglivets vilkår for byens beboere. Se endvidere *Københavnske Politiregistraturer udgivet af LAK, Kbh. 1975 og 1976* (Forløbige arkivreg. I/II).
- 32 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. III: Udskr. af KKPR, 6. KRK Prot. af 13. maj 1907 s. 5.
- 33 LAK, Kbh. Pol.: 5. KRK j.nr. 16 og 5. KRK Prot. nr. 158 og 161.
- 34 KSA: *Danske Pol. efterretninger (P.E.)* nr. 10/1899 og 14/1899. P.E. er udgivet af Kbh. Pol. fra 1867. P.E. indeholder bl.a. efterlysninger af personer, oplysninger om anholdelser, løsladelser og udviste personer m.m., og i et selvstændigt afsnit bringes efterlysning af koster. Bladet udkom nogle gange om ugen og blev sendt til alle landets politimyndigheder. I en årrække blev der ved udgangen af hver måned udarbejdet et Følgeblad over de Fruentimmer (Frt.), der havde været nævnt i den forløbne måned. En komplet samling af P.E. findes på KSA sammen med registre til alle årgangene. Dog mangler en del af følgebladene. Alle årgange til og med 1933 står fremme i selvbetjeningsreolener. P.E. er en god indgangsværdi til pol. arkivalier ved LAK.
- 35 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. I: Udskr. af KKPR 2. Afd. Prot. af 16. sep. 1899, s. 2. Udskr. består af et dobbelt folioark. En trekant fra nederste venstre hjørne til midt på højre side er revet af, og da alle behandlede sager ved 2. Afd. fra og med 1896 til og med 1909 mangler, er det ikke muligt at rekonstruere hele sagen. Selvom sagen er anført som anmeldt, er den ikke indført i Prot. over anmeldte forbrydere og tabte sager (officielle navn; kaldenavn: bl.a. Tyvebogen). Afgørelsen er med én kort og delvis ulæselig linje indført i KKPR, 2. Afd. for off. pol.sager: J. (1863-1919) 137-37: 1899 – 1900.
- 36 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. I Ibid., s. 4.
- 37 Ibid. Jomfru Andersen og hendes søster boede Skydebanegade 7, 4., hvor de stadig boede ved FT 1901. Jomfru Andersen fornavn var Franciska Margrethe Kirstine, født 12. jan. 1882, og hendes søsters Petra Jørgine, født 7. jul. 1884. Deres far var bybud, og har nok ikke haft indflydelse på fastsættelsen af bødens størrelse.
- 38 LAK, Kbh. Fængsler (Fgsl.), Vestre Fgsl.: Reg. til Bødej. 1895-1924, 79: 1900 og Bødej. 1895-1933, 54: 1900.
- 39 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. II: KKPR, 2. KRK Forhørsprot. 1900 sep. 11 – 1901 maj 4 183, s. 134 og 141.
- 40 Ibid., s. 89.
- 41 Ibid., s. 172, 183 og 185.
- 42 Ibid., s. 193.
- 43 Ibid., s. 215.
- 44 Ibid., s. 216, hans mors adresse.
- 45 LAK, KKPR, Justitskontoret (Justitskt.), Domprot. i Kammersager 1887-1919, 1900 apr. 7 – dec. 18.
- 46 Bl.a. fordi alle behandlede sager ved 3. KRK fra og med 1896 til og med 1909 mangler.
- 47 Genpart af GB vedlagt sag nr. 3.

- 48 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 2: Udskr. af KKPR, 3. KRK Domprot.
- 49 Om straffene og deres indbyrdes forhold henvises til Lov af 10. feb. 1866, Almindelig borgerlig Straffelov, kapitel 2.
- 50 LAK, Vestre Fgsl., Arrestj. Mænd, 1900, j.nr. 1723.
- 51 LAK, 1. Udskrivningskreds, Landrulle. Tilgangsliste 1900 Z 11 - Z 1 3007.
- 52 LAK, Kbh. Pol., 3. Pol.insp. Afd. B, Off. frt. der holder kæreste. Der er ikke anført datoer i denne prot. Se også Merete Bøge Pedersen: *Den reglementerede prostitution i København 1874-1906*. Museum Tusulanums forlag, 2000 s. 117.
- 53 LAK, Kbh. Pol., 3. Pol.insp. Afd. B, Sager vedr. indskr. af off. Frt., 1901: Kirsten Andrea Hanscn.
- 54 Ibid.
- 55 Om Off. Frt. se Bøge Pedersen
- 56 KSA: P.E. nr. 27/1901.
- 57 LAK, Kbh. Pol., 3. Pol.insp. Afd. B, Sager vedr. indskr. af off. Frt. 1897-1898. Disse sager består af en »Afhøringsrap. af [navn], der er mistænkt for at føre et løsagtigt Levnet« med en forside vedr. indskr. af det pågældende Frt. Ved udslettelsen af prot. blev disse sager lagt i et nyt sagsomslag og flyttet til gruppen Udslettelse af prot. over off. Frt. Sagsdannelsen er beskrevet i f.m. en anmeldelse af Bøge Pedersen: *Den reglementerede Prostitution af Gitte Brinkbæk i Historisk Tidsskrift bind 101 (2001)*, s. 617-620.
- 58 LAK, Kbh. Pol., 3. Pol.insp. Afd. B: Udslettelse af prot. over. off. Frt. (1891-1906) 6: 1898.
- 59 LAK, Vestre Fgsl. Arrestj. Mænd, 1901, nr. 939.
- 60 LAK, Sygehuj. fra Vestre Fgsl. (1895-1940) 107: 1895 okt. 1 - 1914 dec. 31.
- 61 LAK, KKPR, 6. KRK, Forhørsprot. 92- 81 1901 maj 9 - nov 28, s. 123 ff. og 139.
- 62 Ibid., s. 140.
- 63 Ibid., s. 156.
- 64 Ibid., s. 156-157. Dette passer ikke sammen med Hildas oplysning om et fælles barn, men det kunne tænkes, at ingen af parterne har ønsket, at pol. skulle få kendskab til sammenhængen.
- 65 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 3: Extrakt Udskr. af KKPR 6. KRK Prot. af 3. jun. 1901, s. 10.
- 66 LAK, Vestre Fgsl.: Arrestj. Mænd (1895-1933) 12: 1901.
- 67 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 3: Extrakt Udskr. af KKPR, 6. KRK Prot. af 3. jun. 1901, s. 10-11 og KKPR, 6. KRK Forhørsprot. 92-80, s. 412.
- 68 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 5: Udskr. af KKPR, 5. KRK Prot. af 28. apr. 1902.
- 69 Landsarkivet for Nørrejylland (LAV): Statsfængslet i Horsens, Fangesager (1851-1909) 1902-1903, nr. 5452. Hilda Carlqvist er ikke nævnt ved navn, men alt taler for, at det er hende, det drejer sig om.
- 70 KSA: P.E. 110/1925 og KSA: P.E. 120/1925.
- 71 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 4: Kbh. Pol., Pol.kammeret, Udskr. af Prot. over mistænkelige personer.
- 72 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 4: Kbh. Pol., Hovedstationen (Hst.) Rap. af 16. dec. 1901.
- 73 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 4: Udskr. af KKPR, 2. Afd. Prot. af 19. dec. 1901. Straffen blev kendt i henhold til Lov af 3. mar. 1860 om Straffen for Løsgængeri og Betleri § 1: »Den, som streifer arbejdsløs omkring uden at kunne oplyse, at han er i Besiddelse af Midler til sit Underhold, eller at han idetmindste søger lovligt Erhverv, bliver som Løsgænger at ansee med Straf af Fgsl. paa Vand og Brød. Hvor Tvangsarbejdshuse ere indrettede, kan istedetfor Fgsl. paa Vand og Brød Arbejde i disse idømmes, saaledes at 6 Dages Tvangsarbejde ansees lige med 1 Dags Fgsl. paa Vand og Brød.« Denne lov blev ophævet ved Borgerlig Straffelov af 1930, hvor løsgængeri og betleri blev behandlet i § 199. Denne § blev ophævet i 1999.
- 74 Om Ladegården se Harald Jørgensen: *Fra Arbejdsanstalt til Forsorgshjem*. Kbh. Kom. Socialdirektorat 1972, s. 82-101, Ladegårdens sidste år 1891-1908.
- 75 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 5: KKPR, 5. KRK Prot. s. 5, 15, 25 og 37.
- 76 KSA: Kbh. Kom., Mag. 3. Afd., Sekretariatets B-Prot., B-6 nr. 331/01.
- 77 LAO: Ringe Kommune, Sogneråd: Forhandlingsprot. 1898-1904. Kbh. kommune har ikke bevaret kopier af korrespondancen, og i Ringe sogneråds kopib. 1859-1884 mm. er der et hul fra aug. 1892 til dec. 1903.
- 78 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 5: Kbh. Pol., Hst. 3. Afd. Rap. af 24. apr. 1902, s. 2-5. Udskr. er på 98 håndskrevne folio sider.
- 79 Ibid.
- 80 Ibid., s. 19. Foreningen til forvildede unge Pigers Frelse, der blev stiftet i 1877, arbejdede for at »frelse« unge kvinder, der ernærede sig ved prostitution. Se »Foreningen til une Pigers Frelse« i *Projekt Runeberg: Kongeriget Danmark, 3. udg. 1. Bind*, Kbhvsnske. Velgørenhedsforeninger
- 81 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 5: Kbh. Pol., Hst. 3. Afd. Rap. af 24. apr. 1902, s. 2-5. Udskr. er på 98 håndskrevne folio sider.
- 82 Ibid., s. 22. Hverken ved FT 1901 el. 1906 er der nogen Olsen på adressen.
- 83 Ibid., s. 23f., 53ff.
- 84 Ibid., s. 76f.
- 85 Ibid.
- 86 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 5: Udskr. af KKPR Domprot. af 5. aug. 1902.
- 87 Ibid.
- 88 LAK, Vridsløselille Statsfgsl. 1859-1932 Stamrulle 1900-1903, nr. 14447.

- 89 LAK, Vridsløselille Statsfgsl. 1868-1932, Sygej. 1902, s. 41.
- 90 LAK, Kbh. Fgsl., Disciplinærbog 1896-1919.
- 91 LAK, Kbh. Fgsl., Disciplinærbog 1896-1919, nr. 87 1902. Det har ikke været muligt at finde mere om denne forfølgelse, da Vestre Fgsl. Rap. bog mangler for perioden 1902 til 1915.
- 92 LAK, Vridsløselille Statsfgsl. 1858-1932 Stamrulle 1900-1903 nr. 14447.
- 93 LAK, Vridsløselille Forbedringshus' påtegning (ptg.) af 16. dec. 1905 på KKPR 6. KRK skr. af 14. dec. 1905. Vedr. citatet: Aa er i dette svar skrevet som å.
- 94 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 6 Horsens Statsfgsl. ptg. af 19. dec. 1905 på KKPR 6. KRK skr. af 18. dec. 1905.
- 95 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 6: Udskr. af KKPR, 2. KRK Prot af 6. apr. 1904.
- 96 Ibid.
- 97 LAK, Kbh. Fgsl., Vestre Fgsl.: Reg. til bødej. 1895-1924, 83: 1904 og Bødej. 1895-1933, 58: 1904.
- 98 KSA: Mag. 1. Afd., Borgerlige vielsesprotokoller 1904-1905, fol. 13.
- 99 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 7: Udskr. af KKPR, 6. KRK Prot. af 12. dec. 1905 med Udskr. af Kbh. Pol. HST. III Afd. rap. af 22. nov. 1905.
- 100 Eyvind Olrik: *Midlertidig Lov af 1. April 1905 om nogle Ændringer i Straffelovgivningen forsynet med Indledning, oplysende Anmærkninger og Henvisninger af Eyvind Olrik.*, Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1905. I indledningen er der en detaljeret gennemgang af forløbet i f.m. fremsættelsen og udarbejdelsen af lovforslaget, og for hver § er der uddybende kommentarer. Loven er bedre kendt under navnet Albertis pryglelov, fordi den (gen)indførte pryglestraf for voksne i f.m. en række nærmere specificerede forbrydelser.
- 101 Ibid.
- 102 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 7: Udskr. af KKPR, 6. KRK Prot. af 12. dec., s. 1-7, 48f.
- 103 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 7: Udskr. af KKPR Dømprot. af 28. jul. 1906, s. 5f.
- 104 KSA: P.E. nr. 5 1906.
- 105 LAK, Vestre Fgsl. Arrestj. Mænd, 1905 fol. 406 og 1906 fol. 161.
- 106 Ibid. og LAK, Vestre Fgsl. sygeafd. j. nr. 136.
- 107 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 7: Afskrift af KKPR Dømprot. af 28. jul. 1906, s. 5.
- 108 Jf. *Dansk Biografisk Haandleksikon (DBH)*, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Kbh. 1920 var Alexander Friedenreich overlæge ved KH 6. afd. fra 1898 til 1919 og professor ved Kbh. Universitet 1916-1919. I DBH står der bl.a., at »Hans retspsykiatriske Erklæringer er udførlige, vel gennemarbejdede, saglig værdifulde Dokumenter, der vidner om et retsindigt og fordomsfrit syn på Forbryderens Karakterejendommeligheder og hans ofte haabløse bundethed i uheldige sociale Forhold.«
- 109 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 7: Udskr. af KKPR Dømprot. af 28. jul. 1906, s. 6.
- 110 Ibid., s. 6f.
- 111 LAK, Vestre Fgsl. Arrestj. Mænd 1905, s. 406.
- 112 Almindelig borgerlig Straffelov af 10. feb. 1866, § 39: »En ringere Straf end den lovbestemte bliver at anvende paa Taaber eller andre Personer, der, om de end ikke mangle al Bevidsthed, dog paa Grund af særegne Tilstande, som have Indflydelse paa Villiens Frihed, ikke kunne antages i Gjerningens Øieblik at have været i Besiddelse af den Tilregnelighed, der findes hos voxne og sjælsunde Personer.«
- 113 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. III: Udskr. af KKPR, 6. KRK Prot. af 22. apr. 1907, s. 3.
- 114 Ibid.
- 115 Ibid., s. 6.
- 116 Ibid., s. 8 og KSA: P.E. nr. 43/1907.
- 117 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. III: Udskr. af KKPR, 6. KRK Prot. af 22. apr. 1907, s. 13.
- 118 Ibid., s. 16f.
- 119 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. III: Udskr. af KKPR, 6. KRK Prot. af 13. maj 1907, s. 7 – 10.
- 120 Ibid., s. 11.
- 121 KSA: P.E. nr. 60/1907.
- 122 KSA: Kbh. Kom., Mag. 3. Afd., Sekretariatets B-Prot., B-6 nr. 174/07.
- 123 LAO: Ringe Kom., Sogneråd: Forhandlingsprot. (1842-1970) rin-38: 1907-1910, 13. jun. 1907, pkt. 9.
- 124 Ibid., 4. jul. 1907, pkt. 2.
- 125 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. IV: Udskr. af KKPR, 3. KRK Prot. af 26. jul. 1907, s. 3.
- 126 Ibid., s. 11.
- 127 Ibid., s. 11f.
- 128 LAK, Vestre Fgsl. Arrestj. 1907.
- 129 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. IV: Udskr. af KKPR, 3. KRK Prot. af 26. jul. 1907, s. 18.
- 130 Ibid., s. 20
- 131 Ibid.
- 132 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Udskr. af KKPR, 4. KRK Prot. af 20. mar. 1917, s. 7.
- 133 LAK, KKPR, 3. Afd. f. off. pol.sager: J.(1896-1919) 146-3: 1908 jan. 3 – 1912 aug. 30.
- 134 LAK, KKPR, 3. Afd. f. off. pol.sager: Forhørsprot. (1896-1920) 145-34: 1911 4 3 – 1914 9 18, s. 113.
- 135 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Almindelig Forholdsattest af 7. jun. 1911.

- 136 KSA: Borgerskabsprot. 1909-1913, s. 88.
- 137 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 8: Frb. Pol.st., Rap. af 25. nov. 1911, s. 6f.
- 138 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Tilforordnede KKPR af 6. okt. 1917, s. 9ff.
- 139 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 8: Frb. Pol.st., Rap. af 25. nov. 1911.
- 140 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 8: Udskr. af Frb. Birks Pol.rets Prot. af 25. nov. 1911, s. 5, 9.
- 141 Der er tale om »Konventionen imellem Danmark, Storbritannien og Irland om gjensidig Udlevering af Forbrydere, undertegnet i Kjøbenhavn den 31te Marts 1873«.
- 142 Ibid., s. 1.
- 143 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 8: Brev dateret 19. dec. 1911, stilet til Birkedommer ved Frb. Birk, s. 1ff.. Olaf var en meget flittig brevskriver. Dette brev er det første, der er bevaret, men i f.m. senere sager er der bevaret en del af hans breve.
- 144 Ibid., s. 9.
- 145 Ibid., s. 10ff.
- 146 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Udskr. af KKPR, 4. KRK Prot. af 20. mar. 1917, s. 28 ff.
- 147 Ibid. I Udskr. af Frb. Birks Pol.rets Prot. af 31. jan. 1914 angiver Martha, at det er Olaf, der er far til barnet. Det er ikke muligt på det foreliggende grundlag at afklare faderskabet.
- 148 Ibid., samt KB Rigshospitalet (RH) 1913-1914 opsl. 38 nr. 1136 og KB Skt. Matthæus S, Kbh. 1909-1915 opsl. 240 nederst (u. nr.).
- 149 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 8: Udskr. af Frb. Birks Pol.rets Prot. af 31. jan. 1914.
- 150 LAK, Blegdamsvejens Fgsl., Arrestj. 1912-1915.
- 151 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 8: Udskr. af Frb. Birks Pol.rets Prot. af 31. jan. 1914.
- 152 LAK, Frb. Birks Extrarets Domprot. B.1-17.
- 153 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 8: Udskr. af Frb. Birks Pol.rets Prot. af 31. jan. 1914.
- 154 LAK, Frb. Birks Extrarets Domprot. B.1-17.
- 155 LAK, Blegdamsvejens Fgsl., Arrestj. 1912-1915.
- 156 LAK, Blegdamsvejens Fgsl., Forplejningsbog (1882-1947) 93: 1911-1915.
- 157 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Udskr. af KKPR Domprot. af 8. dec. 1917, s. 3f.
- 158 LAK, KKPR, 3. Afd. Forhørsprot. nr. 37, Off. Pol.sager, s. 584-586 og s. 591-592.
- 159 Ibid., s. 586.
- 160 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 9: KKPR, 6. KRK Forhørsprot. nr. 173, s. 552-555.
- 161 Ibid. og LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 9: KKPR, 6. KRK, Forhørsprot. nr. 175, s. 476.
- 162 Vedr. kul og koks se Redlich, bind 2, s. 64. Allerede i 1914-15 var priserne på kul og koks steget voldsomt på grund af krigen, så det var en eftertragtet vare.
- 163 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Udskr. af KKPR, 4. KRK Prot. af 20. mar. 1917, s. 2. Udskriften er på 150 maskinskrivne sider.
- 164 Ibid., s. 3-6.
- 165 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Udskr. af KKPR, 4. KRK Prot. af 20. mar. 1917, s. 7-9.
- 166 Ibid., s. 26. Jf. Midlertidig lov nr. 63 af 1. apr. 1911, der afløste Midlertidig lov af 1. apr. 1905.
- 167 Ibid., s. 26. Jf. Lov nr. 81 af 30. mar. 1906, §2.
- 168 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Udskr. af KKPR, 4. KRK Prot. af 20. mar. 1917, s. 83.
- 169 Ibid., s. 144. Se også Redlich bind 2 vedr. boligforhold og flyttefrekvenser, bl.a. s. 64.
- 170 Ibid., s. 130ff.
- 171 Ibid., s. 138ff.
- 172 Ibid., s. 141. Spørgsmålstegnet i citatet skyldtes, at 6. Afd. hverken havde modtaget sagens akter eller anmodningen om en udtalelse. Materialet var (jf. s. 144) sendt fra 4. KRK, men var blevet forlagt på K.H.
- 173 Ibid., s. 150.
- 174 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Skrivelse (Skr.) fra KKPR, 4. KRK til Retslægerådet (RR) af 10. nov. 1917.
- 175 RA, Retslægerådet (RR): Journaler (1909-1958) D47: 1917 564 - 868: RR Voteringssark af 14. nov. 1917 vedr. sag, nr. RR 760/17.
- 176 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Udskr. af KKPR, 4. KRK Prot. af 6. nov. 1917, s. 6.
- 177 RH psyk. klinik udtalelse af 24. jun. 1942.
- 178 Almindelig borgerlig Straffelov af 10. feb. 1866, § 38: »Straffire ere Handlinger, som foretages af Personer, der ere afsindige, eller hvis Forstandsevner ere enten saa mangelfuldt udviklede eller saa svækkede og forstyrrede, at de ikke kunne antages at være sig Handlingens Strafbarhed bevidst, eller som i Gierningens Øieblik manglede deres Bevidsthed. - Foraaavidt der i saadan Anledning anlægges Sag, kan det i Dommen bestemmes, at der mod den Paagældende skal træffes Sikkerhedsforanstaltninger, hvilke dog igjen ad Øvrighedsveien kunne ophæves, naar de efter indhentet Lægeerklæring ikke længer findes nødvendige.«
- 179 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Tilforordnede KKPR Domprot. af 6. okt. 1917, s. 17-18.
- 180 Ibid., s. 18.

- 181 Ibid., s. 21.
- 182 Politiken den 8. dec. 1917.
- 183 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Defensorskr. til 4. KRK af 7. mar. 1918 med Fgsl.inspektørens ptg. af 8. mar. 1918.
- 184 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 10: Udskr. af Højesterets Domprot. af 26. mar. 1918 s. 1.
- 185 Ibid., s. 1f.
- 186 Om Sundholm se Harald Jørgensen: *Fra Arbejdsanstalt til Forsorghjem*. Kbh. Kom. Socialdirektorat 1972, s. 101 ff.
- 187 KSA: Både Afhøringsrap. og ptj. fra Sundholm mangler i Sundholms arkiv. Der er søgt efter dem i diverse sager, hvor de kunne have været inddraget uden at blive returneret. En mulighed er stadig K.H. arkiv.
- 188 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 11: Hst. 3. Afd. notits af 20 dec. 1919.
- 189 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 11: Kbh. Pol., St. 4 Rap. af 12. jan. 1920 s. 4-5.
- 190 Ibid., s. 5-6.
- 191 Harald Valdemar Asmund Prytz, f. 6. maj 1881, d. 17. mar. 1951, fra 1. okt. 1919 Pol.assessor, Kbh. Pol., 4. U.K., 13. jan. 1934 dommer i Helium-Hindsted H. (Retten i Terndrup), aug. 1945 susp. pga. unational optræden, 7. maj 1948 frakendt embedet med tilkendelse af 2/3 pension, 25. mar. 1949 stadfæstet af Højesteret dog med 3/5 pension. Tage Holmbøe: *Juridisk Stat*, 23. udg. Kbh. Juristforbundet, 1965.
- 192 Bemærk efterfølgende de nyc benævnelser for Kbh. Pol. enheder som følge af den ændrede organisation i f.m. implementeringen 1. okt. 1919 af Retsplejeloven af 10. apr. 1916. Der blev bl.a. oprettet 12 undersøgelseskamre, der havde til opgave at klargøre sagerne. Hvert kammer havde tre ansatte – en pol.assessor, en (over)betjent og en kontorist. Se Redlich bind 2 s. 90-92. Foreløbig arkivreg. I og <http://www.leksikon.org/art.php?n=2048>.
- 193 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 11: Hovedrap. fra Kbh. Pol., 4. U.K. af 16. mar. 1920.
- 194 Anklagemyndigheden – Rigsdadvokaten (R.A.) og Statsadvokaterne (St.adv.) – blev oprettet ved Retsplejeloven af 10. apr. 1916, der blev implementeret 1. okt. 1919.
- 195 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 11: Kbh. Pol., P.D. skr. af 13. apr. 1920.
- 196 Kbh. Byret afløste 1. okt. 1919 KKPR som led i implementeringen af Retsplejeloven af 10. apr. 1916. Se f.eks. Politiken 1. okt. 1919, hvor der er en længere artikel under overskriften: Kjøbenhavns Byret afløser Kriminalretten.
- 197 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 11: Kbh. Pol., 4. U.K. skr. af 27. apr. 1920.
- 198 LAK, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 11: Udskr. af Retsbog (Retsb.) for Kbh. Byrets 2. Afd. for Kriminelle Sager (Afd. f. K.S.) af 5. maj 1920.
- 199 Alm. borgerlig straffelov af 1866, § 98.
- 200 LAK, Kbh. Pol. 5. Pol.insp. 4. U.K. (1919-1951) J. 4. U.K. 1919 – 1921, nr. 121/1921.
- 201 En mulighed er, at der er mere om sagen, såfremt der i Kbh: Byrets kriminelle sager findes en samlet pakke for Aage Jørgensen. Dette er ikke søgt afklaret.
- 202 RA, Justitsministeriet (JMN), 6. kt: Benådningsjournal-sager (Bdgj.s.) (1921-1966) 32: 1921 1218 – 1254, nr. 1248/1921, Udskr. af Retsb. f. Kbh. Byrets 4. afd. f. Strf.s. af 27. aug. 1921.
- 203 Ibid.

Jens Christian Krebs Lange, født 1941, oberstløjtnant i Ingeniørtropperne, Militærteknisk Ingeniørkursus 1976-1980 på Forsvarsakademiet. Skrev speciale om armerede betonbroer. Pensioneret 2001. Har dyrket slægtsforskning siden slutningen af 1990'erne. E-mail: jens.christian@krcbs-lange.dk.

Elna Munch – en uvillig kvindesagsforkæmper

Af Tine Toubro Kristensen

Elna Munch (f. Sarauw) var på mange måder en dansk pioner. Hun var bare den anden danske kvinde, der tog en magistergrad i matematik, endda med udmærkelse. Hun var en vigtig aktør i de danske samfundsændringer i starten af 1900-tallet, og hun var en af de fire første kvinder i det danske folketing. I dag huskes hun kun af ganske få, som feminist og kvindesagsforkæmper. Et prædikat hun bekæmpede hele sit liv.

De unge år

Da Elna Sarauw blev født 13. juni 1871, var det traditionelle kvindebillede allerede under forandring. Det var samme år Fredrik og Matilde Bajer grundlagde den første danske kvindeorganisation; Dansk Kvindesamfund. Formålet med kvindesamfundet var meget bredt, at forbedre forholdene for Danmarks kvinder.¹ Den tidlige kvindekamp var fragmenteret og kaotisk. Overordnet kan man tale om to forskellige retninger indenfor kvindekampen; de, der mente, at kvinder havde de samme kvaliteter og egenskaber som mænd, og argumenterede for, at forestillingerne om forskelle mellem kønnene var baseret på historien og ikke biologien, og altså kulturelt, frem for naturligt bestemt. En anden retning argumenterede for, at kvinder skulle have lige politiske rettigheder som mænd på grund af kønnenes forskelligheder og særlige egenskaber. Ifølge dette synspunkt, skulle kvindens særlige egenskaber som moderlighed, omsorg etc. komplettere mandens rationalitet og derved skabe et bedre samfund.² De fleste kunne ikke forestille sig at sætte spørgsmålstegn ved naturligheden i og den medicinske videnskabs påstand om kvindens særlige egenskaber. I stedet ønskede man at ophøje eller kvalificere dette særlige kvindelige.³ Den tidlige kvindesagskamp var præget af sidstnævnte og det var også dette separations argument som Fredrik Bajer brugte, da han i 1886 første gang stillede forslag om kvinders valg- og stemmeret til kommunale valg:

»Jeg tror at det vil være til gavn for Borgerrepræsentationen, om der også var kvinder til stede der... Borgerrepræsentationen har at gøre med en mængde sager, ved hvilke den kunne have gavn af at have kvinder i sin midte, skolesager, fattigvæsenet, sundhedsvæsenet...«⁴

Fig. 1: Elna Munch ca. 1918. Kilde: Det Kongelige Bibliotek.

Bajers forslag blev mødt med hån og latterliggørelse, men han og andre fortsatte deres arbejde, og efter 11 lovforslag fik kvinder i 1908 valgret og valgbarhed til kommunale valg, hvorefter grundloven blev ændret i 1915, så kvinder fik fulde politiske borgerrettigheder.⁵ Det var dette kulturelle og politiske klima som de tidlige kvindesagsforkæmpere arbejdede i, og Elna Sarauw voksede op med.

Faderen var skovrider i Kalvehave på Sydsjælland og ud af en gammel embedsmandsslægt. Familien har været progressiv og forventede af Elna

og søsteren Clara, at de uddannede sig og interesserede sig for samfundet omkring dem. Efter faderens død i 1886 arbejdede Clara (g. Tybjerg) som lærerinde i København og blev senere en fremtrædende skikkelse i fredsbevægelsen. Elna tog studentereksamen ved N. Zahles Skole og blev i 1896 cand. mag. i matematik fra Københavns Universitet, hvor hun vandt guldmedalje for sin afhandling.⁶ Efter endte studier underviste Elna Sarauw på forskellige københavnske privatskoler, ligesom hun skrev lærebøger i matematik og fysik.⁷

Studentersamfundet

Allerede under sin studietid viste Elna Munch sin interesse for politik. Hun blev involveret i »Studentersamfundet« – en radikal diskussionsklub, der stod i modsætning til den konservative studenterforening. Tilhørsforholdet til Studentersamfundet fortsatte længe efter studentertiden, og i starten af 1900 tallet sad Elna Sarauw i bestyrelsen for foreningen. Det samme gjorde historikeren Peter Munch. Munch var en aktiv og meget dygtig foredragsholder og debattør i foreningen. Han var også kendt som lidt af en stivstikker, der holdt selv de nærmeste venner på afstand og ikke viste nogen interesse for det modsatte køn. Elna Sarauw beskrives som en højt begavet, meget dygtig og energisk kvinde.⁸ Hendes eftermæle lyder på, at hun var »viljestærk og retsindig«.⁹ Begge var de akademikere, der var overbevist om deres overlegne forståelse for, hvad samfundet omkring dem havde brug for. Ifølge P. Munch var det folk som dem, der havde evnerne og indsigten til at overtage aristokratiets ret til at lede landet.¹⁰

Munch og Sarauw mødtes i løbet af sommeren 1902 og må hurtigt have fundet ud af, at de ville dele livet, for allerede i oktober lejede de sammen en lejlighed på Østerbro. De blev gift ved en borgerlig vielse på Københavns Rådhus 20. december 1902. I 1904 blev deres eneste barn sønnen Ebbe Helge født.¹¹

Elna og P. Munch – et samarbejde

Både Elna og P. Munch har efterladt sig omfattende privatarkiver, der opbevares på Rigsarkivet i København. P. Munchs erindringer fylder ikke mindre end otte bind. På trods af det er det påfaldende hvor lidt af privat karakter, de begge har efterladt sig. Elna Munchs dagbog, der dækker årene 1903-1919, omhandler udelukkende politiske emner og i lige så høj grad P. Munchs anliggender som hendes egne.¹² Ingen af dem brød sig om at vise følelser offentligt eller efterlade beviser på affektion for eftertiden. De støttede hinanden i deres politiske karrierer, og udtalelser fremsat ved deres respektive begravelser tyder på, at de også havde et kærligt og harmonisk ægteskab.¹³

Dannelse af det Radikale Venstre

P. Munch blev dr.phil. i historie i marts 1900, hvorefter han tog et års studierejse til Frankrig. Allerede på dette tidspunkt var hans fremtidsplaner rettet mod politik. Hans politiske ståsted var i venstrereformpartiet på trods af, at han på nogle punkter, såsom forsvars- og socialpolitik, var tættere på socialdemokratiets politik. Flere gange blev han opfordret til at stille op for Venstre, men hver gang afslog han. Straks efter brylluppet med Elna Munch, begyndte P. Munch at arbejde målrettet på at styrke de radikale kræfter i Venstre. Han startede det politiske tidsskrift *Det ny Aarhundrede*, der blev et talerør for de radikale ideer.¹⁴ Elna Munch arbejdede både med redigering af bladet og som skribent.¹⁵ Hun delte tydeligvis sin mands politiske ståsted og deltog aktivt i hans politiske aktiviteter. P. Munch og Ove Rode dannede i 1903 en privat diskussionsklub »Den radikale Klub« for ligesindede. Ofte mødtes klubben i Elna og P. Munchs hjem på Østerbro, og ægtefællerne forberedte i fællesskab diskussionsoplæg og foredrag, ligesom P. Munch delte udkommet af møderne med sin hustru. Paradoksalt nok kunne Elna Munch ikke selv deltage i møderne; Den radikale Klub var kun for mænd. Elna Munch skrev aldrig direkte, hvad hun mente om at blive udelukket fra møderne, men hun nævner flere gange andre medlemmers overraskelse over, at hun ikke kunne deltage.¹⁶ Under alle omstændigheder må det have været svært for en kvinde med Elna Munchs ambitioner og tiltro til egne evner at blive sat uden for indflydelse.

I løbet af 1904 blev splittelsen mellem den radikale og den moderate fløj i venstregruppen større, og en sprængning var uundgåelig. Det nye partiprogram blev forfattet af Ove Rode og P. Munch, i løbet af de første måneder af 1905 og blev vedtaget i Odense den 21. maj samme år. Det radikale venstre var født.

P. Munch blev valgt til folketinget i 1909 og blev indenrigsminister i den første radikale mindretalsregering, der sad et år.¹⁷ Ved valget i 1913 tog det radikale venstre igen regeringsmagten. P. Munch påtog sig forsvarsminister posten; »Én skulle jo tage den«, sagde han.¹⁸ Han sad på denne utaknemmelige post igennem hele 1. verdenskrig frem til påskekrisen i 1920.

Elna Munch og kvindesagen

I starten af 1900 tallet var arbejdet for danske kvinders ligestilling stadig fragmenteret. Der var så forskellige holdninger til, hvad kvindens rolle i samfundet burde være, også blandt medlemmerne, at Dansk Kvinde-samfund var yderst forsigtig med at stille generelle krav om ligestilling, og om valgret i særdeleshed. Først i 1903 blev kvindelig valgret skrevet

ind i Dansk Kvindesamfunds formålsparagraf, og i mellemtiden var der stiftet flere mere radikale valgretsudvalg.¹⁹ I det Radikale Venstres parti-program stod, at de ville arbejde for en grundlovsændring, der skulle give generel valg- og stemmeret. Det virker dog ikke som noget, der har optaget Elna Munch særligt meget i starten af 1905. Da hun blev opfordret til at indtræde i den radikale kvindeforenings bestyrelse, afviste hun det som en gang barnligt vrøvl. P. Munch mente egentlig, at hele kvindesagen kunne civiliseres af Elna Munchs intellekt, men det var ikke en opgave hun på det tidspunkt havde lyst til at påtage sig.²⁰ Politik fyldte dog meget i Elna Munchs liv, og hun ønskede at være midt i begivenhedernes centrum og ikke udelukkende sin mands vedhæng og hjælper. Hun ville selv være folkevalgt politiker, men hendes køn stod i vejen for ambitionerne. Ud fra devisen »Hvis du vil have noget gjort ordentligt, må du gøre det selv« kastede Elna Munch sig ud i arbejdet for kvinders adgang til det politiske liv.

Hun fandt dog stadig Dansk Kvindesamfund for nølende og forsigtige i spørgsmålet om kvinders valg- og stemmeret, og i 1907 stiftede hun »Landsforbundet for Kvinders Valgret«. Som navnet siger arbejdede de udelukkende for at få kvinder ind i politik. Elna Munch mente, at når først kvinder fik del i den politiske magt, ville generel ligestilling komme af sig selv, og under alle omstændigheder virker det som om, det var adgangen til folketinget, der var hendes personlige mål. Udover administrationen for det hurtigt voksende forbund, var hun selv aktiv foredragsholder og skribent. Landsforbundet bestod indtil grundlovsændringen i 1915; efter, at målet om kvindelig valg- og stemmeret var opnået, opløste forbundet sig selv.²¹

De forskellige kvindeforbund fejrede valg- og stemmeretten med et fælles glædesoptog gennem København 5. juni 1915. Elna Munch var med i den delegation, der mødte Kong Christian X. for at udtrykke sin glæde og taknemmelighed over nu at være politiske medborgere. I dagbogen beskriver Elna Munch en kort ordveksling med kongen:

»Til mig sagde han: »Det er morsomt, at De og Deres mand har staaet hver paa sin Side«. »Ja«, svarede jeg, »og nu kommer vi altsaa sammen.«²²

Elna Munchs ambition om at blive valgt til folketinget var større end nogensinde, og målet var lige kommet et stort skridt nærmere. Flere andre europæiske lande indførte almen stemmeret i første halvdel af det 20. århundrede, anført af de nordiske lande i årene 1913 – 1917. Tyskland fik kvindelig stemmeret i 1918, England i 1928 og Frankrig i 1944.²³ Generelt blev kvindebevægelserne neddrolet efter opnåelsen af valgretten; med de to verdenskrige flyttede fokus sig fra valgret/ligestilling til fredsarbejde.²⁴

Politikeren Elna Munch – Borgerrepræsentationen

På grund af 1. verdenskrig trak ventetiden på næste folketingsvalg ud. Efter euforien over grundlovsændringen 5. maj 1915 og den efterfølgende opløsning af Landsforbundet for Kvinders Valgret, må de næste år have været lidt af et antiklimaks for en energisk kvinde som Elna Munch. Hun havde arbejdet hårdt for kvinders valgret og havde vundet, men intet havde ændret sig. I 1917 blev hun kraftigt opfordret til at stille op til Københavns Borgerrepræsentation, men hun værgede sig. Hun var bange for, at et valg til borgerrepræsentationen ville forringe hendes chancer for at blive valgt til folketinget. Hun bekymrede sig dog over, at andre kvindelige kandidater ikke var lige så egnede som hun selv, og da hun blev forsikret om en plads på valglisten, der ville garantere valg, ændrede hun mening.²⁵ Med en typisk blanding af tiltro til egne evner og en følelse af pligt til at bruge disse evner, hvor der var brug for det, kastede Elna Munch sig ind i lokalpolitikken. Hun blev siddende i borgerrepræsentationen indtil 1925, hvor hun især arbejdede med skolevæsenet.

Fig. 2: Kvindeoptog 5. juni 1915. Kilde: Kvindehistorisk Samling, Statsbiblioteket.

Under påskekrisen i 1920, hvor Kong Christian X afskedigede den radikale regering over uoverensstemmelser om det sønderjyske spørgsmål, kom borgerrepræsentationen og Elna Munch til at spille en central rolle. På foranledning af P. Munch fik borgerrepræsentationens socialdemokratiske og radikale politikere, bl.a. Th. Stauning og Elna Munch, foretræde for kongen i de kaotiske dage, da Danmark var uden en demokratisk valgt regering, og generalstrejken truede.²⁶ En enkelt kilde fortæller, at de radikale politikere Jesper Simonsen og Elna Munch blev tilbage på slottet, efter resten af delegationen havde forladt stedet, og at det var dem, der overtalte kongen til at indkalde partiførerne til forhandling samme aften.²⁷ Under alle omstændigheder førte aftenens møde til forlig, og krisen var afblæst.

De første kvinder i Folketinget

Danmark indførte generel valg- og stemmeret ved grundlovsændringen i 1915. Ved folketingsvalget 22. april 1918 var det således første gang, at danske kvinder havde mulighed for at øve direkte indflydelse på folkestyret. Fire Københavnske kvinder blev indvalgt i folketinget, hvilket udgjorde 3% af det samlede folketing. I 2007 var kvindeandelen steget til 37%.²⁸ De fire havde vidt forskellig baggrund og repræsenterede 3 forskellige politiske partier, men Elna Munch (R), Helga Larsen (S), Mathilde Hauschildt (K) og Karen Ankerstedt (K) havde det tilfælles, at de var pionerer i dansk politik.

Indlemmelsen af kvinder i Europas folkestyrer var en kulmination på ca. 100 års arbejde blandt kvindesagsforkæmpere og valgretsforeninger. I Danmark medførte stemmeretten og indvælgelsen af de fire kvinder i folketinget, at flere valgretsforeninger opløste sig selv i forventningen om at reel ligestilling ville blive en naturlig følge af, at kvinder nu blev en del af den politiske beslutningsproces. For mange repræsenterede disse fire kvinder et løfte om et opgør med mændenes eneret på den offentlige, politiske arena, direkte kvindelig repræsentation og fokus på kvindelige interesser. Symbolikken omkring de fires tiltræden i deres politiske embeder var altså tydelig, men personligt blev de fire pionerer en parentes i danmarkshistorien. Deres navne står ikke som lysende autoriteter for unge politiker-aspiranter, og der er ikke skrevet tykke biografier om deres personligheder. Snart 100 år efter deres politiske virke er årstallet 1915 det vigtigste symbol for kvinders politiske rettigheder, ikke de personer, der udlevede dem.

Der er stor forskel på, hvor meget de fire kvinder deltog i debatterne i folketinget. Elna Munch var ikke bare den første kvinde, der besteg folketingets nye talerstol. Hun var også den af de fire, der frekventerede den oftest.

Fig. 3: Elna Munch på folketingets talerstol den 19.6.1918. Kilde: Det kongelige bibliotek (Fotograf: H. Damgaard)

Kvindespørgsmål for kvinder?

Når det kommer til hvilke sager de 4 kvinder beskæftigede sig med, findes der et markant sammenfald. Ved socialpolitiske sager eller direkte kvindespørgsmål var Mathilde Hauschultz, Helga Larsen og Elna Munch deres partiers ordførere. Karen Ankersted nåede kun at sidde to år i folketinget før sin død i 1920. Hun var lidt tilsidesat af partifællen Mathilde Hauschultz, men også hun beskæftigede sig med socialpolitik, såsom børneomsorg og undervisning, ligesom hun kommenterede på både ægteskabslovgivningen og lovforslag til kvinders adgang til tjenestestillinger. Arbejdet med en revidering af ægteskabslovgivningen var begyndt allerede inden de fire kvinder kom ind i folketinget i 1918 og fortsatte igennem hele undersøgelsesperioden. Elna Munch og Mathilde Hauschultz var begge med i udvalgsarbejdet; Elna Munch som udvalgets ordfører under den radikale regering, Mathilde Hauschultz under venstre regeringen. Helga Larsen var også medlem af udvalget, uden at hun dog indtog en synlig rolle i debatterne. Debatten vedrørende lovforslaget om ægteskabets indgåelse og opløsning stod på i flere år og blev efterhånden en debat/kamp mellem to fløje med Socialdemokratiet og Radikale Venstre på den ene side, Venstre og Konservative Folkeparti på den anden. I det store hele blev debatten fra folketingets talerstol ført af Elna Munch og Mathilde Hauschultz. Hauschultz beklagede, at de 15

udvalgsmedlemmer ikke havde vist så stor interesse for forhandlingsmøderne.²⁹ Det tyder på, at sager som denne ikke har haft så stor prestige blandt folketingets medlemmer.

Mathilde Hauschultz, Helga Larsen og Elna Munch var alle udvalgsmedlemmer i ovenstående sager. Elna Munch var derudover også aktiv i udvalg og debatter vedrørende så differentierede sager som skoleafgifter, indkomstskatter, sindssygehospitaller, almene boligforhold, ligbrændingslovgivning mm.

En anden stor og langvarig sag alle folketingets kvinder var involveret i, var lovforslaget om kvinders adgang til tjenestestillinger. Lovforslaget blev i første omgang stillet i januar 1919 som en direkte følge af, at kvinderne havde fået en grundlovssikret valgret. Folketingsmedlem Jensen-Sønderup (V) udtaler sin glæde ved lovforslaget, der nu skal give kvinder automatisk liggeret med mænd, når det kommer til offentlige embeder. Folketinget havde de første årtier af det 20. århundrede behandlet flere og flere enkeltsager, hvor kvinder fik samme rettigheder som mænd. Jensen-Sønderup finder dette utilfredsstillende for både mænd og kvinder, der ønsker ligestilling.³⁰ Det første lovforslag giver kvinder ret til alle offentlige embeder bortset fra de militære. Også i denne sag var Elna Munch, Mathilde Hauschultz og Helga Larsen deres partiers udvalgsmedlemmer. Lovforslaget blev forkastet to gange på spørgsmålet om, kvinder skulle kunne blive præster. Karen Ankersted udtaler, at hun af rent »æstetiske grunde« ikke ønsker kvindelige præster, men at hun måske kunne vænne sig til det.³¹ I november 1920 fremlagde det Konservative Folkeparti endnu en gang lovforslaget om kvinders adgang til offentlige embeder med undtagelse af militære jobs og embeder, der krævede præstevielse. Det nye regeringsparti Venstre havde den pragmatiske holdning, at det var bedre at få gennemført retten til alle andre offentlige embeder, end at lade lovforslaget falde endnu en gang. Elna Munch og det Radikale Venstre derimod tog det principielle standpunkt, at ingen lov skulle stå i vejen for de kvinder, der måtte ønske at lade sig præstevie. Ændringsforslaget befæstede den forskel og rangorden mellem mænd og kvinder, som loven ellers skulle udviske, derfor var det for Elna Munch vigtigere at stå fast, end at sikre kvinder adgang til andre offentlige embeder. Et standpunkt hun for øvrigt delte med Dansk Kvindesamfund.³² Socialdemokratiet gik ind for kvinders adgang til præsteembedet, men Helga Larsen tog aldrig selv ordet i denne sag. Det Konservative Folkeparti med både Karen Ankersted og Mathilde Hauschultz deltagende i debatten ønskede ingen kvindelige præster, hverken nu eller senere. Tværtimod truede de konservative med at stemme imod andre dele af forslaget, hvis de radikale og socialdemokra-

Fig. 4: Elna og P. Munch på Københavns Hovedbanegård. Kilde: Det kongelige bibliotek (Fotograf: H. Damgaard)

terne fremturede med deres principsag.³³ Det konservative folketingsmedlem J. Oskar Andersen udtalte i den forbindelse:

»Jeg vil haabe, at den Reform, der nu bliver gennemført, ikke maa medføre, at Kvinderne drages yderligere bort fra den Gerning i Hjemmet, som dog er deres egentlige Gerning, men at det tværtimod vil give Anledning til, at man fra Kvindernes egen Side vil tage et Arbejde op for at holde Kvinderne til deres egentlige Gerning i Hjemmet og gaa med til Reformen, der kan sikre at de er i Stand til at udføre denne Gerning, altsaa Husmodergerningen, paa fyldestgørende maade.«³⁴

I november 1924 havde folketetinget en omfattende debat om et socialdemokratisk lovforslag til afrustning af det danske militær. Elna Munch var tavs i denne debat; formentlig fordi P. Munch var dybt involveret i sagen. I de 18 år Elna og P. Munch havde fælles arbejdsplads i folketetinget, havde de skarpt adskilte arbejdsområder og undlod at debattere i de samme sager. Begge de tilbageværende kvindelige medlemmer; Mathilde Hauschultz og Helga Larsen deltog dog i debatten. De havde forskellige holdninger i sagen; Mathilde Hauschultz var arg modstander af afrustningen, hvorimod Helga Larsen var varm fortaler. Begge påstod de at repræsentere danske kvinders holdning, og diskuterede hovedsageligt, hvorledes kvinder forholdt sig til spørgsmålet.³⁵ På trods af at denne debat fyldte temmelig meget i folketetinget dette år, havde de netop dette aspekt for sig selv. Folketingets mandlige medlemmer tog ikke tråden op og ignorerede i det store hele de to kvinders indlæg. Til forskel fra debatter om socialpolitiske forhold, havde de her virkelig bevæget sig ind på mændenes traditionelle domæne; mændene viste det ved at ignorere de to kvinders indlæg og at undlade at tage diskussionen om holdningen blandt den del af befolkningen, som både Helga Larsen og Mathilde Hauschultz hævdede at repræsentere. Ved udelukkende at diskutere med hinanden og kun ud fra kvinders præmisser anerkendte Larsen og Hauschultz også selv deres underordnede stilling i dette spørgsmål.

Derudover var de tre tilbageværende kvinder udvalgsmedlemmer i undersøgelsen af et lovforslag til ratificering af en international konvention vedrørende kvinders arbejde før og efter barnefødsel og ratificering af konventionen om forbud mod kvindeligt natarbejde. Disse sager vedkom i høj grad de kvinder som Helga Larsen så sig som repræsentant for, og det var i denne diskussion, hun var mest aktiv. Hun anbefalede at ratificere de to konventioner af hensyn til de arbejderkvinder for hvem, de vil forbedre vilkårene. Mathilde Hauschultz og det Konservative Folkeparti stemte imod ratificeringen med den begrundelse, at kvinder ikke på den ene side kunne ønske ligestilling med manden og adgang til arbejdsmarkedet og på den anden side forlange særbehandling.³⁶ Kvin-

derne måtte tage det sure med det søde. Denne holdning fik Elna Munch til at udbryde:

»Naar jeg her taler om Kvinder, maa jeg naturligvis undtage det ærede Medlem Fru Mathilde Hauschultz, men hun er jo ogsaa noget for sig.«³⁷

Selv tog Elna Munch igen den teoretiske vej og argumenterede for, at særregler kunne blive en ulempe for kvinder, der på den måde kunne blive skubbet ud af arbejdsmarkedet til fordel for mænd. På den anden side bøjede hun sig for at Helga Larsen, der som fagforeningsrepræsentant for mange af de kvinder ratificeringen ville berøre var en større autoritet på området.³⁸

Hvordan blev Elna Munch modtaget i folketinget?

Elna Munch havde en akademisk og principiel indgang til sit politiske arbejde. Elna Munch tilstræbte i høj grad den kønsneutrale politik og tog del i det politiske arbejde på lige fod med sine mandlige kolleger. Allerede ved valgrettens indførelse i 1915 afviste Elna Munch kategorisk at danne et nyt kvindeparti. Politik burde i Munchs øjne være kønsneutral, og kvindelige folketingskandidater skulle lige så vel som deres mandlige kolleger repræsentere hele folket. Gyrithe Lemche fra Dansk Kvindesamfund kritiserede Munch for ikke at ville holde muligheden åben. Lemche selv var skeptisk over for det kønsneutrale princip.³⁹

Udover at være involveret i kvindepolitiske spørgsmål, som beskrevet ovenfor, var Munch sit partis ordfører i sager om skatteligning, lovforslag til forebyggelse af smitsomme sygdomme, undervisning mm. Hun talte aldrig om sagerne ud fra et personligt standpunkt, hverken når det kom til kvindespørgsmål eller andre debatter. Karen Ankersted, Mathilde Hauschultz og Helga Larsen tog ofte udgangspunkt i deres køn og/eller sociale klasse i deres argumenter. Elna Munch havde altid et principielt standpunkt. Af alle kvinderne gav hun de skarpeste udfald mod sine politiske rivaler, men de var ikke personlige eller kønsbestemt på samme måde som Mathilde Hauschultz. Dette til trods fik Elna Munch de skarpeste svar fra kollegerne; visse endda meget personlige og nedladende. J. Oskar Andersen (K) udtalte sig således om hendes intelligens:

»Jeg maa konstatere, at det ærede Medlem Fru Munch, som jeg havde den bedste Tiltro til, hvad hendes Opfattelsesevne og Hukommelse angaar, igennem sine Udtalelser har vist, at disse Evner er noget svagere, end jeg havde antaget.«⁴⁰

Andersen mente altså ikke, at Elna Munch er så egnet til sit arbejde, som hun selv gav udtryk for. Efter, at de Radikale mistede regeringsmagten i

1920 og kom i opposition, blev det sværere at få indflydelse, og indlæg fra Venstre og Konservative blev mere hånlige. N. Johan Laursen (V) sagde i et svar til et af Elna Munchs debatindlæg: »... men jeg skal dog til Beroligelse for det ærede Medlem Fru Elna Munch – hvis det er muligt at berolige det ærede Medlem – give det ærede Medlem et lille beroligende Pulver...«⁴¹

Elna Munch afviste specielt at tale kvindernes sag; i en diskussion om man skal have ligeløn mellem mænd og kvinder eller et forsørgertillæg til gifte mænd, der forventedes at forsørge sin hustru og børn, argumenterede hun for, at det drejede sig om en rimelig udjævning af løn mellem unge og gamle/kvinder og mænd. Hvis nogen grupper generelt fik lavere løn end andre, ville det skabe en usund konkurrence, hvor de højestlønnede – i dette tilfælde de etablerede mænd, også ville blive tabere.⁴² Alligevel blev hun anset for at være kvindesagsforkæmper. Mathilde Hauschultz, der selv talte en del om ligestilling fra talerstolen, kaldte Elna Munch »... det ærede Radikale Medlem, det mest liberale Medlem, tror jeg, med hensyn til Kvinders Ligestilling.«⁴³ – og det var ikke ment som et kompliment. Elna Munch tog til genmæle:

»Vi er her vel for hver sig at fremsætte vore Anskuelser, og hvis vi skulle være enige om alt, saa burde vi jo danne et Kvindeparti; men jeg kunne ikke tænke mig noget mere naturstridigt end at være i politisk Parti med det ærede medlem Fru Mathilde Hauschultz; jeg tror ikke det vilde føre til noget gavnligt.«⁴⁴

De to kvinder brød sig bestemt ikke om hinanden og havde mange skarpe meningsudvekslinger fra talerstolen. Selvom de begge interesserede sig for kvindesagen og ligestilling, havde de vidt forskellige holdninger til, hvordan disse interesser skulle fremmes. I sagen om ægteskabslovgivningen stod de to kvinder stejlt over for hinanden, de repræsenterede to forskellige mindretal inden for udvalget, og faktisk var der ikke et eneste punkt, hvor de kunne samles.⁴⁵ Elna Munch beskyldte Mathilde Hauschultz for at være en »forbenet, indtørret jurist«⁴⁶, der satte logik og lovparagraffer over mennesker og de praktiske muligheder/forhindringer lovgivningen måtte medføre for dem.

Også i de borgerlige medier blev Elna Munch fremstillet som en radikal kvindesagsforkæmper – eller med tidens udtryk, en »Hvad-vi-vil kvinde«.⁴⁷ På trods af, at hun var den eneste af de fire kvinder, der efterstræbte en kønsneutral politik, og aldrig selv brugte sin kvindelighed for at fremhæve et arguments rigtighed, måtte hun som det eneste kvindelige folketingsmedlem forsvare sine principielle holdninger i kvinde-spørgsmål.

»Ministeren bebrejdede mig den Gang, at jeg talte paa en Kvindeforenings Vegne. Jeg vil da gerne betone, at jeg i Aar lige saa lidt som i Fjor

taler paa nogen Kvindeforenings Vegne. Jeg er ikke Medlem af en saadan, og jeg fører ikke Ordet for nogen Forening.«⁴⁸

Dette standpunkt til trods var det ofte kvinderelaterede sociale problemer, hun tog op i folketinget. For eksempel problemet med at gifte kvinder som hovedregel var tvunget til at føde hjemme i omgivelser, der især i storbyernes arbejderklasse kunne være trange og uhygiejniske.⁴⁹ Problemstillinger som disse medførte sjældent bredere debatter i folketinget, hvilket bekræfter, at kvindeproblemer i høj grad ansås for at være apolitiske og private.

Til forskel fra Elna Munch ser Mathilde Hauschultz sig som repræsentant for kvindekønnet – uden hun dog identificerede sig som kvindesagsforkæmper: »... at jeg ikke, fordi jeg staar alene her, staar alene udadtil; thi mine Ord giver Udtryk for Titusinder af Kvinders Opfattelse.«⁵⁰

På trods af den slags skarpe udfald blev Mathilde Hauschultz som sagt ikke mødt med samme hånlige tone som Elna Munch. I det Konservative Folkeparti huskes hun som besiddende stor »kvindelig charme«, og ved en mindetale efter hendes død udtalte folketingets formand H.P. Hansen: »Prægede af en stærk politisk konservativ aand kunde hendes Taler undertiden faa et ret skarpt Tilsnit, men paa Grund af hendes elskværdige Optræden var enhver Antydning af Uvillie hurtigt vejret bort.«⁵¹

Det er naturligvis vigtigt at tage højde for at disse ord faldt i en mindetale, der altid vil blive fremsat i en positiv ånd, alligevel må man kunne konkludere, at det netop var Mathilde Hauschultzs »kvindelige« charme og opførsel væk fra folketingets talerstol, der betød, at hun nemmere blev tilgivet end Elna Munch. På trods af sine verbale udfald opførte hun sig sandsynligvis mere som det forventedes af en kvinde end Elna Munch, der insisterede på kønsneutralitet. Man må også tage højde for, at de mest personlige og kvindefjendske kommentarer til Elna Munch kom fra Mathilde Hauschultzs partifæller og politiske allierede. Det kan forklare, hvorfor Mathilde Hauschultz og Karen Ankersted blev skånet, men ikke hvorfor dette overraskende nok også gjaldt for Socialdemokratiets Helga Larsen. Elna Munch var ikke vellidt blandt sine politiske modstandere, men hendes mange forskellige ordfører poster viser, at hun har nydt en stor faglig respekt blandt sine partifæller. Om hun var vellidt der, er en helt anden sag – her talte ingen om kvindelig charme.

Elna Munch forsøgte at træde ud af sit køn og udelukkende være politiker, når hun betrådte folketingets talerstol. Hun blandede sig også som den eneste i sager, der lå uden for den traditionelle kvindelige sfære. Alligevel blev hun beskyldt og skældt ud for at arbejde for kvinders særinteresser. Her skjuler sig et interessant paradoks. Ud fra et idealistisk synspunkt forventedes de kvindelige politikere ikke at forvalte kvinders

særinteresser, men da Elna Munch bevægede sig ind i den postulerede kønsneutrale zone, betrådte hun i virkeligheden den mandlige scene. Dette kan forklare de voldsomme reaktioner netop hun fik til del; ved at bevæge sig ind på det maskuline domæne mistede hun den »kvindelige charme«, som kunne bringe Mathilde Hauschultz tilgivelse for hendes skarpe verbale udfald. De tre andre kvinder var tilfredse med at være *kvindelige* politikere og blev derfor i højere grad respekteret som personer – men måske ikke helt så meget for deres arbejde?

Afslutningen

Elna Munch sagde selv, at det krævede et stærkt helbred at være dansk folketingspolitiker. Hun rejste meget, også til udlandet, og et arbejdsmiljø som beskrevet ovenfor må være mentalt udmattende – selv for en energisk kvinde, der troede på sin egen moralske og intellektuelle overlegenhed. I 1935 sagde Elna Munch stop. Hun meddelte formanden for det Radikale Venstres folketingsgruppe, at hun ikke ville genopstille af helbredsmæssige grunde.⁵² Hun trak sig helt tilbage fra offentligheden

Fig. 5: Elna Munch har talt i radioen i 1934, kort før hendes tilbagetrækning fra politik. Kilde: Det kongelige bibliotek.

og koncentrerede sig om at støtte P. Munch i hans vanskeligste år som udenrigsminister under 2. Verdenskrig. Hun nåede at opleve befrielsen, men i sine erindringer skriver P. Munch under 20. oktober 1945: »For mit vedkommende er alt trist. Min kone har fra maj været syg, efter et hospitalsophold ved begyndelsen af august mere syg. Måske var der en lille bedring at spore, indtil hun i onsdags den 17. faldt og slog hoften... udsigterne er da dårlige. Jeg holder mig for tiden tilbage fra alt«. ⁵³ Det blev samtidig P. Munchs tilbagetrækning fra politik. Elna Munch døde den 17. november 1945, og efterlod P. Munch en meget ensom mand, indtil han selv døde to år senere. ⁵⁴

Noter

- 1 Dansk Kvindebiografisk Leksikon, *Alle Tiders Danske Kvinder*, København 2000, s. 148.
- 2 Hirdman, Yvonne, »Kvinnor, Makt och Demokrati« *Kvinnohistoria*, Oskarshamn 2004, s. 166.
- 3 Rosenbeck, Bent, *Kvindeskøn*, København 1987, s. 190.
- 4 Holm, Grctelise, »Damernes Emancipation« *Kvindestemmer*, Viborg 1990, s. 12.
- 5 Aller, Vita, *Dansk Kvinde i Dag*, København 1941, s. 23-25.
- 6 Guldmédailleafhandling, Elna Munchs privatarkiv, nr. 07007, Vol. 1, Rigsarkivet (RA).
- 7 Petersen, Ellen Strange, *Kvinderne og valgetten*, København 1965., s. 131.
- 8 Sjøquist, Viggo, *Peter Munch. Manden. Politikerne. Historikeren*, Viborg 1976, s. 48.
- 9 Petersen, s. 151.
- 10 Sjøquist, s. 52.
- 11 Sjøquist, s. 48.
- 12 Elna Munchs Privatarkiv, arkiv nr. 07007, Vol. 27, Rigsarkivet (RA).
- 13 Sjøquist, s. 49.
- 14 Sjøquist, s. 57.
- 15 Elna Munchs dagbog, september – december 1903, arkiv 07007, vol. 27, RA.
- 16 Elna Munchs dagbog, januar – marts 1904, arkiv 07007, Vol. 27, RA.
- 17 Rasmussen, Erik & Skovmand, Roar, *Det radikale Venstre 1905-1955*, København 1955, s. 129.
- 18 Rasmussen & Skov, s. 142.
- 19 Aller, s. 24.
- 20 Elna Munchs dagbog 21/1 05 & 13/2 05, arkiv 07007, vol. 27, RA.
- 21 Rambusch, Sigurd, »Først valget – så følger alt det andet« *Kvinder på Tinge*, Herning 1990, s. 22-27.
- 22 Elna Munchs dagbog, 5/6 15, arkiv 07007, vol. 27, RA.
- 23 Vammen, Tinne »Rösträtt till kvinnor« *Kvinnohistoria*, Oskarshamn 2004, s. 185.
- 24 Dansk Kvindebiografisk Leksikon, s. 151.
- 25 Elna Munchs dagbog 16/2 17, arkiv 07007, vol. 27, RA.
- 26 Lidsgaard, Bo, *En fortælling om Danmark i det 20. århundrede*, København 2011, s. 102.
- 27 Rasmussen & Skovmand, s. 218.
- 28 http://www.ft.dk/Dokumenter/Publikationer/Folketinget/~/_media/Pdf_materiale/Pdf_publicationer/Informationsark/Folketingets_medlemmer/kvinder_i_folketinget%20pdf.ashx
- 29 Rigsdagstidende, 1921-22, s. 8481.
- 30 Rigsdagstidende, 1918-19, s. 2917-2920.
- 31 Rigsdagstidende 1918-19, s. 2938.
- 32 Rigsdagstidende 1920-21, s. 2037-2039.
- 33 Rigsdagstidende 1920-21, s. 2032-2036.
- 34 Rigsdagstidende 1920-21, s. 3746.
- 35 Rigsdagstidende 1924-25, s. 1945, 2407, 2444.
- 36 Rigsdagstidende, 1921-22, s. 3637.
- 37 Rigsdagstidende 1924-25, s. 4315.
- 38 Rigsdagstidende, 1924-25, s. 4315.
- 39 Lemche, Gyrithe, »Fremtidens Kvindesag« *Kvinden og Samfundet* Nr. 11, 1915, s. 167-168.
- 40 Rigsdagstidende 1921-22, s. 2049.
- 41 Rigsdagstidende 1921-22, s. 2043.
- 42 Rigsdagstidende 1920-21, s. 1096.
- 43 Rigsdagstidende 1921-22, s. 2766.
- 44 Rigsdagstidende 1924-25, s. 4330.
- 45 Rigsdagstidende, 1921-22, s. 8506-8513.
- 46 Rigsdagstidende, 1922-23, s. 2927.
- 47 Petersen, s. 149-151.
- 48 Rigsdagstidende 1923-24, s. 732.
- 49 Rigsdagstidende 1923-24, s. 735.
- 50 Rigsdagstidende 1924-25, s. 1945.
- 51 Petersen, s. 149.
- 52 Brev til A.M. Hansen, 10/2 1935. Arkiv nr. 07007, Vol. 2, RA.
- 53 Munch, Peter, *Erindringer. Bind 8*, s. 311.
- 54 Sjøquist, s. 276.

Tine Toubro Kristensen (f. 1971) har en bachelorgrad i historie og genusvidenskab fra Gøteborgs Universitet. Er stud. mag. ved Københavns Universitet, og har skrevet flere artikler for det populær-videnskabelige magasin Alt om Historic. Bor i Washington DC med sin mand og tre børn. E-mail: tine@kristensen.org.uk.

Frederikke Dannemand, en uægte grevedatter

Af Iben Bjurner

Af kong Frederik VI og hans maitresse Frederikke Benedicte Dannemands fire børn efterlod de tre sig efterkommere. Den direkte mandslinje satte alligevel kun et enkelt uægte men dog accepteret skud via den ene søn Frederik Vilhelm, der blev far til datteren Frederikke. Om hende er der ikke skrevet meget i den ellers veldokumenterede beretning om familien Dannemand, og derfor følger hendes historie her.

I henved 30 år førte kong Frederik VI (1768-1839) to familieliv – et hos sin dronning Marie Sophie Frederikke og deres to døtre og et hos sin maitresse Frederikke Benedicte Dannemand (1790-1862) og deres fire fælles børn. Historien om kongens anden familie med fru Dannemand er blandt andet fortalt af Harald Jørgensen i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1982 i artiklen *En kongelig famliehistorie*¹ og af Michael Bregnsbo i bogen *Til venstre hånd* (2010).² Den skal kort refereres nedenfor for at skitsere baggrunden for Dannemand-slægten og denne artikels hovedperson, Frederikke Dannemand (1832-1869), barnebarn af Frederik VI og hans maitresse.

Den yngre Frederikkes farmor, Frederikke Benedicte Dannemand, født Andersen Rafsted,³ var danmarkshistoriens sidste officielle, kongelige maitresse. Hun kom fra en ydmyg baggrund som datter af en brøndborer ved Holmen og voksede op i Nyboder. Der findes flere forskellige forklaringer på, hvorfor hendes veje alligevel krydsede majestætens ved en audiens i sommeren 1808.⁴ En af dem var, at Frederikke skulle have majestætens underskrift på en ansøgning i forbindelse med en stilling som korist ved Det Kongelige Teaters syngeskole.⁵ Under alle omstændigheder forelskede kongen sig i den unge pige, som indtil hans død i 1839 var at finde ved hans side i tykt og tyndt. Forholdet blev kun afbrudt af en kortere pause i 1815-1818, fordi Frederikke fik et barn med en svensk købmand, William Åbjørnson, mens Frederik VI selv opholdt sig på Wienerkongressen og havde en affære med den østrigske skuespillerinde Caroline Seuffert.⁶ Frederikke Dannemand blev aldrig gift med majestæten til venstre hånd, men fik derimod rang af oberstinde, et bevis på den militærelskende konges gunst. Hendes fire børn med kongen blev adlet under navnet Dannemand, et efternavn med betydningen »brav« og »pålidelig«, som majestæten gav sin anden familie og Frederikke, der i samtiden kendtes som fru Dannemand. I direkte mandslinje

kom familien kun til at strække sig til den uægte datter af den ene søn, lensgreve Frederik Vilhelm Dannemand (1813-1888).

Den uægte datter

Lensgreve Dannemands datter Frederikke blev født uden for ægteskab og døbt den 5. september 1832.⁷ I dåben fik hun det særprægede mellemnavn Kirederf – sin far og farfars navn Frederik stavet bagfra. Sit fornavn delte hun i øvrigt navn med sin farmor. At lensgreve Dannemand, som kun var 19 år gammel, da datteren kom til verden, skulle gifte sig under sin stand med pigens mor, den borgerlige Marie Christensen, var sandsynligvis utænkeligt. Kirkebøgerne røber da også, at hun i stedet giftede sig med strømpevæversvend Rasmus Nielsen,⁸ og at hun i 1846 indgik sit ægteskab nummer to med major Christen Ryberg Munch.⁹ Han var inspektør ved Frederiks Hospital i København.

Omkring tidspunktet for datterens fødsel var Frederik Vilhelm Dannemand løjtnant i Gardehusarregimentet.¹⁰ Han boede ifølge folketællingen i 1834¹¹ sammen med sin mor, sine søstre og en stab på ti tjenestefolk i et herskabeligt hus på Toldbodvejen 289, det nuværende Esplanaden 34-36. Ejendommen og nabohuset i nummer 288 blev officielt købt af familien i 1836, men Frederik VI havde allerede i 1812 indlogeret sin maitresse der.¹² Også Frederik Vilhelms lille Frederikke kom til at vokse op i disse huse. Hun blev nemlig som syvårig officielt adopteret af sin farmor, oberstinde Dannemand. Det var den 5. februar 1839. Hun var – omend uofficielt – det første barnebarn i familien, og det var ikke unormalt at placere uægte børn hos familiemedlemmer førhen for at forsøge at sikre deres overlevelse.

Frederikke boede muligvis hos farmoderen, allerede fra hun var helt lille, for oberstinde Dannemands egne børn var på dette tidspunkt ved at være voksne. Døtrene Louise Frederikke (1810-1888) og Caroline Augusta (1812-1844) blev gift i henholdsvis 1836 og 1837 med premierløjtnant Vilhelm Zachariae og chefen for Den Kongelige Livgarde Frederik Schack-Brockdorff. Frederik Vilhelm ægtede i 1840 Franciska von Scholten, mens den anden søn, Frederik Valdemar (1819-1835), var død som kun 16-årig. Før Frederik Vilhelm blev gift, var han ofte på rejse både i Danmark og udlandet, og oberstinde Dannemand havde derfor i stedet selskab i sin lille navnesøster. I adoptionsansøgningen skrev hun: »Da jeg har fattet megen kærlighed for dette barn og ønsker at virke, hvad jeg formår, til dets fremtidige vel, ønsker jeg at adoptere hende som min datter, således at hun bærer navnet Dannemand.«¹³ Fru Dannemand tilføjede dog, »... at jeg efter omstændighederne ei ser mig istand til at fremlægge bevis fra barnets nærmeste pårørende om, at der intet er til

Fig. 1: Foto fra Det Kongelige Bibliotek af Frederikke Dannemand.

hinder fra deres side i adoptionen, men jeg forsikrer, at dette virkelig er tilfældet.«¹⁴ Man skilte sig ikke med familiens uægte familieforhold udadtil.

Adoptionsansøgningen blev alligevel imødekommet på trods af den manglende dokumentation; vel netop fordi kongen var bekendt med sagens natur og slægtsforholdet. Den lille Frederikke blev således opdraget hos fru Dannemand i hendes hus på Toldbodvejen. Her finder man hende i folketællingen for 1840 som adoptivdatter under navnet Frederikke Kereders de Dannemand¹⁵ og igen i 1845 og 1850, denne gang som »datter«. ¹⁶ Hun fik også lov at føre det adelige familievåben, som var givet familien af Frederik VI. Det blev stadfæstet ved et kongeligt reskript af den 11. november 1839 få uger før kongens død, stilet til »Os elskelige fru v. Dannemand«. Kongen gav den begrundelse, at »det af Dig ifølge Vor allerhøjeste bevilling af 5. februar 1839 adopterede pigebarn med undtagelse af arveret efter Dig ganske er at betragte som Din egen datter ...«. ¹⁷

En del af familien Dannemand

Frederikke var medlem af familien på lige fod med de andre børn, som pastorinde Pauline Petersen fortæller i sine erindringer. Pastorinden kendte oberstinden og hele familien godt via sin mand, pastor ved Kastelskirken Henrik Petersen, som var huslærer for Dannemand-børnene, også den lille Frederikke. Selv om Pauline Petersen ikke var en subjektiv kilde, får vi alligevel et lille, personligt kig ind i Dannemand'ernes verden via hendes beretning.

»Frederik Dannemand havde en naturlig datter med en ung pige ... Fru Dannemand tog det lille pigebarn til sig, og hun blev opdraget som hendes egen datter, kaldte hende *moder*, kongen *fader*. Denne elskede dette barn og morede sig meget over hendes barnlige indfald. Min mand læste med hende, og da hun besøgte os med en af sine legekammerater, og da hun var omtrent jævnaldrende med vor søn, Harald, legede de tre små bl.a. »Tampen brænder«. Den lille Frederikke var henrykt over denne nye leg, og fru Dannemand fortalte næste dag, at den gamle konge havde løbet sig ganske træt for at lege »Tampen brænder« med hende. Hun vidste næppe andet, end at Frederik Vilhelm var hendes broder.«¹⁸

Indtil omkring 1847-48 boede den yngre Frederikke hos sin farmor på Toldbodvejen 289, hvorefter de begge flyttede over i naboejendommen nummer 288, hvor svigersønnen Frederik Schack-Brockdorff logerede

med sine to børn. Hans hustru Caroline Augusta var død allerede i 1844. Fru Dannemand boede her med adoptivdatteren og senere også sine to forældreløse børnebørn efter Frederik Schack-Brockdorffs død, indtil hun selv gik bort i 1862.

Sandheden om Frederik Vilhelm, den uægte Frederikkes far, må være gået op for datteren, da hun blev større, for efter farmoderens død flyttede hun ind hos ham på hans gods Aastrup ved Tølløse på Midsjælland. Aastrup var blevet Frederik Vilhelm Dannemands efter hans ophøjelse i lensgrevestanden.¹⁹ En anden mulighed kunne være, at Frederikkes nye bopæl på godset var en simpel foranstaltning med henblik på at gå til hånde hos familien og »broderen«, nu da hun selv var ugift.

Frederikke fik i arv efter farmoderen tildelt 25.000 rigsdaler.²⁰ Beløbet svarer til omtrent 3.304.500 kr.,²¹ og var derfor en betydelig formue. Pengene blev administreret som særeje af Overformynderiet, selv om det i adoptionsansøgningen stod skrevet, at hun ikke kunne arve fru Dannemand. Hun fremgår derimod ikke af den slægshistoriske Aastrup-bog²² som arving efter faderen og stedmoderen Louise Christiane Dannemand (lensgrevens anden hustru), da deres testamente blev udfærdiget i 1857.

Hvordan den yngre Frederikke Dannemand levede sit voksne liv, vides der ikke meget om, for samtidens kilder tier af uvisse årsager på dette punkt. Måske var hendes tilstedeværelse ikke noget, man skiltede med på grund af den uægte familiebaggrund. Der eksisterer så vidt vides heller ingen malerier af hende, selv om resten af familien – selv Nybodermadammen Malene Grejsdatter, som var mor til Frederikkes farmor, oberstinden – er forevigt og hænger på Aastrup Kloster. Heller ikke Aastrup-bogen bidrager med detaljer om Frederik Vilhelms datter, selv om hun boede på godset i sin livlige stedmoder, lensgrevinde Louise Christiane Dannemands, tid. I bogen findes ellers en fyldig beskrivelse af lensgrevindens personlighed, liv og levned på Aastrup Kloster. Frederikke Dannemand døde den 24. september 1869, ugift, uden arvinger og kun 37 år gammel. Hun efterlod en formue på 30.000 kr. – 1.982.700 kr. omregnet fra år 1900-priser²³ og derfor reelt en anelse højere i nutidskroner – til et legat for uformuende konfirmander i Soderup Sogn, som hendes far Frederik Vilhelm Dannemand herefter bestyrede til sin død. Frederikke ligger begravet på Soderup Kirkegård mellem Hvalsø og Tølløse på Midsjælland ligesom sin far lensgreve Dannemand og hans tre hustruer.

Tre hustruer – men ingen børn

Frederik Vilhelm Dannemand var gift tre gange, men fik ingen børn med sine hustruer. Han indgik i 1840 ægteskab med Francisca von Schol-

ten (1820-1844), der var datter af generalguvernør for de vestindiske øer Peter von Scholten. Efter hendes tidlige død af tuberkulose i 1844 giftede lensgreven sig igen i 1845, denne gang med komtesse Louise Christiane Schulin (1815-1884), hvis far var den indflydelsesrige lensgreve Sigismund Ludvig Schulin til godset Frederiksdal. I Frederik Vilhelm og Louise Christiane Dannemands testamente fra 1857 oprettedes fonden til Det grevelige Dannemandske Stift for godset Aastrup, herefter kaldet Aastrup Kloster, som fungerede som jomfrukloster og bolig for ugifte kvinder af lensgrevens egen slægt og hans hustruers i perioden 1928-1988. Efter Louise Christianes død i 1884 ægtede Frederik Vilhelm samme år den borgerlige Regine Laursen, født Nielsen (1840-1886).

Den uægte grevedatter, Frederikke Dannemand, kan dermed regnes som den eneste direkte efterkommer af lensgreven og slægten Dannemand i mandslinie. Efterkommerne skal ellers findes i familierne til de to søstre til Frederik Vilhelm Dannemand, Louise Frederikke og Caroline Augusta. Deres efterslægt bærer i dag blandt andet navne som Scheel, Grevenkop-Castenskiold og Lüttichau.²⁴ Selv om Frederikke Dannemand så vidt vides hverken har efterladt sig breve eller andre skriftlige vidnesbyrd om sit liv og levned eller er blevet foreviget af samtidens malere, var hun umiskendeligt en del af en af 1800-tallets kendte familier. Den uægte datter med de royale aner blev som hendes far før hende et accepteret medlem af en adelsslægt, som omend kortlivet alligevel har sat sit fingeraftryk i danmarkshistorien.

Kilder

Bering-Liisberg, Henrik: *Kvinder i dansk historie*, 1916

Danmarks Adels Aarbog 1957-58, 1957

Jørgensen, Harald: En kongelig familiehistorie, *Personalthistorisk Tidsskrift*, 1982

Petersen, Pauline: *Memoirer og Breve*, bind XXXI, 1971

Stenfeldt, Niels: *Om Aastrup Hovedgård på Sjælland*, 1933

Wedell-Wedellsborg, Vilhelm: *Ægteparret Dannemand på Aastrup*, 1997

Noter

- 1 Harald Jørgensen: En kongelig familiehistorie i *Personalthistorisk Tidsskrift*, 1982
- 2 Michael Bregnsbo, *Til venstre hånd*, 2010
- 3 Rigsarkivet i København: Holmens Kirkes kirkebog 1784-1792: Opslag 314. Frederikke Dannemand blev født i København den 6. august 1790 og døbt Frederikke Benedicte Rafsted den 15. august samme år. Hendes forældre var borer ved Holmen Morten Andersen Rafsted og Malene Gregersdatter.

4 Henrik Bering-Liisberg: *Kvinder i dansk historie*, 1916, s. 57

5 Pastorinde Pauline Petersen: *Memoirer og Breve XXXI, Pastorinde Pauline Petersens Erindringer*, 1971, s. 135

6 Caroline Seuffert, 1795-1873, Frederik VI's elskerinde, som kongen mødte på Wienerkongressen i 1814-15. Caroline Seuffert modtog en betydelig pension fra Danmark resten af sit liv efter sit bekendtskab med kongen.

- 7 Rigsarkivet i København: Gentofte Sogns kirkebog 1826-1839: Opslag 124
- 8 Harald Jørgensen: En kongelig familiehistorie i *Personalthistorisk Tidsskrift*, 1982, s. 147
- 9 Rigsarkivet i København: Vor Frelser Kirkes kirkebog 1835-1847: Opslag 137. Her ses det, at major Ryberg den 28. januar 1846 giftede sig med en Birgitte Marie Christensen, der var fraskilt Rasmus Nielsen.
- 10 *Danmarks Adels Aarbog*, 1957-58, s. 4. Lensgreve Frederik Vilhelm Dannemand fandt sin livsgerning i hæren som blandt andet ritmester, major og oberstløjtnant.
- 11 Dansk Demografisk Database, København (Staden), Sankt Annæ Øster Kvarter, Toldbodvej 289, 1, FT-1834
- 12 Harald Jørgensen, s. 133
- 13 Harald Jørgensen, s. 147
- 14 Harald Jørgensen, s. 147
- 15 Dansk Demografisk Database, København (Staden), Sankt Annæ Øster Kvarter, Toldbodvej 289, Gaarden, 1624-F1, FT-1840
- 16 Dansk Demografisk Database, København (Staden), Sankt Annæ Øster Kvarter, Toldbodvej 289 – 290 A, 1, FT-1845 og København (Staden), Sankt Annæ Øster Kvarter, Toldbodvej 288, stueetagen, 591, FT-1850
- 17 Harald Jørgensen, s. 147
- 18 Pauline Petersen, s. 142
- 19 *Danmarks Adels Aarbog*, 1957-58, afsnit II, s. 3: »Af børnene optoges den ældste søn ritmester Frederik Vilhelm Dannemand ved reskript af 3. oktober 1839 i lensgrevelig stand«. Lensgreve Dannemand købte Aastrup Gods i 1842. I 1857 blev det efter en nyoprettet fundats, »Det grevelige Dannemandske Stift Aastrup«, bestemt, at ugifte døtre af efterslægten efter lensgreven skulle kunne tage ophold der, deraf navnet Aastrup Kloster. Klosteret fungerede efter fundatsen indtil 1988.
- 20 Harald Jørgensen, s. 151: Fru Dannemands testamentet af den 18. oktober 1860.
- 21 Omregningen mellem rigsdaler og kroner kan kun foretages fra år 1900 ifølge Danmarks Statistik. 3.304.500 er 2011-beløbet svarende til 25.000 rigsdaler.
- 22 *Om Aastrup Hovedgaard på Sjælland* er en samling af slægtshistoriske fortællinger om ejerne af Aastrup Gods sammenfattet af Niels Stenfeldt i 1933.
- 23 Beløbet er omregnet fra 1900-priser via Danmarks Statistik.
- 24 *Danmarks Adels Aarbog*, 1957-58, afsnit II, s. 3-16

Iben Bjurner, f. 1972, er cand.mag. i engelsk og litteraturvidenskab fra Københavns Universitet med efteruddannelse i journalistik og webformidling fra Danmarks Journalist- og Mediehøjskole. Hun skriver om kulturhistoriske emner som freelancejournalist og arbejder til daglig som kommunikatør og projektkoordinator i Realdania. E-mail: ibenbjurner@hotmail.com

Den almindelige Enkekasse

Af Niels H. Frandsen

Den almindelige Enkekasse 1775-1845, hvor alle gifte embedsmænd skulle være medlemmer, indeholder mange personalhistoriske oplysninger. Grundoplysningerne i Den almindelige Enkekasse, herunder fødsel og død, findes i dag på nettet og er dermed let tilgængelige. Som denne artikel viser, skal de imidlertid tages med et vist forbehold, for der er mange fejl og mangler i enkekassens oplysninger.

Den almindelige Enkekasse blev oprettet 1775 ved et reskript af 19. juli og en fundats af 30. august. Den modtog sidste indskud i 1845. Alle danske kongeligt udnævnte civile, gejstlige og militære embedsmænd i Danmark, Norge (til 1814) og hertugdømmerne skulle være medlemmer. For alle andre var det frivilligt. På grund af økonomiske problemer lukkede Den almindelige Enkekasse for oprettelse af nye policer i 1845.¹ Pensionspolice skulle oprettes, når ægteskabet blev indgået, og formålet var at sikre enkerne en rimelig pension, der normalt var sat i forhold til ægtemandens løn. Pensionen ophørte, hvis enken indgik nyt ægteskab. Hvis hustruen døde og manden giftede sig igen, skulle han foretage et nyt indskud. Der er således mange oplysninger om embedsmændene og deres ægtefæller, herunder deres fødsel, vielse og død i enkekassens arkiv.

Hvor pålidelige er disse oplysninger? Da der skulle indsendes dåbsattest, når en police skulle oprettes, må det antages, at fødsels- eller dåbsdato og -sted almindeligvis er korrekte.² Derimod er det et spørgsmål, hvor længe efter vielsen police blev oprettet, selv om præsten kunne få bøde for at vie en embedsmand, der ikke havde gjort indskud i enkekassen. Og blev alle embedsmændene medlemmer? Hvor pålidelig er dødsdatoerne? Denne undersøgelse af disse forhold er baseret på biografiske oplysninger om alle missionærer og alle europæiske ansatte ved Den kongelige grønlandske Handel (KGH) i Nordgrønlands inspektorat, der indgik ægteskab i perioden 1790-1845, i alt 187 mænd og 203 ægteskaber. Oplysninger vedrørende enkekassen er hentet fra indskudssager i Den almindelige Enkekasses arkiv på Rigsarkivet og fra hjemmesiden www.fogsgaard.org.

Mag. art. Børge Fogsgaard har i forbindelse med sin konferensafhandling indtastet grundoplysningerne for de mere end 21.000 policer i enkekassen – fødselsdato og -sted samt dødsdato for begge ægtefæller, num-

mer og dato på policen i enkekassen samt oplysninger om pension og indbetaling – og registreret dem på webadressen www.fogsgaard.org. Det er et udmærket og meget værdifuldt hjælpemiddel, men man må undertiden være kreativ i sin søgning, eftersom navnene står med enke-kassens stavemåde, f. eks. Christensen, Fisker og Engel i stedet for Christiansen, Fischer og Enghel. Ole Nielsen Søholm findes som Nielsen, ikke som Søholm, mens Christen Hansen Bierbye, der normalt kun står som Christen Hansen, skal findes under Biergbye.

Undersøgelse af de nordgrønlandske ansatte 1790-1845

KGH havde monopol på al handel og styrede landet. Grønland var fra 1782 til 1925 inddelt i to inspektorater, hver med en inspektør som øverste embedsmand. I hvert inspektorat var der flere kolonier, hver med en kolonibestyrer som leder. De ansatte var inddelt i overbetjente – kolonibestyrere, assistenter, missionærer og læger – og underbetjente – håndværkere, matroser og kolonister (arbejds mænd).

Ægteskab krævede en tilladelse fra inspektøren. Overbetjentene kunne gifte sig med en europæisk eller en grønlandsk kvinde, underbetjentene kun med en grønlandsk kvinde. I forbindelse med ægteskabet måtte underbetjentene forpligte sig til at blive i Grønland resten af deres liv.

I 1782 udsendte direktionen for KGH en instruks, hvor der bl.a. stod, at alle europæiske ansatte i Grønland skulle gøre indskud i enkekassen, når de giftede sig. Indskuddet skulle have en størrelse, så enker efter overbetjente blev sikret en pension på mindst 40 rdlr årlig, enker efter håndværkere 25 rdlr. og enker efter kolonister 20 rdlr.³ Pensionen blev sikret gennem et indskud, der kunne betales på én gang eller gennem afdrag over flere år. Indskuddets omfang afhang af ægtefællernes alder og pensionens størrelse. F. eks indskød købmand Randulff 249 rdlr, så hans enke kunne få 60 rdlr i årlig pension. Bødker Christen Hansen Biergbye betalte 149 rdlr. i indskud i 1793, kolonist Niels Broberg (40 år) betalte 117 rdlr. i indskud i 1786, mens kolonist Abraham Fischer (28 år) kun betalte 84 rdlr. i 1790. Christen Biergbye havde 50 rdlr. i årsløn og en kolonist normalt 36 rdlr. De fastsatte pensioner betød derfor et stort indskud for ægtemanden, og i 1795 blev pensionerne for enker efter håndværkere og kolonister nedsat til hhv. 12 og 10 rdlr.⁴ Det betød, at spækskærer Andreas Larsen (29 år) betalte 46 rdlr. i 1796, og bødker Martin Møller (55 år) 67 rdlr. i 1825 for at sikre deres enker 12 rdlr. i årlig pension.

Når en police i enkekassen skulle oprettes, skete det ved, at inspektøren sendte de relevante oplysninger og dokumenter til den administrerende direktion for KGH, der derefter kontaktede enkekassen. KGH

stod også som garant for indskuddet. Der var flere kontrolmuligheder. De ansatte fik ikke udbetalt løn, men indkøb i butikken, bøder og andre udgifter blev trukket på deres gagekonto. Når policen var oprettet, ville kolonibestyreren derfor få besked om, at der skulle trækkes penge på kontoen. Han ville således vide, om der var oprettet en police. Eftersom inspektøren både stod for ægteskabstilladelsen og indmeldelsen i enkekassen, havde han gode muligheder for at kontrollere, at der rent faktisk skete en indmeldelse. Inspektøren indberettede ægteskabstilladelserne til direktionen, der således også havde mulighed for at kontrollere, at der blev oprettet en police. Med disse kontrolmuligheder ville man forvente, at alle indskud i enkekassen skete kort efter ægteskabet. Det er imidlertid ikke tilfældet.

Underbetjentenes ægteskab og medlemskab 1790-1845

I denne periode gik der skib mellem Danmark og Grønland én gang om året. Det betød, at hvis der var spørgsmål vedrørende en police, kunne der godt gå endnu et år, før policen blev oprettet. Men for underbetjentene blev 31 policer oprettet 3 år eller mere efter ægteskabet. Et eksempel er tømrer Ole Søholm, som blev gift i 1806, hvor policen først blev oprettet i 1820. Et andet eksempel er kok Erik Lundblad, som blev gift i 1800 og fik sin police i 1821. Nogle policer var forsinkede på grund af Englandskrigen 1807-14, hvor forbindelsen til Danmark var uregelmæssig og usikker. I 1820 blev der oprettet fem og i 1821 to policer for ægteskaber, der var indgået under krigen. Men for to ægteskaber, der var indgået i 1809, blev der oprettet police i 1812. Så krigen var ikke en uoverstigelig hindring.

For 26 af underbetjentenes ægteskaber er der ingen police. I nogle tilfælde skyldes det dødsfald. Af ni ægteskaber, der blev indgået 1806-15, var to af mændene og fem af kvinderne døde før 1. juli 1820. Niels Schram var kun gift få måneder i 1796, og Sivert Westmann rejste til Danmark i 1796, det år han blev gift. De tre, der blev gift i 1844, nåede måske ikke at tage sig sammen til at søge optagelse, og det samme kan være tilfældet, hvor mand eller kone døde indenfor to år efter vielsen. Men det efterlader stadig adskillige ægteskaber, hvor der ikke foreligger sådanne undskyldninger, især fordi det fremgår af §2 i de ægteskabsbetingelser, manden skulle underskrive før ægteskabet, at han skulle gøre indskud i enkekassen.⁵ I Niels Pedersens ægteskabsbetingelser 29. august 1805 står endda specificeret, at han skulle sikre hustruen Rachel den samme pension, som hun fik efter sin første mand, assistent Zeeb. Men selv om hun først døde i 1819 og han i 1822, blev der ikke oprettet nogen police.

Generelt ser det ikke ud til, at halveringen af indskuddet i 1795 spillede nogen stor rolle, hverken med hensyn til oprettelse af police eller hvor længe efter vielsen indskuddet skete. Af de ægteskaber, der blev

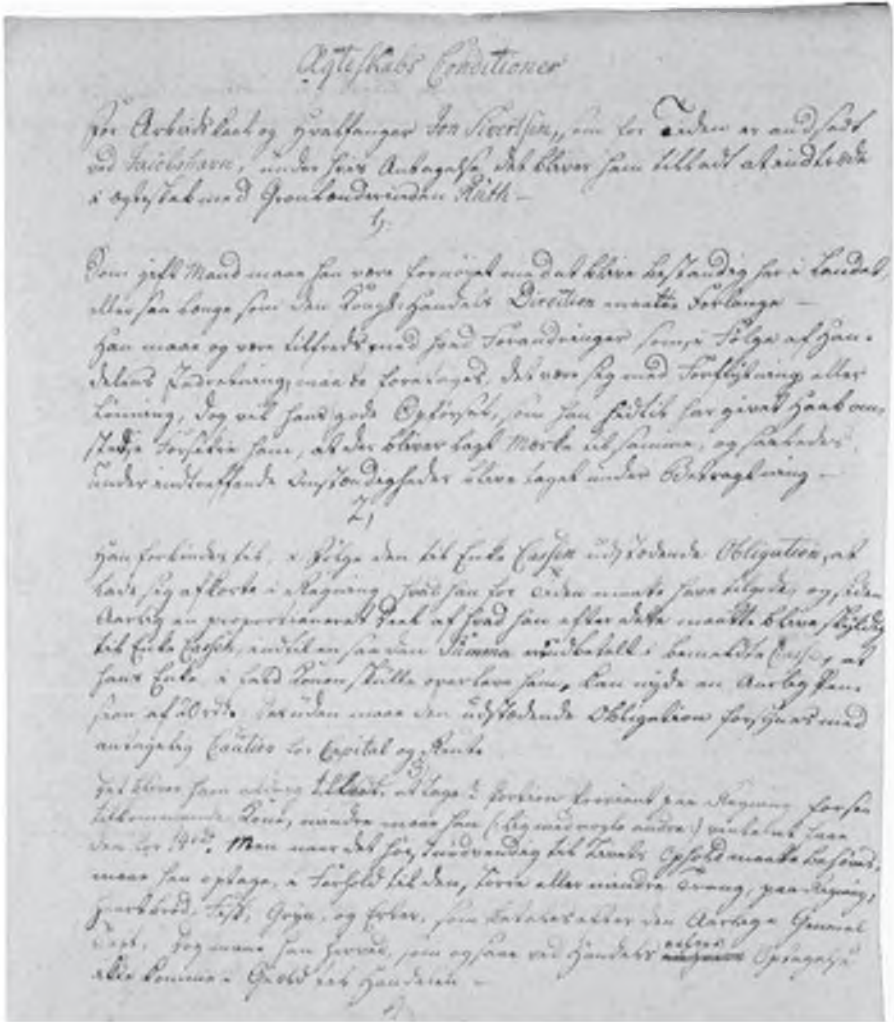

Fig. 1: Jon Sivertsen var født i Island 1754 og således 40 år, da han blev gift med Ruth i april 1794. Ruth kendte noget til dansk levevis, for hun havde i nogle år været tjenestepige hos en missionær. I ægteskabsbetingelsernes § 2 står, at han skal gøre indskud i enkekassen, så hans kone er sikret en pension på 20 rdl årligt. Betingelserne blev underskrevet d. 3. december 1793 og hans ansøgning til enkekassen er dateret 24. juni 1794, et par måneder efter ægteskabet. Policen med nummer 4366 blev oprettet d. 16. marts 1795, hvilket var heldigt for Ruth, da Jon døde d. 10. september samme år.

indgået før 1794, skete det kun i tre tilfælde, at policen blev oprettet 3-5 år efter vielsen. De var alle tre oprettet før 1794. De øvrige sene policer angår ægteskaber, der blev indgået efter 1795. Kun ét ægteskab, der var indgået før 1795, medførte ikke police, idet ægtemanden døde 1795.

En del håndværkere og matroser var gift, før de kom til Grønland. De måtte ikke medtage hustruen og var ikke medlemmer af enkekassen. Grønlandske ansatte kunne blive medlemmer, men det var frivilligt. Det skete kun i fem tilfælde, og kun i ét tilfælde skete det i forbindelse med vielsen. To var både ansat og gift i over 14 år, før de fik police, én var gift og fik police året efter sin ansættelse, og én fik police året efter sin død.

Overbetjentenes ægteskab og medlemskab 1790-1845

Overbetjentene er inddelt i tre grupper: de, der blev gift i Grønland, de, der blev gift umiddelbart før de rejste til Grønland eller under orlov og endelig de, der blev gift før eller efter opholdet i Grønland.

De overbetjente, der blev gift i Grønland, blev som regel medlem indenfor to år. Enkelte brugte længere tid. Missionær Peder Kragh blev

Police oprettet	Underbetj.	Overbetj Grl.	Overbetj. Orlov	Overbetj før/efter	Total
Før ægteskab		1	3	3	7
- 1 md			4	1	5
1 md-3 mdr	1		9		10
3 mdr-12 mdr	26	24	3	2	55
1-2 år	26	9	2		37
2-3 år	9	1			10
3-5 år	18	2	1		21
5 år +	13	1	2	2	18
Ukontrolleret				5	5
Total med police	93	38	24	13	168
Uden police	26	8	1	2	37
Total ægteskaber	119	46	25	15	205

Tabel 1: Tabellen viser tidsforskellen mellem ægteskab og police. Policen blev normalt oprettet indenfor et år efter vielsen, for grønlandske underbetjente indenfor to år. 17 % af de overbetjente, der blev gift i Grønland fik aldrig police, og det samme gælder 22 % af underbetjentene. Fem grønlandske ansatte er ikke medtaget i tabellen, idet deres medlemskab var frivilligt.

således medlem 5½ år efter vielsen. Men otte af dem blev ikke medlemmer af enke-kassen. O. A. Windings kone døde efter 7 måneder, og missionær Brams kone året efter vielsen. Men i de øvrige tilfælde skete dødsfaldene mange år senere, så der havde været tid til at ordne det fornødne. For eksempel blev H. M. Fleischer gift 1809 og enkemand 1852, mens J. F. Lerch blev gift 1835 og døde 1855.

25 af overbetjentene blev viet umiddelbart inden afrejsen til Grønland eller under orlov i Danmark. I disse tilfælde var de fleste medlemmer inden, der var gået tre måneder. Inspektør Wille, der skulle sørge for at sende papirerne til enke-kassen, blev først medlem fire år senere, missionær Lassen 13 år senere og missionær From først efter 18 år. Men missionær Lintrup blev gift i 1786 og var i Grønland 1786-92. Han var derefter præst i Danmark, hvor han døde 1808, uden at være blevet medlem af enke-kassen.

15 af overbetjentene blev gift enten flere år før de rejste til Grønland, eller efter de vendte tilbage til Danmark. For fem af disse har jeg ikke fundet ægteskabsdatoen i kirkebogen. Seks blev medlemmer indenfor et år, men Jacob Haagen Bast 8 år senere og Johan Ritter 12 år efter vielsen.

Enkekassens dødsdato	Død i Grønland		Død udenfor Grønland		Total	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
2 dg-3 mdr før	2	7	2	1	4	8
1 dag før	2	4		1	2	5
Samme dag	19	70	12	28	31	98
1 dag efter	49	4	18	1	67	5
2 dg-1 md efter	7	3	2	1	9	4
1-3 mdr efter	2		1		3	
3 mdr-1 år efter	2	6	2	1	4	7
+ 1 år efter		1				1
Usikker	3	15	3	7	6	22
Uoplyst	19	9	9	2	28	11
Ukontrolleret			3	12	3	12
Total	105	119	52	54	157	173

Tabel 2: Enkekassens dødsdato sammenlignet med den rigtige. De grønlandske ansatte og deres ægtefæller er medtaget her. I de fleste tilfælde er enke-kassens dødsdato den samme eller 1 dag senere, men kan være op til et år senere.

Missionær Potter – gift i Danmark 1821, missionær 1828-34 og enke-mand 1875 – blev aldrig medlem, og det gjorde inspektør West heller ikke.

Datoer for dødsfald

Af underbetjentene døde næsten alle hustruer og langt de fleste mænd i Grønland. Derimod forlod mange af overbetjentene Grønland efter nogle år, således at en stor del af dem døde i Danmark eller Norge.

Dødsdatoen er for mændene hyppigst den korrekte dato eller den efterfølgende dag. For kvinderne er det som regel selve dødsdatoen. Men der er en del tilfælde, hvor dødsdatoen har større afvigelser. Ikke uventet er det især tilfældet for personer, der døde i Grønland, men der er også nogle, der døde uden for Grønland. Således er dødsdatoen for mænd, der døde i Danmark, mere end 2 dage forkert i syv tilfælde ud af 37. De usikre oplysninger i forbindelse med dødsfald gælder især personer, der døde i Grønland og Norge. Her kan man regne med, at hvis datoen er 1. januar, så har enkekassen fået årstal men ikke dato. Eller enkekassen har sluttet sig til, at den pågældende var død. Kok Abraham Fischer var gift tre gange. Selv om hans to første koner døde i 1800 og 1804, står begge med dødsdatoen 1. januar 1816, formentlig fordi enkekassen i 1816 havde fået henvendelse om police for hans tredje kone. I nogle tilfælde kan der være en dato og en anmærkning om, at datoen er usikker. Det gælder eksempelvis Rachel Zeeb, hvor dødsdatoen er usikker, men oplyst som 1. juli 1819. I en del tilfælde er dødsdato ikke oplyst. Det sker især for mænd i de tilfælde, hvor hustruen døde først. Endelig er der en del dødsdatoer, det endnu ikke har været muligt at finde i kirkebøgerne, og som derfor ikke er kontrollerede.

Ud over informationen på internettet, hvor der også er oplysning om både indskuddets og pensionens størrelse – og dermed om ægtemandens økonomi – er der mange andre informationer at hente i Den almindelige Enkekasses arkiv på Rigsarkivet. Der er f.eks. indskudssager 1775-1846, kopibog 1775-1865, korrespondancesager 1799-1916, mængder af regnskaber samt lister over medlemmer og enker i forskellige perioder, som kan give nyttige oplysninger i forbindelse med personalhistorie.

Konklusion

Som nævnt er der mange gode og værdifulde oplysninger i Den almindelige Enkekasses arkiv, men som denne lille undersøgelse viser, er der fejl, og især kan der være lang tid mellem ægteskab og police. Det er interessant, at i et område med så gode kontrolmuligheder som Grønland medførte en fjerdedel af underbetjentenes ægteskaber først en police

efter mere end 3 år, og en femtedel var uden police. Men fejlene gælder ikke kun Grønland. Næsten 20 % af de mandlige dødsfald i Danmark er mere end to dage forkert. 25 % af de ægteskaber, der blev indgået før eller efter opholdet i Grønland medførte først police mere end fem år senere, og 13 % af disse ægteskaber medførte ikke police.

Det er små tal, så procenttallene siger ikke noget generelt om omfanget af fejlene, men viser, at det kan være nødvendigt at kontrollere enke-kassens oplysninger, afhængigt af hvilket formål man bruger disse oplysninger til.

Litteratur:

Erik Alstrup og Poul Erik Olsen: Dansk kulturhistorisk opslagsværk, København 1991

Børge Fogsgaard: *Etaternes demografi på Frederik VI's tid 1784-1839*, Konferensafhandling.

Dansk kulturhistorisk opslagsværk nævner to bøger:

J. O. Bro-Jørgensen: Forsikringsvæsenets historie i Danmark indtil det 19. aarhundrede. 1935.

G. N. Kringelbach: Civile Direktioner og Kommissioner under Enevælden. 1899.

Noter

- 1 Bl.a. Morten Westrup: Den almindelige Enkekasse i *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*
- 2 I nogle tilfælde var det ikke muligt at fremskaffe en dåbsattest, og ægtemanden måtte derfor afgive en erklæring på tro og love. Kontrol af erklæringer og attester viser, at de stort set altid er korrekte.
- 3 Danske håndværkere og kolonister fik kost og logi samt en pengeløn, der for håndværkere normalt var 45-50 rdlr. og for kolonister 36 rdlr. om året. Dette gælder hele perioden 1790-1845. De grønlandske kolonister fik kost og en pengeløn, der i begyndelsen var på 12 rdlr. om året, men senere steg til 36 rdlr. ligesom danskernes. De danske pensionister fik kost og logi samt 20 rdlr. om året, mens de grønlandske pensionister fik kost og 12 rdlr. årligt.
- 4 Brev 30.5 1795 fra Den administrerende Direktion for Den kongelige grønlandske Handel. Grønlands Nationalarkiv 01.02/13.22.
- 5 Ægteskabsbetingelserne findes i Nordgrønlands inspektoratsarkiv, dels i Kopibøger over afsendte breve til Grønland 01.02/11.12, dels i Registrerede breve fra grønlandske myndigheder m.fl. 01.02/13.12 på Grønlands Nationalarkiv.

Niels H. Frandsen, f. 1944, arkivar ved Grønlands Nationalmuseum og Arkiv. Har bl.a. skrevet *Dansegilde og mordbrand* (1995) og redigeret *Nordgrønland 1790-96. Inspektør B. J. Schultz' indberetninger til direktionen for den Kongelige grønlandske Handel* (2010). E-mail: niels@arkiv.gl

Poul R. Porse

19.01.1919 – 10.07.2012

Poul R. Porse, 2011. Fotograf: kommunikationsmedarbejder Christa Dahl, Politigården, Aarhus.

Poul R. Porse modtog i forbindelse med Samfundet for dansk genealogi og Personalhistories 100 års jubilæum 1979 den nyindstiftede medalje for en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats. Mange yngre slægtsforskere vil i dag ikke sætte hans navn i forbindelse med det omfattende slægtshistoriske oplysningsarbejde, der har fundet sted i Danmark siden slutningen af 1950'erne, men så meget desto mere fortjener han og hans indsats at mindes som værende af stor betydning for dansk slægtsforsknings høje stade.

Poul Ruggaard Porse blev født 13. jan. 1919 i Skørring sogn syd for Århus, men endnu mens han var barn, flyttede familien til Samsø, hvor han kom til at opleve sin barndom og ungdom.

Efter at være uddannet som mejerist deltog han som frivillig i vinterkrigen i Finland og søgte efter sin hjemkomst og aftjening af værnepligt ind til politiet i 1943. Han undgik at blive taget af tyskerne i september 1944 og levede den sidste del af besættelsestiden under jorden. Han fortsatte efter befrielsen i politiet i Århus og havde fra 1971 til pensioneringen 1982 politiets arkiv som sit særlige arbejdsområde, hvor han også med stor interesse og indsigt varetog billedsamlingen og etableringen af en politihistorisk samling. Hans interesse for slægtshistorie blev stimuleret af, at han som en del af sit arbejde for politiet på Århus Folkeregister skulle efterspore arvinger til danskere, der var døde i udlandet. Helt afgørende blev det dog, da der i Århus i 1956 blev startet et af landets første aftenkurser i slægtshistorie ledet af bibliotekar Aage Bonde og arkivar Finn H. Lauridsen, og Porse meldte sig til det. Efter kursets afslutning ønskede deltagerne at fortsætte med at dyrke den fælles interesse men nøjedes ikke med at få et nyt kursus startet i 1957. Med Porse som ankermand blev der derfor indkaldt til stiftende generalforsamling i Slægtshistorisk Forening, Århus, 1. april 1957, hvor foreningen blev stiftet med 18 medlemmer. Poul R. Porse blev valgt til formand og fortsatte på denne post til 1983, hvorefter han blev udnævnt til æresmedlem. Med stiftelsen af Slægtshistorisk forening, Århus, var landets første slægtshistoriske forening en realitet. Den kom til at danne forbillede for og give inspiration til det efterhånden landsdækkende net af slægtshistoriske foreninger,

som bredte sig først i Jylland med bl.a. Herning som en af de første, men senere også til øerne.

Som deltager i aftenskolekurset i 1957/58 og derefter medlem af Slægtshistorisk forening, Århus, har jeg oplevet Porse på nærmeste hold som en meget dynamisk men også meget venlig mand, der selv erhvervede sig en omfattende viden om slægtshistoriske grundbegreber og arbejdsmetoder. Senere har vi som repræsentanter for hhv. de slægtshistoriske foreninger og Samfundet haft et nært og altid positivt organisatorisk samarbejde. Porse havde oprindeligt gerne set en enhedsorganisation af alle slægtshistoriske foreninger i Danmark, også omfattende Samfundet for dansk genalogi og Personallhistorie, men da dette ikke lod sig praktisere, tog han initiativ til afholdelse af årlige formandsmøder. Disse førte i 1981 til oprettelsen af den landsdækkende organisation Sammenslutningen af slægtshistoriske Foreninger, SSF, der i 2012 omfatter 38 foreninger med 4800 medlemmer spredt over hele landet.

Det mønster, som Porse og bestyrelsen i Århus lagde for foreningens virke blev efterhånden normen for de andre foreninger. Medvirkende var i høj grad, at Porse og et andet Århusbestyrelsesmedlem, S. E. Sørensen, virkede som konsulenter ved oprettelsen af nye foreninger. Programmet bestod som regel af et månedligt møde med foredrag om et praktisk eller teoretisk emne, hvor man ved et efterfølgende kaffebord kunne fortsætte samtalen med foredragsholderen og forelægge ham sine oplevelser og problemer med at løse vanskelige arkivalske spørgsmål, som ofte kunne have almen interesse. Det er derfor ikke mærkeligt, at arkivarerne fra det nærliggende landsarkiv i Viborg som bl.a. Poul Rasmussen, Knud Prange og senere undertegnede var hyppige foredragsholdere. Desuden blev der arrangeret busture til arkiverne, og her måtte naturligvis også især Viborg holde for, hvilket lod sig gøre ved udstrakt velvilje fra daværende landsarkivar Johan Hvidtfeldt, som strakte sig så vidt, at besøgene kunne finde sted om aftenen, ja selv søndagsbesøg kunne af og til arrangeres. Dette nære samarbejde betød også begyndelsen på et godt forhold mellem arkivvæsenet og slægtsforskere.

Der er ingen tvivl om, at den indsats, som Porse står som eksponent for, har været af afgørende betydning for, at slægtsforskning er blevet en folkebevægelse i Danmark, og ikke mindst for, at de danske slægtsforskere faglige niveau er meget højt, takket være den intensive foredrags- og kursusvirksomhed, der har været praktiseret gennem foreningerne.

Selvom det er ovenstående, der var grunden til, at Porse blev hædret med medaljen for en bemærkelsesværdig personallhistorisk indsats, skal det også nævnes, at han i en årrække var bestyrelsesmedlem i Historisk

Samfund for Århus Stift, og ikke mindst, at han gjorde en stor indsats i forbindelse med overbibliotekar Bjørn Ochsners indsamling af materiale om de ældste fotografer i Danmark. Denne indsats blev han specielt takket for i forordet til *Bjørn Ochsner: Fotografer i og fra Danmark til og med år 1920*, (3. udg. 1986), hvortil han med en systematisk gennemgang af ældre aviser har givet betydningsfulde supplerende oplysninger. Efter værkets udgivelse og Ochsners død fortsatte Porse indsamlingen af notitser og annoncer om fotografer fra aviserne, således at der findes et stort supplerende materiale også til den seneste udgave. I Århus var Porse med til at redde århusfotografen Waldemar Riis Knudsens negativarkiv på c. 100.000 plader og få dem overført til Erhvervsarkivet, hvor han i mange år arbejdede med ordning og registrering af den mondæne fotografers negativer, som dækker perioden 1907-1957.

Langt op i sin høje alder arbejdede Poul R. Porse stadig med stor energi indenfor sine interesseområder, og såvel slægtshistorikere som fothistorikere har grund til med taknemmelighed at mindes ham og er ham stor tak skyldig.

Hans H. Worsøe

Knud Prange

06.06.1930 – 11.04.2012

Knud Pranges våbenskjold

Torsdag d. 19. april 2012 blev fhv. universitetslektor, arkivar, redaktør og leder af Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet Knud Prange bisat fra Brønshøj Kirke. Hermed blev der sat punktum for en lang og produktiv periode for en fremragende formidler af heraldik, slægts- og lokalhistorie.

Knud Prange var historiker fra Aarhus Universitet (1956) og lærer på Gymnastikhøjskolen ved Viborg, da han i *Aarhus Stifts Aarbøger* debuterede med en kort artikel om *Niels Ebbesen og Nørningris*. Daværende landsarkivar i Viborg, Johan Hvidtfeldt, fik øje på ham og ansatte ham på landsarkivet. Igennem mere end ti år (1957-68) blev den unge Knud et virkeligt nybrud inden for den stive og gammeldags arkiververden. Her var pludselig en ung arkivar, som anerkendte slægtsforskerne på lige fod med andre arkivgæster og gjorde mere end blot at ekspedere de almindeligste arkivalier til dem. Parløbet med Hvidtfeldt fortsatte i mange år, senest i Dansk Historisk Fællesforenings regi efter, at Hvidtfeldt var blevet rigsarkivar, ligesom bl.a. Hvidtfeldt og den senere rigsantikvar Olaf Olsen stod bag oprettelsen af Lokalhistorisk Afdeling. På daværende tidspunkt havde landsarkivar Harald Jørgensen fået lokket Knud Prange til København, hvor han et par år virkede som arkivar, inden han i 1970 blev leder af den nystiftede Lokalhistorisk Afdeling ved Historisk Institut (Københavns Universitet) – en post, som han varetog indtil sin pensionering i 2000.

Knud Pranges aktive og udadvendte facon betød, at Lokalhistorisk Afdeling fik umådelig betydning for de historiestuderende, der havde brug for arkivkundskab i deres forskning og uddannelse. En lang række lokalhistoriske specialer baseret på omfattende arkivalske studier fra 1970-erne, 80-erne og 90-erne er således blevet sat i verden godt hjulpet af hans venlige og kyndige specialevejledning. Men også Danmarks slægts-historiske foreninger kunne regne med, at han ville stille op til foredrag og ved weekendkurser.

Den myreflottige mand bidrog også gennem årene med en lang række artikler og bøger. For eksempel bidrog han med leksikonartikler om bl.a. *Genealogi*, *Heraldik*, *Hof* (*Danehof*) – og selvfølgelig: *Lokalhistorie* til *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* (1968-70, genoptr. 1980-82), *Historien*. *Gyldendals opslagsbog* (red. Rudi Thomsen, 1970) og *Den*

store *Danske Encyklopædi*. Som forfatter af genealogisk litteratur blev han nærmest banebrydende med undervisningshæftet *Mit navn er Jensen* (DR 1989), der på foranledning af Danmarks Radio blev færdiggjort og udgivet på en sommer! Det skete i forbindelse med, at der for første gang var blevet produceret en serie tv-programmer om slægtsforskning, i øvrigt en serie, der havde fået den samme titel.

»Navne og årstal er skelettet, men det er kød og blod vi søger,« skrev han i introduktionen til dette hæfte, der kom i flere oplag, indtil det ikke længere kunne købes nogle steder. Få år senere publicerede han i *Heraldisk tidsskrift* (1993, nr.68) en 20 sider lang artikel om *Studiet af dansk adel i senmiddelalderen: en genealogisk-heraldisk-topografisk forskningsmetode – belyst ved eksempler*, der illustrerede hvorledes han – bl.a. til gavn for kirkeværket *Danmarks Kirker* – benyttede topografien, heraldikken og genealogien, når de kalkmalede våbenskjolde i vore gamle kirker skulle identificeres.

Knud Prange, der var indvalgt som medlem af Académie Internationale d'Héraldique, blev i 1999 udnævnt til æresmedlem af Heraldisk Selskab, hvor han i en lang årrække havde været Selskabets formand (1976-97). Såvel hans egen bog *Heraldik og historie* (DHF 1977), som hans bidrag til serien *Heraldiske Studier: Våbenanetavlen – perspektiver og eksempler* (1982) udbredte kendskabet til heraldikkens glæder og afstedkom flere forskningsbidrag fra en gruppe af yngre historikere, hvoraf flere i dag sætter sit præg på Heraldisk Selskab.

I en årrække var han også redaktør for tidsskriftet *Fortid og Nutid*, og lige fra 1966 til sin død var han bestyrelsesmedlem i Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie og i denne egenskab medlem af Samfundets skriftudvalg, hvor han fungerede som det, der på nudansk kaldes, fast referee for *Personalthistorisk Tidsskrift*. Hans store viden, som han villigt delte ud af, hans store forståelse for tidsskriftets økonomi og hans stærke engagement i tidsskriftets faglige niveau var gennem årtier til stor gavn for Samfundet, og mange vil mindes hans indsats med taknemmelighed.

Fotograf: Henrik Prange.

Tommy P. Christensen
Formand for Samfundet for Dansk
Genealogi og Personalthistorie

Generalforsamling 2012

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie afholdt generalforsamling torsdag d. 28. juni 2011 på Immigrantmuseet, Farum.

Formanden Birgit Flemming Larsen bød velkommen og orienterede om aftenens program.

1. Valg af dirigent
2. Bestyrelsens beretning
3. Regnskab og fastsættelse af kontingent
4. Valg
5. Indkomne forslag
6. Eventuelt

Valg af dirigent

Bestyrelsen foreslog Jørgen Mikkelsen, som blev valgt. Derefter gav dirigenten ordet til formanden:

Bestyrelsens beretning for året 2011

Formand Birgit Flemming Larsen fremlagde bestyrelsens beretning efter stilhed for at mindes Finn Andersen, Arne Julin og Knud Prange.

Personalhistorisk Tidsskrift

Vore medlemmer har igen i år modtaget to hefter med i alt 254 sider. Artiklerne spænder vidt. I forårsnummeret findes artikler om afrocaribiske kvinders seksualliv på St. Croix, om videnskabsmanden Thomas Fincke, om Københavns Politis arkivalier og om dansk krigsfangehjælp i Sovjetrusland og Sibirien. Efterårsnummeret byder på artikler om Mogens Gøye, om pesten i København i 1564, om social dynamik under svenskekrigene og om danske pianister, der har været i lære hos Franz Liszt. Vi takker forfatterne og redaktionen mange gange. En stor tak skal også lyde til vore to trofaste korrekturlæsere, Ida Dybdal og Lisbeth Andersen. Vi har været så heldige at finde en afløser til registerarbejdet og bringer stor tak til Hanne Blenner for det veludførte register til PT 2011.

Der er i 2011 modtaget økonomisk støtte fra Kulturstyrelsens Tidsskriftstøtteudvalg og fra Goods Fond, og vi vil gerne her bringe en tak for denne vigtige hjælp, som gør det muligt for os at opretholde den sædvanlige gode standard af Personalhistorisk Tidsskrift.

Jeg vil godt løfte sløret for, at vi i bestyrelsen i det forløbne år indgående har drøftet Personalhistorisk Tidsskrifts fremtid. Det er gjort på

baggrund af det faldende medlemstal. Hvis det viser sig at være en permanent tendens, vil det ikke være ansvarligt at fortsætte som hidtil. Skal der i fremtiden stadig udkomme to numre pr. år eller vil det være muligt at overgå til være et årsskrift, som eventuelt dækker et bestemt tema, rigt illustreret. Et årsskrift ville være en besparelse i portoudgifter. Det har også været drøftet, om Personalhistorisk Tidsskrift kunne blive en del af *Kulturstudier*, som er en sammenlægning af tidsskrifterne *Fortid og Nutid* og *Folk og Kultur*. *Kulturstudier* er et nettidsskrift, som udkommer en gang om året. En trykt udgave kan købes. Jeg vil understrege, at der kun har været tale om mulige løsninger, ingen endelige beslutninger er taget. Det må blive den kommende bestyrelses opgave. Men vi hører gerne forsamlingens mening om emnet.

Publikationer

Sidste år kunne vi fortælle, at Arne Julin og Poul Steen havde lagt et stort arbejde i at få samlet et akkumuleret register for årene 1997 – 2010. Dette register er nu færdigt, og som meddelt i seneste nummer af Personalhistorisk Tidsskrift kan det købes for 100 kr. ekskl. forsendelse. En Cd-rom med et samlet register for årene 1880-2010 er lige på trapperne. Flemming Aagaard Winther har meget generøst givet økonomisk støtte til registret, ligesom vi også fra Goods Fond har modtaget et beløb. Uden denne væsentlige hjælp havde vi været ilde stedt.

Økonomi og medlemmer

Efter Hvem Forsker Hvad blev nedlagt i 2009, fortsatte repræsentanter fra DIS-Danmark, SSF og Samfundet med at mødes med henblik på at finde fælles projekter, der kunne finansieres ved hjælp af den fælles formue på omkring 150.000 kr. Da det ikke lykkedes os at finde et projekt, alle kunne gå ind for, besluttede vi endelig i efteråret 2011 at dele formuen med en tredjedel til hver ifølge HFH's vedtægter. De ca. 50.000, der tilfaldt Samfundet, lunede pænt på regnskabet, som i 2011 viser et mindre overskud på ca. 10.000 kr.

Med hensyn til medlemstallet viser regnskabet, at vi går ud af 2011 med 600 betalende medlemmer.

Samarbejde

I slutningen af året nedsatte vi en arbejdsgruppe på 5 bestyrelsesmedlemmer, som fik til opgave at tage kontakt til DIS-Danmark og Sammenlutningen af Slægtshistoriske Foreninger for at finde frem til et tættere samarbejde mellem de tre organisationer. Vi har haft det første møde med repræsentanter fra DIS-Danmark her i starten af 2012. Det var et

positivt møde, hvor vi drøftede muligheder for publikationssamarbejde, fælles hjemmeside, fælles regnskabssystem, fælles medlemsregistrering og eventuelt fælles regnskabsfører. Der kunne eventuelt også være besparelser at hente med en fælles bogtrykker. Endvidere drøftede vi også produktionen af en årbog af et tilsnit, der kunne være af interesse for alle. Et udvidet redaktørsamarbejde mellem de tre redaktioner blev vendt. Det blev besluttet at fortsætte drøftelserne i et forum, hvor også repræsentanter for SSF var med. Samfundets bestyrelse ser frem til de fremtidige møder.

Arkivalier-online

For året 2011 er der intet at referere fra Arkivalier-onlines Brugerråd, da de fastsatte møder er blevet aflyst. Seneste møde afholdtes den 7. juni 2012. Herfra kan refereres, at der i øjeblikket arbejdes med klargøring af nørrejske brandforsikrings – og taksationsprotokoller for landbygninger indtil 1872 samt matrikler 1662, 1664 og 1688 for hele Danmark. Folketællinger i s/h er omscannet i gråtoner. 1834 og 1840 folketællingerne blev lagt ud i uge 24. De slesvigske folketællinger er under klargøring.

Statistikken viser, at både AO og Danske Demografiske Databaser bliver brugt i stigende grad, hvorimod besøgstallet på SA's læsesale er stagneret. Man er i øjeblikket i dialog med Mormonkirken om omscanning af kirkebøgerne – op til 1892 efter mormonfilm. Endelig er der forslag fra DIS-Danmark om publicering af kirkebøger fra flygtningetjenestens kirketjeneste – dette kunne eventuelt ske i forbindelse med scanningen af de anerkendte trossamfunds kirkebøger.

Det er Birgit Flemming Larsen, der er Samfundets repræsentant i AO.

Samfundet er repræsenteret i Dansk Historisk Fællesråd ved Charlotte S.H. Jensen og i Kildeindtastningskomitéen ved Finn Grandt-Nielsen.

Hjemmesiden

I årets løb har der på www.genealogi.dk været 31.566 besøg, og jeg kan oplyse, at 50% af trafikken på hjemmesiden kommer via Google. De hyppigst brugte sider er dem, der handler om vejledning i slægtsforskning. Vores webredaktør Charlotte S.H. Jensen har fået to medhjælpere til at vedligeholde hjemmesiden – Celia Ekelund Simonsen og Marie Veisegaard Olsen. Tak til webredaktionen for det arbejde, der er udført i årets løb.

Bestyrelsen

Bestyrelsen har afholdt 4 møder i årets løb. Vore bestyrelsesmøder finder som regel sted i Københavnsområdet, og i 2011 har vi gjort flittigt

brug af lokaler på det fordums Landsarkiv på Jagtvej, som vi skylder stor tak for denne imødekommethed. Når vi kommer til punktet valg på dagsordenen, vil det åbenbares, at der i år sker en temmelig stor udskiftning af bestyrelsesmedlemmer. Vi er mange, der i en lang årrække har besat de samme bestyrelsesposter. Kontinuitet er en god ting, men det kan desværre også bide sig selv i halen. Vi har ikke været gode til i tilstrækkelig stor grad at få yngre medlemmer ind i styrelsen. Jeg vil gerne her benytte lejligheden til samlet at takke de afgangende bestyrelsesmedlemmer for et dejligt og frugtbart samarbejde gennem – for nogles vedkommende – en ganske lang årrække.

Til slut vil jeg takke alle vore samarbejdspartnere for et frugtbart samarbejde i 2011. En særlig tak til Indvandremuseet, som har åbnet dørene for os i aften.

Tak til alle, der er mødt op.

Kommentarer til bestyrelsens beretning

Der var kommentar fra Georg Agerby vedrørende samfundets initiativer til samarbejde med andre foreninger og et ønske om et fælles tidsskrift. Jørgen Mikkelsen, Katharina Zander og Erik Nørr fremhævede positive elementer ved at udgive Personalthistorisk Tidsskrift selvstændigt, der gik på fagligheden, artikler af blivende værdi og en mulighed for at publicere i en verden, hvor der bliver færre og færre tidsskrifter.

Regnskab og fastsættelse af kontingent

Kasserer Finn Grandt Nielsen fremlagde regnskabet, der blev godkendt. Kontingent blev foreslået uændret.

Valg til bestyrelsen

Der var stor udskiftning i bestyrelsen: Finn Grandt-Nielsen, Charlotte S. H. Jensen, Poul Steen, Hans Worsøe, Birgit Flemming Larsen, Anne Dorthe Suderbo og Bente Jensen ønskede ikke at fortsætte og/eller blive genvalgt. Til formand blev valgt Tommy P. Christensen. Michael Dupont var på valg og blev genvalgt. Peter Wodschou fortsætter i bestyrelsen. Nyvalgt til bestyrelsen: Katharina Zander, Anton Blaabjerg, Lena Sørensen, Poul Wachmann, Maria Hvid Kargaard og Erik Nørr valgt. Sidstnævnte kommenterede den store udskiftning. Afgående bestyrelsesmedlemmer lovede at være til rådighed for spørgsmål.

Valg af revisorer: Finn Grandt Nielsen blev valgt og Jens Worsøe blev genvalgt.

Valg af revisorsuppleant: Jørgen Mikkelsen blev genvalgt.

Indkomne forslag

Der var ikke indkommet forslag.

Eventuelt

Birgit Flemming Larsen ønskede ordet for at bringe en tak til Hans Worsøe:

»I beretningen bragte jeg en samlet tak til de afgangende bestyrelsesmedlemmer. Men der er en person, jeg gerne vil have lov til at give en særlig tak og omtale. Nemlig Hans Worsøe. Hans Du kom ind i Samfundets bestyrelse i 1966 på opfordring af den daværende formand Albert Fabritius, da man indså nødvendigheden af at få nye og yngre kræfter med i bestyrelsesarbejdet. Der var brug for en vitaminindsprøjtning, og det fik man med Dig, og Du påtog Dig sekretærposten samt redigeringen af Personalhistorisk Tidsskrift, som på det tidspunkt trængte til fornyelse. Fornyelse fik man, og denne viste sig at bære frugt i form af en betydelig medlemstilgang. I 1980 blev Du formand for Samfundet, en post Du var etog indtil 1993. Men heldigvis valgte Du at blive siddende i bestyrelsen som menigt bestyrelsesmedlem og aktiv i skriftudvalget.

Jeg har sagt det før, og jeg vil gerne sige det igen – Du er det 20. århundredes formidler af slægts- og personalhistorisk viden, og Du har forstået at følge med tiden og anvende nye medier til formidlingen. Men Du har også som emeritus i det 21. århundrede været en vigtig person på den slægts- og personalhistoriske scene – som en elsket foredragsholder, skribent og debattør. Personligt har jeg sat megen stor pris på vores bekendtskab. Tak for Din store indsats i bestyrelsesarbejdet i Samfundet.«

Hans Worsøe takkede for ordene og samarbejdet.

Afslutning

Dirigenten afsluttede derpå generalforsamlingen.

Efter generalforsamlingen var der spændende omvisning i Immigrant-museet af museets medarbejdere.

Referent: Bente Jensen, afgangende sekretær

Resultatopgørelse for 2011

<i>Indtægter</i>	2011	2010
Kontingentindbetalinger ¹	150.935	164
Tilskud til Personalthistorisk Tidsskrift	30.220	30
Salg af bøger og hefter	44.176	5
Renter	634	0,4
Portorefusion	684	<u>0,5</u>
Andel i overskud fra <i>Hvem forsker Hvad</i>	<u>49.924</u>	
<i>Indtægter i alt</i>	276.573	200
 <i>Udgifter</i>		
<u>Personalthistorisk Tidsskrift</u>		
Trykning	109.356	80
Forsendelse	70.726	73
Øvrige omkostninger	947	1
PR	2.250	8
Bogkøb ² samt opbevaring	<u>58.250</u>	<u>0</u>
	241.529	162
 Møder og rejser	 9.512	 8
Administration	12.246	14
Gebyrer	1.945	1,6
Kontingenter	<u>695</u>	<u>0</u>
	24.398	24
 <i>Udgifter i alt</i>	 265.927	 186
 <i>Årets driftsresultat</i>	 10.646	 14

Balance pr. 31. december 2011

<i>Aktiver</i>	2011	2010
Likvid beholdning (inkl. hensættelser) ³	127.135	162
Tilgodehavender ⁴	<u>54.144</u>	<u>0,2</u>
<i>Aktiver i alt</i>	181.279	162
 <i>Passiver</i>		
Forudbetalte kontingenter	28.190	24
Skyldige omkostninger ⁵	34.719	38
Hensættelser	86.355	79
 <i>Egenkapital</i> – saldo primo 2011 21.369		
Årets overskud	10.646	
Saldo ultimo	<u>32.015</u>	<u>21</u>
<i>Passiver i alt</i>	181.279	162

Måle den 24. juni 2012
Finn Grandt-Nielsen (sign)

Samfundets regnskab for 2010 er revideret, hvorved er konstateret, at de i foranstående resultatopgørelse og balance angivne beløb er korrekt overført i overensstemmelse med »kassebog« og bankopgørelser.

Kalundborg den 26.6.2012
Jens Worsøe (sign)

København den 27.6.2012
Tommy P. Christensen (sign)

Noter

- 1 600 betalende medlemmer – 643 i 2010.
- 2 Dødsfald-CD 1.048, register 17.910 og PT 2011: 2 til DIS Danmark 39.144 kr.
- 3 Girokonto 167, bankkonto 10.837 og opsparingskonto 116.131.

- 4 PT 2011: 2 til DIS-Danmark 39.144 + tilskud til 10-årsregister 10.000 + 5.000.
- 5 PT 2011: 2 tryk (PT register 2011) 3.750 samt pakning og porto 2011: 2 - 30.731 og et »forsin- ket« udlæg på 238 kr.

Anmeldelser

Poul Martinsen: Hypnosemorderen – dobbeltmennesket Palle Hardrup. Gyldendal 2012. 228 s. ill. ISBN: 978-87-02-12200-8. Pris: 249 kr.

Fascinationen af motiverne for voldsomme og ulovlige gerninger kender de fleste af os. Nogle actionfilm får os ligefrem til at holde af – og med – forbryderne, og vi ser ofte med lidt mildere øjne på de kriminelle, der begår handlingen af nød eller under tvang.

Sagen om hypnosemorderen Palle Hardrup, der i 1951 begik bankrøveri og dræbte to bankansatte tilsyneladende under hypnose, er blevet beskrevet i flere bøger samt i tv-serien *Rejseholdet*. Historien fascinerer, fordi skyldsspørgsmålet aldrig blev endtydigt afgjort. Hardrup hævdede, at han var under indflydelse af hypnose samt den åndelige vejleder, X, og at hypnotisøren var Bjørn Schouw Nielsen. Begge blev dømt, selv om de gensidigt beskyldte hinanden for at være bagmanden. De blev efter afsoningen løsladt, og Hardrup levede et nyt liv under sit mellemnavn, Palle Wischman, indtil han døde i foråret 2012.

Journalist og cand.psyk. Poul Martinsen opsøgte Hardrup i forbindelse med en tv-dokumentar om hypnose. Hardrup ville ikke deltage i dokumentaren, men han ville gerne fortælle sin historie. Bogen er resultatet af deres møder og samtaler igennem flere år, men spørgsmålet er, hvor tæt man i virkeligheden kommer på Hardrup og sandheden om hypnosemordene.

Palle Hardrup fortæller om sin barndom, og det er nok her, vi er tættest på personen Palle. Under Besættelsen var han en ung mand, der blev medlem af Danmarks Nationalsocialistiske Ungdom og senere Hipokorpset. Det virker malplaceret, da han praler af sine evner som skytte, og i flere tilfælde fik jeg fornemmelsen af en mand uden empati med sine ofre. For eksempel siger han, at han ikke ville have skudt bankfolkene, hvis de havde opført sig fornuftigt! Han udviser heller ingen følelser, da han i sagsmappen på Landsarkivet ser billeder af de døde bankmænd.

Hardrups vigtigste livsafsnit fordeler sig i tre perioder: som nazist, som mystiker/bud-

dhist og som kristen. Det sidste med en del selvopfundne logiske slutninger, som han skrev om på internettet og debatterede i kristne forsamlinger.

Sproget er letlæseligt og flydende, men Poul Martinsen kunne med fordel have ryddet ud i gentagelserne. Det nævnes flere gange, at Hardrups veninde kaldes »glamour girl«, samt at han er venner med tre præster, der dog ikke kender hans baggrund.

Poul Martinsens rolle i bogen er tvetydig. Der udvikles en form for ensidigt venskab, hvor Martinsen besøger og mødes med Hardrup, og hvor de også taler om andre ting end drabene. Forfatteren tager også parti i sagen, når han beskriver Hardrups kommunistiske forsvarer meget positivt og flere af de læger og psykiatere, der undersøgte Hardrup, nærmest nedladende negativt. Derfor får Martinsen både en observerende og en involverende rolle, der ikke klæder bogen. Nogle gange tager han afstand til Hardrup, andre gange accepterer han forklaringerne.

Med al den research, som Martinsen tilsyneladende har foretaget til bogen, havde det været klædeligt med en kilde- og litteraturliste. Der omtales et par bøger undervejs, men bogen har visse steder mere karakter af en diskuterende samtalebog end af en afklaret forklaring fra en morder. Jeg kan ikke undgå at blive frastødt af Palle Hardrup, uagtet at han senere blev en god samfundsborger. Bogen har fået gode anmeldelser andre steder, men på det etiske plan er det en vanskelig bog at læse, fordi læseren flere gange udfordres på sine egne holdninger. Skal en dømt morder have en chance til, når dommen er udstået? Hvor meget skal han forholde sig til sin forbrydelse? Skal han angre? Betegnelsen sociopat ligger lige for.

Både Bjørn Schouw Nielsen og Palle Hardrup har udgivet deres version af historien i henholdsvis »Slambert – altid slambert« fra 1971 og »Sandheden om hypnosemordene« fra 1973. Desuden omtaler retsmedicineren Preben Geertinger sagen i bogen »Af en retsmedicinens bekendelser« fra 2002, og Finn Abrahamowitz udgav i 2004 værket »Hypnosemordene«. Poul Martinsens titel lægger sig

tæt op ad Abrahamowitz', og han må have læst denne bog, men Martinsen benytter sig ikke af kilde- og litteraturlister. Der er kun en tak til personalet på Landsarkivet for Sjælland samt forskellige personer, som Martinsen har interviewet.

Hvis man ønsker en grundig gennemgang af sagsakter og anden litteratur, er Finn Abrahamowitz at foretrække. Har man derimod behov for at søge ind i tankerækken hos Palle Hardrup, er Poul Martinsens bog måske vejen dertil. Måske, fordi jeg bagefter sad med en følelse af at blive trukket formålsløst rundt i Palle Hardrups manege uden at nå til forestillingens clou: sandheden.

Charlotte Lindhardt

Museumsinspektør ved Museum Midtjylland

Poul Grinder-Hansen: Søren Abildgaard (1718-1791) – Fortiden på tegnebrættet. Syddansk Universitetsforlag, 2010. 672 s. ill. inkl. katalog, indb. ISBN 978-87-7602-135-1. Pris: 498 kr.

I den brede offentlighed er det de færreste, der kender tegneren Søren Abildgaard, der som regel kun nævnes som far til sine to berømte sønner, professoren Peter Christian Abildgaard og maleren Nicolai Abildgaard. Dette yder dog ikke Søren Abildgaard fuld retfærdighed, da han selv havde et aktivt virke som arkivtegner, antikvar, topograf, landøkonom, naturvidenskabsmand og miniaturmaler. I Nationalmuseets antikvarisk-topografiske arkiv findes således 855 tegninger fra Søren Abildgaards hånd, og det er disse tegninger, som Poul Grinder-Hansen har sat sig for at udgive i et samlet katalog. Grinder-Hansen lader sig dog ikke nøje med at lave et katalog; han kombinerer kataloget med en biografi om tegneren.

Søren Abildgaard blev født i 1718 i Flekkefjord i Norge, men han drog som 19-årig til København for at studere ved universitetet. Dette fik han imidlertid aldrig fuldført, for en ansættelse som sommerfugletegner hos naturvidenskabsmanden Frederik Raben i 1740'erne satte ham i forbindelse med historikeren og antikvaren Jakob Langebek, der i 1751 skulle bruge en tegner til at aftegne segl fra historiske dokumenter. Fra da af var Abildgaard i Langebeks tjeneste, og det kom til at præge resten af hans liv.

Langebek tilhørte den antikvariske skole, der med filologen Hans Gram i spidsen havde arbejdet for at indsamle og beskrive fysiske fortidslevn siden begyndelsen af 1700-tallet. Grinder-Hansen beskriver på forbilledlig vis, hvordan disse antikvarer stod i kontrast til historikere som Ludvig Holberg, der mente, at det var bedre at afdække sandheden om fortiden, og som følge af denne opfattelse så ned på antikvarerne som en flok uforbederlige nørder, fordi de udelukkende beskæftigede sig med at bevare levnene og dermed undlod at analysere fortiden.

Da Langebek i 1753-54 skulle på en længere Østersørejse for at indsamle dokumenter og aftegne monumenter med relevans for Danmarkshistorien, blev Abildgaard hyret som tegner. Grinder-Hansen beskriver i bogens længste kapitel, hvordan rejsen gik hele vejen rundt om Østersøen. Desværre førte Abildgaard ikke selv dagbog på rejsen, og derfor er Grinder-Hansen nødsaget til at benytte Langebeks dagbøger som kilde. Dette får den uheldige effekt, at kapitlets fokus flyttes fra Abildgaard til Langebek, bedst eksemplificeret ved en længere ekskursion om, hvordan Langebek forlod rejsen for en kort bemærkning for at tage til København for at bliver forlovet. Enkelte steder i kapitlet vender fokus dog tilbage til Abildgaard, f.eks. da Grinder-Hansen overbevisende afviser en teori om, at Abildgaards tegninger fra Finland skulle være kopieret efter den svenske tegner Elias Brenners tegninger.

I de følgende kapitler (kap. 4-6), som omhandler Abildgaards arbejde og rejser som tegner for Gehejmearkivet (i dag Rigsarkivet), retter Grinder-Hansen op på den manglende fokus på Abildgaard, og i tre fremragende kapitler kommer vi helt ind under huden på tegneren. Kilderne til disse kapitler er Abildgaards egne rejsedagbøger, og det giver et levende indblik i hans arbejdsmetoder og interesser. Vi hører, hvordan Abildgaard boede og transporterede sig på rejserne, men også hvordan han blev bedre og bedre til selv at vurdere antikvariske spørgsmål.

Efter dette viser Grinder-Hansen i kapitlerne 8-11 andre facetter af denne alsidige mand, og det gennemgås, hvordan Abildgaard også videnskabeligt beskæftigede sig

med andre områder end Danmarks historie, idet han bl.a. skrev to topografiske artikler om hhv. Skagen og Flekkefjord. Her viser Grinder-Hansen igen gode argumentations-evner, da han diskuterer – og afviser – en teori om, at Abildgaard ikke selv skulle have skrevet artiklen om Flekkefjord.

Abildgaards virke standser dog ikke her. Grinder-Hansen viser, hvordan han også arbejdede med at opfinde en dansk porcelænsblanding, der kunne konkurrere med porcelænet fra Kina og Meißen, skrev naturvidenskabelige bøger om Stevns Klint og Møns Klint samt beherskede kunsten at male miniatureportrætter. Endelig afrunder Grinder-Hansen biografien med et kapitel (kap. 12) om Abildgaards familieliv og et kapitel om hans eftermæle. Familiekapitlet er i særdeleshed godt, da det bygger på en personlig brevkorrespondance mellem Abildgaard og sønnen Nicolai, mens sidstnævnte var på et seksårigt stipendiatophold i Rom.

Sammen bidrager bogens kapitler til et fyldigt billede af en initiativrig mand, der i den grad fortjener en velskrevet biografi, og det er netop, hvad Grinder-Hansen har givet ham. Sproget er godt, og kildecitaterne er velvalgte. Grinder-Hansen har gennem hele biografien valgt at være på fornavn med »Søren«. Formålet med dette er at opnå »nærhed til hovedpersonen«, men dette kunne sagtens være opnået alligevel, da Grinder-Hansen har udvalgt nogle gode kildecitater, der får læseren til at føle sig tæt på både Søren Abildgaard, men også på Jakob Langebek, som dog konsekvent kaldes Langebek. Af den grund kommer Søren-tituleringen til at virke som det, Grinder-Hansen selv udtrykker frygt for i forordet: »en utidig familiaritet«. Dette ændrer dog ikke ved det faktum, at biografien er indsigtfuld og godt skrevet.

Kataloget over de 855 tegninger, som findes efter brødteksten, er logisk opbygget efter geografisk placering, og hver enkelt tegning er forsynet med størrelsesforhold samt Abildgaards eventuelle kommentarer. Kataloget er især vigtigt, da flere af de aftegnede mindesmærker enten er blevet beskadiget eller gået tabt, siden Abildgaard tegnede dem, og derfor kan det være en uvurderlig hjælp til historikere, der interesserer sig for danske

mindesmærker og epitafer. Enkelte steder kunne man godt ønske sig lidt flere realoplysninger forbundet med de enkelte tegninger, ligesom nogle af tegningerne er aftrykt lige vel småt, men dette tilgiver man hurtigt Grinder-Hansen, da bogen i forvejen er et digert værk, og derfor ville sådanne tilføjelser have gjort bogen alt for stor og uhåndterbar.

Overordnet set er der tale om en vellykket såvel som velskrevet biografi og et nyttigt og overskueligt katalog, der bør stå på hylden hos alle med en antikvarisk interesse for danske mindesmærker og kirkeepitafer.

*Flemming Borg Nielsen
adjunkt, cand.mag.*

Hans Jørgen Knudtzon: Abildgaard. Greens Forlag, 2009. 188 s. ill., indb. ISBN 978-87-92588-01-8. Pris: 199 kr.

På Knud den Sjettes tid (1182-1202) eksisterede en adelsslægt ved navn Abildgaard. Denne slægt uddøde angiveligt i 1705, men ikke desto mindre levede der sideløbende med denne en anden slægt ved navn Abildgaard, som bl.a. grundlæggeren af Veterinærskolen, Peter Christian Abildgaard, og hans bror maleren Nicolai Abildgaard tilhørte. Der er i tidens løb blevet udgivet adskillige stamtavler, som forsøger at etablere en forbindelse mellem de to familier, og i denne bog har Hans Jørgen Knudtzon valgt at samle disse stamtavler for at give et overblik over slægterne. Derudover supplerer Knudtzon med en stamtavle over sin morfar, apoteker Carl Peter Ludvig August Larsen Abildgaards (1865-1932) efterkommere, samt tre mindre artikler om de kendteste medlemmer af familien: tegneren Søren Abildgaard og hans to ovennævnte sønner, Peter Christian og Nicolai.

Det omfattende indsamlingsarbejde er imponerende, og Knudtzon har formået at sætte det uoverskuelige materiale i et nogenlunde system, som folk med interesse i Abildgaardslægten kan benytte som opslagsværk. Man kan ærgre sig over, at der flere steder i stamtavlerne står »yderligere oplysninger mangler«, men dette skal ikke lægges Knudtzon til last, da han netop i forordet gør opmærksom på, at der er tale om et kompilatorisk arbejde og ikke »et selvstændigt åndsarbejde«.

Den første af de tre artikler omhandler tegneren Søren Abildgaard, som er berømt for sine tegninger af nationale monumenter, der blev til mens han i midten af 1700-tallet arbejdede for historikeren Jakob Langebek. Artiklen gennemgår kort Søren Abildgaards liv, hvorefter tre længere breve om Abildgaards talenter forfattet af Langebek citeres. De følgende to artikler om sønnerne citerer ikke kilder, men er slet og ret en gennemgang af henholdsvis Peter Christians og Nicolas livsforløb. Man kunne i de tre artikler godt have tænkt sig, at Knudtzon havde benyttet sig af fodnoter, så man kunne se, hvorfra oplysningerne stammer, men flere steder nævnes dette heldigvis i brødteksten.

Bogen afsluttes med en epilog om familiens ekslibris (dvs. et kunstnerisk udført mærke, som klæbes ind i en bog for at angive, hvem bogen tilhører) og en samling familiefotografier fra Knudtzons egen gren af familien, og generelt må man sige, at bogen har et stærkt personligt præg, da Knudtzon ofte henviser til sin morfars arbejde med at forske i slægten. Dette gør dog ikke det store i en bog som denne, da Knudtzon netop drives af en personlig interesse i emnet.

Desværre lader det sig ikke bevise, om der er en forbindelse mellem adelsslægten fra Middelalderen og den senere Abildgaard-slægt, men Knudtzon har med sin bog skabt et oversigtsværk, som fremtidige forskere med interesse i dette spørgsmål kan bruge til at danne sig overblik over, hvad der allerede er kendt og ikke kendt viden. Konklusionen må derfor blive, at slægtsforskere, der har interesse i at forske i Abildgaard-slægterne, kan have god gavn af at kigge nærmere i denne bog, og man kan kun tilslutte sig Knudtzons opfordring til, at nogen i nær fremtid vil forsøge at fylde hullerne ud.

*Flemming Borg Nielsen
adjunkt, cand.mag.*

Elma van Vliet (Dansk bearbejdelse af Sarah van Essen): Morfar fortæl nu. Giv dine erindringer videre. Gads Forlag A/S, 2012. 128 sider, ill. ISBN: 978-87-12-04766-7. Pris: 179 kr.

Da hollandske Elma van Vliet fik at vide, at hendes mor var alvorligt syg, skrev hun i 2004 bogen *Mam, Vertel's*, med en række spørgs-

mål, der lagde op til at forstå, hvem hendes mor virkelig var. Forfatteren ønskede at få indsigt i, hvordan moren havde været som barn, hvilke drømme hun havde som ung, hvem hendes første kærlighed var, hvordan det var for hende at blive mor osv.

Bogen blev en stor succes, og Elma van Vliet udvidede temaet til en serie bøger målrettet også fædre, bedstemødre og bedstefædre, som nu er oversat til flere sprog. På dansk foreligger indtil videre fire bøger til henholdsvis farfar, farmor, morfar og mormor.

Hensigten med de sidstnævnte er, at bøgerne gives af et barnebarn til – i dette tilfælde – sin morfar, som så udfylder bogens tomme sider med billeder, svar på givne spørgsmål, minder og fortællinger, så barnebarnet får et indblik i morfars personlige historie – især morfars barndom.

Bogen er inddelt i 12 kapitler eller temaer med overskrifterne *Barndom og familie, Hverdagsliv, Fester og traditioner, Ferietid, Skolegang, Venner, Fritid og sjov, Job og karriere, Kvinder og kærlighed, Børn og børnebørn, Vigtige erfaringer samt Husker du?*

Initiativet er godt og velment, og bøgerne kan givetvis fungere som en håndsrækning til bedsteforældre, der gerne vil videregive deres livshistorie og måske åbne op for fortællinger, der ellers ville henstå glemt eller i det uvisse. Mange børnebørn vil utvivlsomt elske at få fortalt om gamle dage ud fra en personlig og familiær beretning, og mon ikke også slægtsleddet mellem morfar og barnebarn vil være nysgerrig?

Det kræver dog nok, at der i forvejen er et mere eller mindre tæt bånd mellem morfar og barnebarn og mellem morfar og barnebarnets forældre. Bogen synes således mest at henvende sig til velfungerende familier, hvor man kan forvente en vis åbenhed og oprigtighed. Det understreges også af nogle af de spørgsmål, som morfar får stillet.

Bogen har rigtig mange gode spørgsmål, men en del af dem er efter min mening for ledende, og en del kan forekomme at være direkte kontroversielle. Et spørgsmål lyder eksempelvis: »Hvordan havde du det med din mor og far? Hvem var du mest sammen med? Hvem lavede du lektier med?« Et andet: »Hvorfor blev du forelsket i Mormor?« og et

trøje: »Har du altid vidst, at du gerne ville have børn?« Umiddelbart uskyldige spørgsmål, men absolut med plads til eventuelt konfliktfyldt stof eller svar, som man ikke ønsker at give for ikke at såre nogen.

En anden anke er, at bogen visse steder synes at forudsætte, at morfar har levet et forholdsvist velhavende, vestligt orienteret liv. I kapitlet om hverdagsliv spørges: »Hvordan så dit værelse ud? Havde du det for dig selv, eller skulle du dele det med dine søskende? Hvorfor ikke i stedet have spurgt mere nøgternt: »Havde du dit eget værelse som barn?« Et spørgsmål som »Hvilken uddannelse har du?« kunne erstattes med »Har du en uddannelse?«.

Visse emner, som ellers fylder en del i mange menneskers liv, er helt udeladt. Bortset fra et spørgsmål om konfirmation, bliver fx religion slet ikke berørt. Muligheden for, at morfar er ensom, bor på plejehjem, er syg eller lignende synes heller ikke at være til stede: »Hvad laver du, når du er sammen med dine venner i dag?«

Det står naturligvis morfar frit for ikke at besvare et spørgsmål eller at besvare dem på en undvigende måde, men så går noget af idéen jo fløjten.

I flere tilfælde bliver morfar bedt om at beskrive forskellen på dengang og nu, og man kan tvivle på, om morfædre egentlig har så nøjagtig en viden om, hvordan fx undervisningen i en 4. klasse af i dag fungerer, eller om det var anderledes at være kærester dengang i forhold til nu.

En mindre ulempe ved bogen er, at der er afsat en given – og ret begrænset – plads til hvert enkelt svar. Det kan måske være godt med korte og afgrænsede svar til et yngre barn, men barnebarnet bliver jo ældre, og hvis det for alvor skal komme ind under huden på morfar, skal der nok lidt mere uddybende svar til på mange af spørgsmålene.

Bogen er meget fint bearbejdet til dansk, så der fx spørges til specifikke danske juletraditioner, ligesom illustrationerne er taget ud fra en dansk kontekst. I det hele taget er bogen prydet med en række velvalgte billedcollager bestående af mest sort/hvide fotos fra 1950'erne, 60'erne og 70'erne. I bogen til/fra morfar er det fotos med motiver fra primært den maskuline verden.

I den sidste del af bogen opremses nogle vigtige nationale og internationale begivenheder fra 1920 og frem til nu, hvor der efter hvert årti er gjort plads til, at morfar kan fortælle om sine egne (vigtige) oplevelser.

Et gode ved bogen er, at der lægges op til, at morfar deler ud af sjove vittigheder og gode historier. Forhåbentlig kan barnebarn og morfar både hver for sig og sammen grine af dem. Uagtet de anførte indvendinger er dette en serie bøger, der for en slægtshistoriker som undertegnede må ses som et positivt tiltag, der kan bidrage til børns viden om deres rødder og dermed også den større historie.

*Henriette Kragh Jacobsen
cand.mag. i historie*

Knud J.V. Jespersen, Carsten Porskrog Rasmussen, Hanne Raabyemagle, Poul Holstein: Moltke – Rigets mægtigste mand. Gads Forlag, 2010. 431 s. ill. ISBN 978-87-12-04354-6. Pris: 399,95 kr.

I anledning af 300-året for Adam Gottlob Moltkes fødsel i 1710 har Knud J.V. Jespersen, Carsten Porskrog Rasmussen, Hanne Raabyemagle og Poul Holstein begået et stort anlagt værk om en af enevældens mest indflydelsesrige og betydningsfulde personligheder. *Moltke – Rigets mægtigste mand* er fortællingen om Moltkes rejse fra barndommen som fattig adelsmand til livet som overhofmarskal, rigets mægtigste mand, bygherre og jordejer.

Bogen er inddelt i fire selvstændige kapitler, hvor de fire forfattere hver for sig præsenterer forskellige sider af Moltke: Mennesket og statsmanden, godsejeren og reformatoren, mæceen samt slægten Moltke.

Knud J. V. Jespersen bekræfter i det første kapitel Moltkes liv og gerning under fire enevældige konger. Særligt fokus er der på tiden under Frederik V (1746-66), hvor Moltke som overhofmarskal blev kongens nærmeste rådgiver og, som bogens titel anfører, rigets mægtigste mand. Jespersen analyserer, hvordan Moltke gennem sit nære forhold til Frederik V, sin store forståelse af magtens spil og indsigten i hofintriger formåede at blive den altdominerende person i Frederik Vs regeringstid og de facto regent af landet.

Jespersen tegner et billede af Moltke som en pietistisk mand, der på trods af, at han

blot ønskede at blive amtmand på Møn, endte som overhofmarskal. Det bliver et til tider lidt for idyllisk billede, hvor Moltke bliver fremstillet som ubestikkelig og hævet over magtbegær til trods for, at han ender på magtens tinde. Billedet passer næsten for godt til Moltkes eget pietistiske ideal. Det virker af og til som om, forfatteren glemmer at sætte sig ud over Moltkes egne erindringer. Som læser kan man savne en lidt mere kritisk refleksion over Moltkes handlinger og konsekvenserne af hans politik. Det bliver i for høj grad en fejring og ophøjelse af de konservative værdier, som Moltke stod for.

Når dette er sagt, er det vigtigt at understrege, at Jespersen leverer et yderst velskrevet kapitel, som på fornemste vis formidler en interessant historie, og som forstår at gøre Moltkes liv og gerning levende og appetitlig.

I det andet kapitel leverer Carsten Porskrog Rasmussen en interessant fremstilling af Moltke som godsejer og reformator. Rasmussen beskriver, hvordan Moltke via gaver og økonomisk begunstiggelse fra Frederik V samt gennem køb og salg af godser formåede at opbygge sig et godsimperium og en position som en af landets største gods- og jordejere. Moltke fremstilles som en konservativ godsejer, der ønskede og formåede at udvikle godsdriften uden at sprænge samfundsbønden. For Moltke var godsejere og fæstebønder forudsætningen for et stabilt samfund.

Kapitlet er til tider lidt for redegørende, og der kan savnes diskussion og refleksion af eksempelvis Moltkes holdning til hoveri og Stavnsbåndet. Rasmussen giver indtryk af, at Moltke ikke ønskede af opretholde Stavnsbåndet, men at han var nødsaget til det, uden at dette forklares eller diskuteres nærmere.

Rasmussen giver med kapitlet en fornem indførsel i godsejerens verden i midten af 1700-tallet. Han viser, hvordan reformatoren Moltke har efterladt sig tydelige spor i det danske landskab gennem landsbyomlægninger, som forandrede landskabet i retning af det moderne.

Hanne Raabymagle giver i tredje kapitel en grundig præsentation af Moltke som mæcen. Kapitlet tager udgangspunkt i Moltkes tre største bedrifter inden for kunsten: Op-

rettelsen af Kunstakademiet, anlæggelsen af Frederiksstaden og opførelsen af rytterstatuen af Frederik V på Amalienborgs slotsplads. Endvidere indeholder kapitlet omfattende beskrivelser af Moltkes godser og gårde med henblik på ombygninger, indretning og haveanlæg.

Der kan af og til ønskes mere diskussion af Moltkes forhold til Frederik V i forhold til de penge, som blev bevilget til Moltkes projekter. Dette i lyset af, at Moltke i høj grad styrede Frederik V og således også var ansvarlig for kongens pengekasse.

Kapitlet er velskrevet og meget dybtgående. Nogle læsere vil måske finde kapitlet lidt langt og mindre væsentligt end de øvrige, men kapitlet er med sin beskrivelse af Moltkes indflydelse på kunsten og arkitekturen en uvurdelig kilde til viden for den interesserede læser.

I fjerde kapitel beskriver Poul Holstein selve slægten Moltke. Kapitlet giver en interessant indsigt i slægtens historie helt tilbage til dens oprindelse i 1200-tallet, dens mange forgreninger, og hvordan de forskellige grene af slægten gennem historien har gjort sin indflydelse gældende inden for forskellige dele af samfundet.

Overordnet har de fire forfattere leveret en yderst velskrevet og appetitlig bog om en af enevældens mest indfyldelsesrige personer. Billedsiden i bogen er formidabel, hvilket løfter læsecoplevelsen og gør bogen meget indbydende. Bogen er en fryd at læse og kan på det varmeste anbefales til alle, som interesserer sig for 1700-tallet.

*Mads Lykke Hjortgaard
cand. mag. i historie og religionsvidenskab*

Asser Amdisen: Struensee – til nytte og fornøjelse. Rev. udg. Lindhardt og Ringhof, 2012. ISBN 978-87-11-39274-4. 286 s. Pris: 299,95 kr. Findes også som e-bog til 149,95 kr.

Der er næppe tal på de mange historikere og historieskrivere, der har kredset om den bemærkelsesværdige henrettelse på Østerfælled den 28. april 1772 i forsøget på at begribe det ubegribelige omkring personen Johann Friedrich Struensee (1737-1772). Forud for denne dag gik to hektiske år, hvor Struensee fra at være kongens livlæge blev besidder af

kongens magt, finanser og hustru. Traditioner blev kompromitteret, reformer blev mødt med forargelse, og kabinetsordrer blev udstedt i en hast og et antal, som kan gøre selv indbyggerne i vore dages utålmodige informationsamfund forpustede. Alt dette med en skæbnsvanger ligegyldighed over for det magtgrundlag, der smuldrede under ham, og over for den spirende modstand, der til sidst væltede ham ved et kup den 17. januar 1772, og som dømte ham og hans ven og medsamsvorne Enevold Brandt til døden.

Asser Amdisen (f. 1972) er en af disse historikere. Da jeg for snart mange år siden første gang stiftede bekendtskab med hans Struensee-biografi (oprindeligt udgivet 2002), slugte jeg den råt. Jeg beskæftigede mig på daværende tidspunkt selv med perioden og var dybt fascineret af de mange myter og misforståelser, der prægede historieskrivningen om den hedengangne livlæge. Så meget desto større var min begejstring over i Amdisens værk for første gang at opleve et opgør med det traditionelle billede af Struensee som enten en Oplysningstidens martyr eller en opportunistisk skurk til fordel for et portræt af et menneske, der først og fremmest var et produkt af sin tid. Mine forventninger var derfor høje, da det kom mig for øre, at Amdisens biografi ville blive genudgivet i en revideret udgave i forbindelse med lanceringen af succesfilmen *En Kongelig Affære*.

Det er, medmindre man ligefrem sidder med begge udgivelser foran sig, meget vanskeligt at se fornyelsen i den reviderede udgave, der bortset fra enkelte mindre tilføjelser og rettelser er noget nær identisk med førsteudgaven.

I de første kapitler skildres Struensees opvækst og årene, hvor han virkede som embedslæge og tidsskriftsudgiver i Danmarks næststørste by, Altona ved Hamburg, inden han i 1768 fik kaldet som rejselæge og efterfølgende livlæge for kong Christian VII (f. 1749, konge 1766-1808). Der kommer først rigtigt kød på historien, da Amdisen i de efterfølgende kapitler giver sig i kast med Struensees stigende indflydelse og endegyldige magtovertagelse i 1770. Her tenderer Amdisen indimellem at portrættere Struen-

see som dronning Caroline Mathildes stråmand, hvilket nok er lidt vel frimodigt, men han formår dog hermed at gøre op med det misforståede billede af Caroline Mathilde som et naivt og forsagt pigebarn, der viljeløst lod sig kaste rundt i mændenes magtspil.

Årene ved magten behandles i to tematiske kapitler, der henholdsvis diskuterer Struensee som privatperson og Struensee som politiker. Sidstnævnte bringer klart flest interessante perspektiver på banen. Dette kan til dels skyldes manglen på kilder til Struensees privatliv, som Amdisen også selv påpeger, men man mærker, at Amdisen især skriver ud fra sit speciale fra Københavns Universitet (2001) om netop den politiske Struensee. Her var Amdisen den første til at gøre systematisk brug af de næsten 2.000 kabinetsordrer, der var udgangspunktet for Struensees mange reformforsøg, og ved at knytte Struensees arbejde sammen med de generelle reformtendenser i Europa formår Amdisen på en pædagogisk og letforståelig måde at formidle Oplysningstidens komplicerede filosofiske, politiske og økonomiske strømninger.

I bogens femte kapitel om Struensees arrestation, retssag og efterfølgende henrettelse mærkes det, at dette er en historie, som Amdisen har genfortalt i det uendelige. Det dramatiske er meget tæt på at tage overhånd. Selve retssagen behandles dog nøgternt og pragmatisk, og Amdisen vover sig som den første ud i en saglig diskussion om, hvorvidt Struensees tilståelse af forholdet til dronning Caroline Mathilde blev fremtvunget under tortur. Denne diskussion får lidt vel meget spalteplads og bliver dermed et lidt for dramatisk afsæt for en næsten hjerteskrærende beskrivelse af, hvordan dronning Caroline Mathilde blev udvist, frataget sine børn og døde få år senere i ensom landflygtighed. For første gang falder Amdisen i fælden og tenderer selv en gengivelse af myten om Struensee som Oplysningstidens martyr, som han ellers søger at tage afstand fra. Ikke mindst, da Struensees blodige endeligt bliver beskrevet i enhver detalje og med et overvældende sprogbrug. Man gyser i medlidenhed og forargelse.

Det historiske kapitler, hvor Amdisen giver en introduktion til den øvrige Struen-

see-litteratur, er bogens mest problematiske. Amdisen går meget hurtigt hen over den ellers vigtige diskussion om, hvordan Struensees tyske afstamning efter hans fald blev brugt som et særdeles aktivt skræmme- og fjendebillede i det nye styres politik, og at Struensee-tiden dermed har præget den danske nationale selvforståelse markant. Amdisen behandler fint de gennemgåede værker og deres fremstilling af Struensee med udgangspunkt i værkernes historiske og faglige kontekst, men man savner, at Amdisen på samme måde forholder sig til sin egen faglighed og sin egen kontekst, og hvorfor hans fremstilling adskiller sig markant fra de tidligere. Det eneste, der bliver påpeget, er, at de fleste andre historikere ikke har gjort ordentligt brug af kildematerialet. Det er da også påfaldende, at ingen ud over Amdisen har dykket ned i de mange lettilgængelige kabinetsordrer, men med til historien hører også, at der eksempelvis ikke er fri adgang til skilsmisseakterne om kong Christian VII og dronning Caroline Mathilde. Det er til Amdisens fordel, at han har fået tilladelse til at benytte dette materiale, men andre historikere før ham har måske ikke været helt så heldige. Resultatet er, at kapitlet får en lidt ærgerlig »jeg alene vide«-tone på grænsen til det nedladende.

På trods af disse få kritikpunkter er *Struensee – til nytte og fornøjelse* en rigtig god læseoplevelse. Portrættet af Struensee er komplekst og fængende, og Amdisens fortællelæde er smittende og medrivende. Selv om der med genudgivelsen ikke er meget nyt under solen, giver den stadig fuld valuta for pengene for os, der ikke nåede at erhverve os førsteudgaven, inden den blev udsolgt fra forlaget.

Bogens force er først og fremmest dens store anvendelighed. Amdisen har begået en fornem Struensee-biografi, men han har også begået en håndbog til Oplysningstiden, og ved at positionere Struensee i forhold til denne formår Amdisen at afføre historien sit sensationelle element og erstatte det med et langt mere facetteret og meningsfuldt billede af en mand, der har fascineret både danskere og udlændinge i generationer – og efter alt at dømme også vil gøre det fremover. Min begejstring og respekt for dette både faglige og underholdende værk

er kun blevet større efter, at jeg har haft nyten og fornøjelsen af at læse det endnu en gang.

Maria Hvid Kargaard
cand.mag. i historie

Malene Schwartz og Cathrine Errboe: *Alba – en familiekronike*. Politikens Forlag, 2012. 272 s. ISBN 978-87-400-0000-9. Pris: 300 kr.

Den folkekære skuespiller Malene Schwartz har i samarbejde med sin veninde, journalisten Cathrine Errboe, skrevet bogen *Alba – en familiekronike*. Med udgangspunkt i gamle dagbogsnotater og brevkorrespondancer portrætterer forfatterne Malenes farmor Alba Schwartz, der døde, da Malene Schwartz var 5 år gammel.

Fortællingen om Alba begynder i Albas barndom, hvor somrene tilbringes i Fredensborg. Sønnen Otto Schwartz i nabohuset Rosing's Minde er meget interesseret i kunst, kultur og skuespil, hvilket tiltrækker Alba der senere optages på Det Kongelige Teaters elevskole. Begge opgiver dog drømmen om skuespillet, da de forlover og gifter sig i 1882, og Otto modvilligt tager en juræksamen.

Parret bor i København, hvor deres to sønner Erik og Walter kommer til verden. En mørk tragedie rammer familien, da den kun 11-årige Erik dør som følge af en mislykket blindtarmsoperation. Familien hjælpes videre, da Otto Schwartz i 1899 udnævnes til borgmester i Skagen. På dette tidspunkt har skagensmalerne allerede gjort byen til en kendt kunstnerkoloni i Europa, og efter en hård begyndelse bliver Alba med sin lille familie optaget i skagensmalernes inderkreds.

Beskrivelser af familiens tid i Skagen giver et interessant og humoristisk indblik i kunstnerkolonien i Skagen og det liv, som Alba som borgmesterfrue førte omgivet af skagensmalerne. Et indblik, som forstærkes ved forskelligt billed- og kildemateriale samt en række sjove anekdoter og beretninger om kunstnerne Drachmann, Krøyer og Ancher. En underholdende anekdote omhandler således digteren Holger Drachmanns fest for Skagens fiskere og borgere, der i fortællingen er beskrevet igennem en kronik fra 1928, som Alba Schwartz i sin tid selv forfattede.

Sønnen Walter præges i særlig grad af Ska-gens kunstneriske miljø, og han opfordres på det stærkeste af sin mor til at forfølge sine kunstneriske ambitioner. På dette tidspunkt udvikler forholdet mellem søn og mor sig til et stærkt afhængighedsforhold hvilket tydeliggøres igennem citater fra breve, som mor og søn har skrevet til hinanden, samt gennem Albas dagbogsnotater.

Mor og søn skilles, da Walter optages på Kunstakademiet i København. Adskillelsen bevirker, at forholdet mellem de to bliver anspændt, og Alba skriver uafbrudt dominerende og manipulerende breve til sin søn med gode råd, moralske retningslinjer og kunstneriske betragtninger. Walter anser sig selv som en rastløs og ufuldendt kunstner, og han søger sin mors bekræftelse.

Alba mener ikke, at hendes søn udnytter sit kunstneriske potentiale, og hun er ikke tilfreds med hans livsførelse i København, hvor han gang på gang forelsker sig. Efter to forliste ægteskaber, der begge præges af Walters uindfrie forventninger til sit eget kunstneriske virke, finder han endelig sit kald som kunstkritiker på dagbladet Politiken i København og indgår ægteskab med Annelise Gamst, som han får døtrene Malene – bogens forfatter – og Janne med. Walters opbrusende kærlighedsliv og mange ægteskaber passer ikke ind i Albas traditionelle syn på familieliv, som bl.a. kommer til udtryk i Albas romaner om konsekvenserne af skilsmisse og utraditionelle familieforhold, som hun får udgivet i en fremskreden alder.

Forholdet mellem mor og søn er koldt, og de har ikke meget kontakt med hinanden, da Alba i begyndelsen af 1942 bliver alvorlig syg. Alligevel sidder Walter ved sin mors side, da hun dør, og han holder en rørende tale ved begravelsen, hvor han med rosende og passionerede gloser beskriver sin mor som en handlekraftig, dygtig og bemærkelsesværdig kvinde. Deres mange uenigheder berøres ikke, men Malene Schwartz beskriver, hvordan hun mener, at Walter efter morens død endelig kunne tage kontrol over sit eget liv. Schwartz' kommentar illustrerer, hvordan hun i bogen har tendens til at tage sin fars parti i fortællingen om det problematisk familieforhold mellem mor og søn og ikke tager i betragtning, hvilke livserfaringer, ne-

derlag og begrænsninger der har gjort Alba til den person, hun portrætteres som.

Især forholdet til sønnen Walter er med til at skabe portrættet af Alba som en handlekraftig, intelligent og dominerende kvinde, der må ofre sine egne kunstneriske ambitioner og drømme for at tilpasse sig samfundets normer for familie- og kvindeliv. Samtidig bliver det igennem brevkorrespondancen mellem Walter og Alba tydeligt, at forholdet mellem mor og søn er gennemsyret af dominans og uindfrie forventninger til såvel kunstnerisk virke som familieliv.

Alba – en familiekronike er en letlæselig og interessant fortælling om en families skæbne i årene omkring århundredskiftet og frem, hvor der brydes med de traditionelle syn på ægteskab og familieforhold. Gengivelser af Walter Schwartzs malerier og gamle familiefotos sætter ansigt på personerne, som optræder i fortællingen, og som har sat deres præg på den kunstneriske scene i Danmark. Dog optræder karaktererne ikke med megen dybde, da det netop er gamle breve og anekdoter fra hverdagen, der udgør grundlaget for fortællingen, og de mange beskrivelser og genfortællinger ikke ledsages af refleksioner over, hvorfor karaktererne handler, som de gør. Malene Schwartzs fortælling om hendes familie og særligt om hendes farmor er dog alligevel underholdende læsning for enhver, der ønsker en indførsel i tiden fra 1900-tallet og frem.

Signe Bruun Thomsen
stud.mag., tværkulturelle studier

Katherine Boo: Bag det evigt smukke. Gads Forlag, 2012. 302 s. ISBN: 978-87-12-04764-3. Pris: 299 kr.

»Lufthavnsmyndighederne havde opført skinnende, høje aluminiumshegn ved den side af slumbyen, de fleste bilister passerede, inden de drejede ind til den internationale terminal. Dem, der kom fra den modsatte retning, så kun en betonmur dækket med solgule reklamer for gulvfliser i italiensk stil. Firmaets slogan strakte sig over hele murens længde: FOR EVIGT SMUKKE FOR EVIGT SMUKKE FOR EVIGT SMUKKE.«

Bag »det evigt smukke« ligger Annawadi, et af Mumbais utallige slumkvarterer, hvis

nærmeste nabo er den internationale lufthavn og en række af de store luksushotelkæder. Annawadis beboere må udover at kæmpe en daglig kamp for at få mad på bordet forene sig med at være nederst i hierarkiet i et korrupt samfund, som griber enhver chance for at udnytte den dårligere stillede del af befolkningen. Samtidig bliver beboerne af resten af samfundet betragtet som en skamplet på det moderne Indien, og de skal for alt i verden gemmes væk fra offentlighedens øje. Katherine Boos bog beskriver tilværelsen for Annawadi-beboerne og deres stilling i det omgivende samfund.

En Annawadi-beboers liv er intet værd, set med omverdensens øjne. Dør en Annawadi-beboer, sidder der en ny klar til at overtage den smule arbejde, som den afdøde måtte have efterladt sig. Efterlader han sig intet, så er han borte og glemt, inden dagen er omme.

Faste job eksisterer ikke. Arbejde er noget, som man finder fra dag til dag. Mange dage finder man intet, og så får man ikke noget at spise.

Venner er de mennesker, som man har brug for i det givne øjeblik. Så snart, man ikke kan bruge dem længere, er man ikke bleg for at gå bag ryggen på dem, hvis de står i vejen for ens egen succes. Tilværelsen er barsk i Annawadi, hvor enhver er sig selv nærmest.

Virkeligheden er oftere modbydeligere end fiktionen. Derfor er *Bag det evigt smukke* ikke bare en gentagelse af temaerne i succesfilmen *Slumdog Millionaire* (2008), der også skildrede børn og unges liv i Mumbais slumkvarterer, men derimod den uhyggelige virkelighed kamufleret i romanform.

Forfatter Katherine Boo har brugt over tre år på at interviewe, dokumentere og opholde sig i Annawadi. Det er der kommet en bog ud af, som udover at fortælle en befolknings historie også sætter navne og ansigter på virkelige individuelle eksistenser, som her får en unik mulighed for at fortælle deres egne livshistorier krydret med deres håb, drømme og tanker omkring fremtiden.

I bogen møder vi blandt andet Abdul, hvis familie tilhører et muslimsk mindretal i Annawadi. Selv om Abdul kun er 15 år gammel, står han for hovedindtjeningen i familien takket være hans medfødte sans for at vur-

dere og sortere affald. Han opkøber hotellerenes og lufthavnens affald, der i ly af natten er indsamlet af de jævndrende drenge i Annawadi. Efter at affaldet er sorteret, fragter Abdul det ud til diverse fabrikker og skrot-handlere, der betaler ham en beskedent løn, der dog er høj nok til, at han kan se lys for enden af tunnelen. Familien har snart råd til at forlade Annawadi og købe en fast grund, hvor de ikke behøver at frygte, at eventuelle lufthavnsudvidelser skal jævne deres hjem med jorden. Dog brister drømmen, da en handicappet kvinde i nabohuset sætter ild til sig selv for derefter at påstå, at Abdul og hans familie står bag. Familiens formue bliver hurtigt ædt op af retssager og politibestikkelse. Det kniber med at køre den lille skrotforretning videre, og snart må Abdul vinke farvel til drømmen om et tryggere liv udenfor Annawadi.

En anden af bogens skæbner er Asha, der er 39 år gammel og mor til tre børn. Hun drømmer ikke om rigdom, men om magt. Hendes drøm er at blive »slum lord«, hvilket er en uofficiel betegnelse for den person, der er udvalgt blandt lokale politikere til at stå som bindeled mellem bosættelsen og myndighederne. Annawadis beboere kommer til Asha, når de har brug for hjælp, og hun tager sig godt betalt for sin rådgivning. Langsomt stiger hendes magt både i Annawadi og hos de lokale politikere, men Asha må erkende, at der er koldt på toppen, og i sidste ende er magten måske alligevel ikke værd at stræbe efter.

Bag det evigt smukke er på den ene side en uhyggelig beretning om livet i ekstrem fattigdom, der set med vestlige øjne kan være svær forestille sig, men det er også en smuk og livsbekræftende fortælling, der på ærlig vis skildrer en række personers skæbner. Vi skal møde dem, se dem som mennesker og som individuelle eksistenser, der alle har en betydningsfuld historie. Bogen er tankevækkende og perspektiverende til vores egen rige hverdag, dog uden at vække medlidenhed for disse mennesker, hvilket er en interessant tilgang, der gør den til spændende og underholdende læsning. Selv om fortællingen er barsk, så skinner der et livsmod igennem hos flere af karaktererne, der ikke søger hjælp og medynk hos læseren, men med nøgtern

pragmatisme fortæller deres historie, som den nu engang er. Bogen er bygget op som en roman, hvilket er med til at gøre handlingen medrivende, men samtidig giver den dybde-gående personskildring og den dokumentariske baggrund historien en helt særlig dybde og autenticitet.

Bogen henvender sig til enhver, der søger spændende og letlæselige fortællinger, der lægger vægt på de dramatiske personhistorier, uden at det går ud over handlingen.

*Stephanie Stadager
stud.mag. i teatervidenskab og historie*

*Søren Ryge Petersen og Marlene S. Antonius:
Aage, Ejner og Elna. Gads Forlag 2012. 160 s., ill.
ISBN 978-87-12-04743-8. Pris: 249 kr.*

Et gammelt ordsprog siger: Døm aldrig en bog ud fra dens omslag. Dette gælder ikke denne bog af Søren Ryge Petersen og Marlene S. Antonius. Omslaget udsåler hjertevarme og hjerterum, præcis som bogens indhold.

Bogen er blevet til i et samarbejde mellem Søren Ryge Petersen, journalist, forfatter og tv-vært, og Marlene S. Antonius, fotograf, designer og illustratør, og er et resultat af Marlenes afgangsprojekt fra Designskolen Kolding i 2010, der omhandlede Aage, Ejner og Elna og bestod af en fotoreportage, der blev udstillet som del af Designskolens afgangsprojekter på Trapholt. Det er dog ikke korrekt, at det kun er Petersen og Antonius, der har bidraget til bogen, for bogens indhold, både billeder og tekst, beror i høj grad på Petersens samtaler med de tre hovedpersoner, de tre søskende Aage, Ejner og Elna. Det er deres ord, som Petersens dybdebørende, men respektfulde spørgsmål og Antonius' skønne billeder, der er bogens ramme. Bogen handler, som flere af Søren Ryge Petersens bøger, om hverdagens skæbner, om livet og om de helt almindelige mennesker, der lever det meste af deres liv uden noget ønske om at blive berømte. Præcis sådan er Aage, Ejner og Elna. De tre søskende bor i landsbyen Harreby, hvor de også er født og opvokset. De er aldrig blevet gift, og familien betyder alt. De var oprindeligt 8 søskende, men nu er de kun tre tilbage. Aage og Elna bor sammen på Aages gård, mens Ejner bor

200 m derfra. De er sammen hver dag og spiser alle måltider sammen.

Bogen er en form for billedbog. Billederne er rent indholdsholdmæssigt enkle i deres komposition, ja nærmest grænsende til det jævne, men samtidig er de så rammende og nærværende, at man ikke kan lade være med at holde af Aage, Ejner og Elna. Billederne udsåler hjertevarme og fortæller om et liv, hvor det er arbejdet og familien, der er de væsentligste faktorer.

Enkelte af billederne er dog også lidt vemodige, idet de fortæller historien om en æra, der er ovre. Gården fungerer ikke længere som landbrug, og Aage, Ejner og Elna er ældre mennesker med alle de fysiske skavanker, der følger med alderen. I andre billeder mærker man straks varmen, og læser man bogens tekst, forstår man, at ingen af de tre ældre mennesker fortryder noget. De er tilfredse, de har haft et godt liv, og de er glade. Bogen omhandler ikke blot de tre skæbner, som i denne selvrealiseringens tid kan forstå ret triste, men en hel kultur, en hel generation, for hvem livet var nok i sig selv. I mange af billederne og ordene ikke mindst kan jeg genkende mine bedsteførelde, deres holdning til livet og hverdagen. Denne bog er en tidslomme, hvori der gemmer sig historier om de levede liv, der har været gode, men på ingen måde ekstraordinære. Bogen er letlæst og grænsende til det simple, men det er også charmen ved den. Den henvender sig til en bred gruppe, måske især de, der allerede er Søren Ryge Petersens målgruppe, som hovedsageligt er ældre mennesker. Bogen vil udmærket kunne læses sammen med børn, især hvis man knytter egne historier til.

Bogen er ikke fantastisk, den er ikke banebrydende, men den er essentiel. Den viser skæbner, som vi alle kan genkende, og er en vigtig brik i historiefortællingen om den almene dansker. Den sætter fokus på en livsanskuelse, der er på vej væk. En livsanskuelse, hvor det ikke er individet, der nødvendigvis kommer i første række. Alles ve og vel er vedkommende, og de små øjeblikke tæller. Bogen giver stof til eftertanke i denne moderne tid, hvor selvrealisering, karriere og individualitet er i højsædet. Måske bør vi stoppe op og nyde de små øjeblikke, livet giver, og sætte

os selv ind i et større billede, hvor »vi« betyder mere end »jeg«.

Alt i alt er det en sød fortælling om tre søskende og deres liv, som Søren Ryge Petersen og Marlene S. Antonius har skabt. Den er nærværende og kan bidrage til, at andre kan fortælle deres historie, måske ikke i bogform, men så som historiefortælling i familiens skød. Alle har en historie, der er værd at fortælle. Dette viser Søren Ryge Petersen og Marlene S. Antonius tydeligt med deres bog om Aage, Ejner og Elna.

*Thit Birk Petersen
mag.art., arkæologi*

Ole Færch: Himmerlandske herredsfogeder, by- og birkefogeder samt -skrivere. Udgivet af Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreningers forlag Slægten v. Anton Blaabjerg. 2011. 276 s. ill. i s/h. Indb. ISBN: 978-87-90331-48-1. Pris: 190 kr.

Hvis man underviser nybegyndere i slægtsforskning, kan man være ret sikker på, at der opstår et behov for at forklare, hvad birker og herreder er for nogle størrelser. Godt nok har Jurist- og Økonomforbundet udgivet en stor, fornem bog om *Danmarks Tinghuse* (2006), hvor man kan læse om såvel tingsteder i fortid og nutid som retskredsinddelingen, men den kan næppe siges at være almindeligt kendt. Længere tilbage i tiden – for snart 30 år siden – udgav Dansk Historisk Fællesråd Karl Erik Frandsens *Atlas over Danmarks Administrative inddeling efter 1660* (1984), som da også ses benyttet til en lidt uskarp illustration på bagsiden af omslaget på Færchs bog.

Til gengæld har de fleste slægtsforskere nok opdaget værdien af sogne-, herreds- og den gamle amtsinddeling, når man skal have styr på de slægtshistoriske data, og meget benyttet er utvivlsomt håndbogen »*Sogn – Herred – Amt*«, der netop er blevet genudgivet af foreningen DIS-Danmark (2012) i redaktion af Kathrine Tobiasen og Henning Karlby.

Specielt, når det kommer til birkerne og deres topografiske afgrænsning, kan man dog let komme i vanskeligheder, og den foreliggende bog udmærker sig ved at præsentere en overskuelig gennemgang af alle de himmerlandske birker kendt fra nyere tid. Er man specielt interesseret i tiden før år 1600,

kan man desuden supplere med Henrik Lerdams *Birk, lov og ret. Birkerettens historie i Danmark indtil 1600* (2004).

Hos Ole Færch finder man en gennemgang af følgende birker:

- Aale Birk (1158(?) -1477-1687)
- Storvorde Birk (-1345-1687 lagt til Fleskum-Hornum Herred)
- Mou Birk (-1423-1478-1687 under Fleskum-Hornum Herred)
- Lindenberg Birk, tidl. Næs Birk (-1442-1536(?) 1681-1879, fra 1831 var birkefogeden også herredsfoged i Hellum-Hindsted Herred)
- Nørholm Birk (-1492-1687)
- Nibe Birketing (1545-1727)
- Løgstør Birk (Ukendt oprindelse. -1561-1687/88 sammenlægning med Aale Birk samt Aars og Slet Herred)
- Visborggård Birk (1571-1777 – indlemmet i Hellum-Hindsted Herred, formodentlig ved birkeskriverens død i 1784)
- Viffertsholm Birk (1578-1687 sammenlagt med Hellum-Hindsted Herred)
- Lerkenfeld Birk (1684-1813 lagt under Rinds-Gislum Herred)
- Albæk-Torstedlund Birk (1686-1814 opsplittet og fordelt mellem Aars, Gislum, Hellum og Hindsted Herreder)
- Lundbæk-Pandum Birk (1687/96(?) -1833 lagt under Hornum-Fleskum Herred)
- Villestrup birk (1757-1847 lagt under Hellum-Hindsted Herred)

Derimod er Aalborg by og birk lidt summarisk behandlet frem til det 19. århundrede. Det må man som læser undres over, dels fordi forfatteren oplister forekomsten af Aalborgs byfogeder helt tilbage fra 1431 (Anders Byfoged), dels fordi netop *Aalborgs Historie* danner udgangspunkt for et af Danmarks største og bedste byhistoriske værker: fem prægtige bind, der udkom i årene 1987 til 1992. Men forfatteren er – som titlen også bebuder – mere interesseret i personerne end i de afgrænsninger, der måtte have været af juridisk natur, og det skal han ikke klandres for. Netop her er der nemlig meget at hente, og bogen er udstyret med et godt personregister, hvor man bl.a. kan finde usædvanlige efternavne som: Adzer (gift med Fr. Sigfred Muhle), Buddisen (Buddisøn(?), foged i Hor-

num Herred), slægten Ged (øjensynligt en lavadelig skriver- og fogedslægt i Himmerland), Kras (himmerlandsk slægt, omtalt af C. Klitgaard i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1920), Panck (i Aalborg) og Uttermøhlen (skriver i Lundbæk Birk).

I en tid, hvor mange sværger til internettet som stedet, der er kilde til alt mellem himmel og jord, er det befriende at se en god og nyttig bog i en gedigen indbinding, hvor forfatteren har benyttet de traditionelle kilder (både trykte og utrykte) såvel som udvalgte hjemmesider og en cd-rom udgivelse. Hjemmesiderne er bl.a. Kurt Kermit Niensens www.kkermit.dk, Hans Gjedsteds www.protocoler.dk og Nygaards Sedler, udgivet af Dansk Demografisk Database på www.dda.dda.dk. Bogen skal hermed varmt anbefales til dem, der har tilknytning til Himmerland, eller som blot vil søge inspiration til, hvordan man kan arbejde på tværs af de mange kilde typer, der er til vores rådighed.

Tommy P. Christensen
redaktør og forfatter

Palle Ove Christiansen: De forsvundne. Hedens sidste fortællere. Gads Forlag, 2011. 240 s., ill. ISBN 978-87-12-04620-2. Pris: 299 kr.

Verdens største folkemindesamler er ubestridt Evald Tang Kristensen (1843-1929), der begyndte sit virke fra Gjellerup ved Herning. Indsamlingen af mange tusind viser, sagn og eventyr fra det meste af Danmark har i snart 150 år udgjort en del af fundamentet for forskning og formidling i danske folkeminder og skikke. Spørger man, hvad det skal bruges til i dag, behøver man blot se på mængden af rollespil, adventure-film, computerspil med mytisk tema samt den enorme læserskare hos bl.a. J.R.R. Tolkien, C. S. Lewis, J.K. Rowling, Anne Rice og andre eventyrfortællere i det 20. og 21. århundrede.

Palle Ove Christiansen er seniorforsker hos Dansk Folkemindesamling og forsker i Evald Tang Kristensen. Formålet med bogen er at formidle et unikt stof uden at svøbe det ind i letfordøjelig, overfladisk popkultur. Projektet lykkes til fulde, og resultatet er en videnskabeligt funderet publikation med noter og kildehenvisninger. Samtidig er bogen

læsevenlig, smukt indpakket og vidensfremmende. Under læsningen havde jeg fornemmelsen af at sidde med en stor, kulturhistorisk skat, netop den følelse Evald Tang Kristensen selv havde i sit arbejde, og som han beskrev oprindelsen til i »Gamle Kildevæld« i 1927. Her var portrætter og beretninger om nogle af de mange informanter, han havde besøgt gennem årene. Herværende udgivelse er inspireret af denne, men den er også en vurdering af Tang Kristensen selv, hans eget og fortællernes miljø.

Forfatterens geniale kunstgreb er bogens indhold og opbygning. Med udgangspunkt i én enkelt rejse kortlægges Evald Tang Kristensens arbejdsområde, metode, videnskabelige samarbejdspartnere og folkelige fortællere. I november 1873 rejste han fra sin lærerbolig med postvognen til Ringkøbing, hvorfra han vandrede mod nordøst tilbage mod Gjellerup og kom hjem tre dage før jul. Undervejs opsøgte han fortællere og skrev minutvis ord og melodier ned. Rejsen var til dels finansieret med hjælp fra senere professor Svend Grundtvig (1824-1883), som Tang Kristensen havde fået kontakt med efter sin første udgivelse i 1868. I løbet af rejsen korresponderede de to flere gange, ligesom Tang Kristensen skrev hjem til sin kone med skiftevis bebrejdelser og kærlighedserklæringer. At han hverken var nem at leve eller arbejde sammen med fremgår også af bogen. Et så stort engagement tilegnet folkemindesamlingen havde personlige omkostninger, og Evald Tang Kristensen stillede ikke mindre krav til sine omgivelser end til sig selv.

Indledningsvis præsenteres læseren for Evald Tang Kristensen og hans baggrund, begyndelsen, metoder og væsentligste kontakter. Dernæst ridses informanternes som regel fælles baggrund op: Hvordan den magre hedejord gjorde det nødvendigt med binæringer, fattigdommen, hedehusenes indretning – og lugt – samt landskabet og infrastrukturen.

Dernæst følges rejsens kronologi. Hver fortæller er kortlagt, og hvor muligt indledes kapitlet med et foto af fortælleren, de fleste fra Evald Tang Kristensen og fotograf Peter Olsens rejse rundt til fortællerne i 1895. Besøget, fortælleren og huset bliver beskrevet, krydret med breve Evald Tang Kristensen

skrev eller modtog undervejs. Desuden er en af de viser eller eventyr, som pågældende fortæller bidrog med, gengivet i kapitlet. Man føler sig næsten selv til stede ved besøget og væmmes med Evald Tang Kristensen, når skikken med at sutte på et stykke sukker og lade det gå på omgang beskrives, eller når en beskidt skjorte bruges som borddug.

Alle besøgene fremgår som noget særligt, som da lærer Trøstrup (senere museumsstifter i Herning) i Torsted beskrives som værende sjusket og rodet, men også som en mand, Evald Tang Kristensen fik et samarbejde med. Hos pottemager og klog mand Erik Larsen i Tranflod fandt Tang Kristensen en stor viden om planter, musik og kemi, samt en fremragende fortæller, der kunne knytte flere eventyr sammen til et større sammenhængende. Johanne Thygesdatter i Sammelsted fattigkoloni kunne stadig fortælle, selv om hendes indremissionske vækkelse betød, at hun egentlig ikke måtte. Her kom hendes ligeledes troende søn og smed Tang Kristensen ud.

Alle steder får man en fornemmelse for fortælleren og dennes miljø. Palle Ove Christiansen har i forbindelse med denne bog opsøgt alle stederne, og Henrik Saxgren har fotograferet deres udseende i dag. Der er som regel langt fra de ydmyge hytter og huse til nutidens renoverede eller nyopførte boliger og gårde.

Rejsen i 1873 sluttede tre dage før jul, som Tang Kristensen tilbragte sammen med sin lille familie. Få dage inde i det nye år drog han af sted igen, altid ihærdigt søgende efter fortællere. Vejrliget og sult var en af betingelserne. Ofte havde hedens beboere så lidt til overs, at Tang Kristensen ikke ville bede om mad. Tit betalte han nogle skillinger for deres tid og besvær. Til gengæld registrerede han almuekulturen som medskaber af en nations identitet.

Bogens sidste del handler om, hvordan Evald Tang Kristensens rejser foregik, om landskabet og de levevilkår, han mødte. I dag genfinder vi personer i Peter Olsens portrætter og landskabet i Hans L. Smidths hedemalerier. Fortællingerne har Evald Tang Kristensen bevaret.

Han var enestående ved, at han selv opsøgte fortællerne. Han sad ikke ved skrive-

bordet og ventede på, at folk kom til ham. Han nedskrev viser, melodier, sagn og eventyr så præcist som muligt. Han forbedrede ikke eventyrene, ligesom brødrene Grimm gjorde. Tværtom var det vigtigt at få samme vise eller eventyr nedfældet i alle de variationer, han hørte, for derved sammen med Svend Grundtvig at kunne spore det oprindelige.

Optegnelsen af det ægte, af grundformen og variationerne var essentiel for Evald Tang Kristensen, og Palle Ove Christiansen formår at forklare sine læsere hvorfor, Evald Tang Kristensens arbejde er væsentligt for vores nutidskultur. Læseren tages med på en kulturhistorisk rejse, som efter sidste side gerne må begynde forfra med endnu flere destinationer.

Charlotte Lindhardt
Museumsinspektør ved Museum Midtjylland

Per H. Hansen og Kurt Jacobsen (red.): Trangen til vækst. Danske erhvervsledere 1870-2010. Syddansk Universitetsforlag, 2011. 351 s. ill. ISBN 978-87-7674-569-1. Pris: 298 kr.

Dette er et festskrift med ambitioner og en klar målsætning om at ville mere end blot at beskrive fælles berøringsflader mellem fødselaren og forfatterne. Professor Per Boje ved Syddansk Universitet er en af erhvervshistoriens foregangsmænd, og udgivelsen sker i anledning af hans 65 års fødselsdag.

Redaktionen har tre formål med bogen: At afspejle topledernes valg under skiftene konjunkturer, i krise og i vækst, at beskrive lederens vilkår for både historikere og erhvervsledere, og at fejre Per Bojes virke. Formålene opfyldes ved hjælp af en stram redaktionel styring, hvor alle forfatterne forholder sig til emnet. Ved hvert portræt foretager forfatteren en vurdering af lederens valg. Hvordan var konjunkturerne i branchen på det tidspunkt? Samarbejdet med eventuel bestyrelse, bankforbindelser og andre netværk? Personlighed? Var det en leder, som traditionelt gik egne veje eller lyttede til andre?

Trangen til vækst er bygget op omkring 17 portrætter med indledende og afsluttende kapitler om lederens valg og god ledelse. Agnete Raaschou-Nielsen beskriver ud fra sine erfaringer som administrerende direktør hos

bl.a. Coca-Cola Tapperierne og Zacco Danmark (patentvirksomhed) udviklingen i ledelse siden 1970'erne. En dygtig leder har fokus på, hvad der fungerede i fortiden, uden at gå i stå med samme handlingsmønstre i fremtiden. I dag har medarbejderuddannelse, internationalisering og teknologi udviklet sig så meget, at en leder ikke længere kan nøjes med at se indad på den daglige drift. Indledningen sætter en fin forståelsesramme for lederportræterne.

Toplederne dækker over 150 års ledelse, frem til 2010. Det er ikke nødvendigvis virksomhedsledere, men også organisationsledere som inden for andels- og landbrugsbevægelsen, der beskrives. Virksomhederne dækker olie, sukker, kjoler, elektronik, tæpper, ingeniørvirksomhed, banker m.m.

Blandt portræterne er Frederik Lausen – Aarhus Oliefabrik A/S; Emil Glückstadt – Landmandsbanken; Rikard Relsted – Jydsk Telefon; Aage og Mads Eg Damgaard – Angli og Ege Tæpper samt Holger Lavesen – DONG. En gennemgående konklusion i portræterne er, at lederen måske ville have truffet andre valg under andre omstændigheder. Der findes ikke en trin-for-trin-manual for god ledelse, fordi valget altid afhænger af mange parametre i situationen, hvilket også er grunden til, at både succes og fiasko er taget med.

Eksempelvis illustrerer Martin Jes Iversens portræt af Erik B. Rasmussen (1929-2003) på fremragende vis, hvorfor samme ledelsesvalg virker i én virksomhed, men ikke nødvendigvis i en anden. Erik B. Rasmussen var uddannet cand.polyt. og kom til Radiometer under GN Store Nord. Virksomheden var opdelt i flere datterselskaber, hvor direktørerne hver især skærmede deres eget område, og hvor der ikke var en fælles koncernledelse. Det gav både interne problemer i virksomheden, men også i den overordnede økonomi. Erik B. Rasmussen deltog i hemmelige møder uden om visse dele af bestyrelsen og blev i 1973 administrerende direktør i en ny struktur, hvor han var bestyrelsesformand i alle datterselskaberne. Via sit arbejde i Industrirådet blev Erik B. Rasmussen ti år senere hentet til den familieejede F. L. Schmidt & Co. Problemerne var omtrent de samme, som de tidligere havde været hos GN Store Nord,

og virksomheden var splittet mellem tre familiegrene. Her lykkedes hans forsøg på strukturændringer imidlertid ikke, og han blev fyret i 1987, nu selv offer for hemmelige møder uden om dele af ledelsen. Forskellen var, at Erik B. Rasmussen denne gang ikke havde den nødvendige magtposition, selv om problemerne og løsningsmodellerne lignede hinanden.

Portræterne søges opsummeret af Agnete Raaschou Nielsen. Brancher, social baggrund, personlige egenskaber og ledelsesstil, rollen som iværksætter eller ejer m.m. forsøger hun at kategorisere med henblik på at finde det berømte »leder-DNA«. Resultatet er, at lederne og virksomhederne spreder sig i så mange retninger, at man ikke kan konkludere, at en bestemt baggrund eller personlighed bliver en god leder. De mange parametre, som spiller ind, gør, at der er mange veje til god ledelse.

Til sidst følger et interview med Poul Svanholm (f. 1933), der er uddannet jurist. 1962-1972 var han direktør for Vingaarden A/S i Odense. Inden for samme periode var han konservativt byrådsmedlem og viceborgmester. 1972-1996 var han administrerende direktør og siden koncerndirektør for De forenede Bryggerier/Carlsberg. Interviewet er foretaget af bogens to redaktører, og her får man en topleders efterrefleksion af sit virke.

En særlig diskussion, som vendes et par gange i bogen, er dens repræsentation af kvindelige erhvervsledere. Der er nemlig ingen. Alle 17 portrætter er af mænd. Jeg er ikke fortalende for særbehandling, og forfatterne måtte vælge frit. Alligevel er der mindst fire nulevende kvinder, hvis ledelsesvalg kunne have været interessante at belyse: Vitta Lysgaard (f. 1930), direktør for Uno-X og Herning Shipping. Lillian Knudsen (f. 1945), formand for Kvindeligt Arbejderforbund med 95.000 medlemmer. Anne Birgitte Lundholt (f. 1952), konservativ industriminister, adm. direktør i Møbelfabrikantforeningen/Dansk Møbelindustri og Danske Slagterier. Stine Bosse (f. 1960), koncernchef for Tryg Vesta. Fravalget af kvinderne er ikke bevidst, det virker bare ikke redaktionelt gennemtænkt.

Bogen er forsynet med et personregister samt korte portrætter af bidragsyderne. Sam-

let formår de med deres portrætter at give bogen den tyngde, som netop gør at den kan opfylde sine tre formål. Flere portrætter berører de psykologiske aspekter af lederen, men der er ikke inddraget erhvervspsykologer. Her er benyttet den traditionelle, historiske metode, med revurdering af datidens omtale og tidligere kollegers behandling af personen og virksomheden.

Leder- og virksomhedsportrætter er ikke noget nyt. For eksempel udkom »Sådan skabtes Danmarks store virksomheder« i 1988, med over 80 virksomhedsportrætter skrevet og udgivet af redaktionen og medarbejdere hos Erhvervs-Bladet. En håndfuld af virksomhederne i »Trangen til vækst« er nævnt dér, blandt dem Ege Tæpper, PLM Haustrup og De danske Sukkerfabrikker. Den bog er primært skabt ud fra Erhvervs-

Bladets eget arkiv og behandler i højere grad virksomhedens udvikling end ledernes valg. Tingene hænger sammen, og en konklusion står meget stærkt i Trangen til vækst: Virksomhedens udvikling afhænger i høj grad af lederen. Hvis lederen er fraværende, desintegrerer virksomheden, men samtidig kan en alt for engageret leder, som ikke magter eller vil uddelegering af opgaver og ansvar, også ødelægge en velfungerende virksomhed.

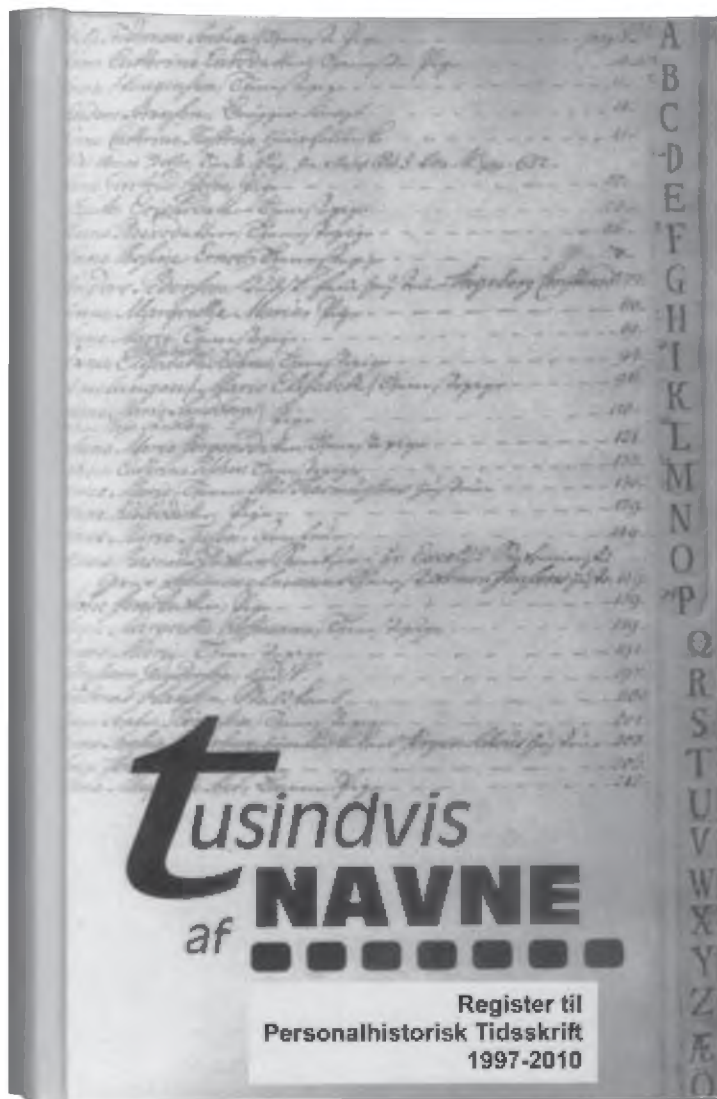
Trangen til vækst er yderst velskrevet. Den redaktionelle linje er klar, og de tre formål opfyldes. Både lederen og historikeren får udbytte af bogen, og det er en varm anbefaling til alle, som interesserer sig for erhvervs-historie og ledelse.

*Charlotte Lindhardt
Museumsinspektør ved Museum Midtjylland*

Nyeste publikation

Samfundet for Dansk Genealogi og Personhistorie udgav tidligere på året *Tusindvis af Navne. Register til Personalhistorisk Tidsskrift 1997-2010*, ved Poul Steen og Arne Julin. Registret er på 245 sider.

Registeret kan købes ved at skrive til Anton Blaabjerg på blaabjerg@genealogi.dk. Pris: 100 kr. + forsendelse.

Vejledning til forfattere

Redaktionelle retningslinjer for artikler til Personalhistorisk Tidsskrift

Inden du går i gang:

- En artikel til Personalhistorisk Tidsskrift er en faglig og velskrevet tekst med velvalgte illustrationer.
- En artikel til Personalhistorisk Tidsskrift er skrevet for den interesserede lægmand.
- En artikel til Personalhistorisk Tidsskrift er formidling af slægtsforskning, personalhistorie, kildestudier, kulturstudier samt kortere utrykte kilder. I hovedreglen bringes kun artikler, som omhandler personer eller slægter med dansk tilhørsforhold eller et dansk emnestof.
- En vellykket artikel bliver til i god dialog mellem forfatter og redaktion. Alle artikler bliver læst og kommenteret af mindst to personer – i eller udenfor redaktionens snævre kreds.
- Personalhistorisk Tidsskrift udkommer to gange årligt, men manuskripter kan sendes hele året. Redaktionen modtager gerne artikler samt ønsker til artikler fra læsere og abonnenter.

Overordnede manuskriptforskrifter:

- Tekstfiler bedes leveret i word-format. Billedfiler i jpg- eller tif-format og i en opløsning på minimum 300 dpi.
- Manuskripter bør ikke – uden forudgående aftale – overstige 20 sider à ca. 3800 enheder.
- Gældende dansk retskrivning skal følges, og anvendelse af fremmedord eller meget specielle fagudtryk bør begrænses og som minimum forklares første gang, de optræder. Usædvanlige og selvopfundne forkortelser frabedes.
- Citater skrives med almindelige typer (ikke kursiv) og anføres i citationstegn. Titler på bøger og tidsskrifter (både i selve artiklen og i noteapparatet) skrives med kursiv og uden anvendelse af citationstegn.
- Noter skrives som slutnoter og med anvendelse af arabertal (1, 2, 3 ...).
- Artikler og småstykker indledes med en manchete på 4-8 linjer, hvor temaet, formålet og hovedresultaterne præsenteres. Artikler og småstykker afsluttes med en kort præsentation (2-4 linjer) af forfatteren.

Vigtigt:

- Inden du indsender dit manuskript til redaktionen, bør du have læst og fulgt de retningslinjer, manuskriptforskrifterne opstiller.
- De udførlige manuskriptforskrifter kan findes på www.genealogi.dk.

<i>Katherine Boo: Bag det evigt smukke (Stephanie Stadager)</i> .	247
<i>Søren Ryge Petersen og Marlene S. Antonius:</i>	
Aage, Ejner og Elna (Thit Birk Petersen)	249
<i>Ole Færch: Himmerlandske herredsfogeder, by- og birkefogeder samt – skrivere (Tommy P. Christensen)</i> . .	250
<i>Palle Ove Christiansen: De forsvundne.</i>	
Hedens sidste fortællere (Charlotte Lindhardt)	251
<i>Per H. Hansen og Kurt Jacobsen (red.):</i>	
Trangen til vækst. Danske erhvervsledere 1870-2010 (Charlotte Lindhardt)	252
 Publikationer og prisliste	 255
Vejledning til forfattere	256

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsens medlemmer:

Formand: Tommy P. Christensen, c/o Elsböll & Christensen,
Föreningsgatan 6B, 211 44 Malmö, Sverige
Næstformand: Poul Wachmann, Valmuhavcn 42, 2765 Smørum
Kasserer: Lena Sørensen, Løven 3650 Ølstykke
Sekretær: Michael Dupont, Stenager 216, st. th., 2600 Glostrup
Anton Blaabjerg, Fredensgade 38, 8800 Viborg
Erik Nørr, Købmandsgården 2, 4130 Viby Sj.
Katharina Zander, Parkvej 16, 3550 Slangerup
Maria Hvid Kargaard, Vilhelm Thomsens Allé 48 st., 2500 Valby
Peter Wodskou, Arnesvej 44, 2700 Brønshøj

Redaktionens medlemmer:

Redaktør: Katharina Zander, Parkvej 16, 3550 Slangerup
Anmelderredaktør: Maria Hvid Kargaard, Vilhelm Thomsens Allé 48 st., 2500 Valby
Redaktionsmedlem: Helene Lykke Evers, Gartnergade 5, st. tv., 2200 København N
Redaktionsmedlem: Mads Lykke Hjortgaard, Sverrigsgade 7, 1.th., 2300 København S
Redaktionsmedlem: Michelle Lykke Hjortgaard, Sverrigsgade 7, 1.th., 2300 København S

Webmaster for www.gencalogi.dk

Næstformand: Poul Wachmann
E-mail: wachmann@gencalogi.dk

Medlemskab kan tegnes ved henvendelse til kasserer Lena Sørensen
E-mail: socrensen@gencalogi.dk

Manuskripter sendes til:

Kommende redaktør: Maria Hvid Kargaard
E-mail: kargaard@gencalogi.dk

Personalhistorisk Tidsskrift

Udgivet af Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie siden 1880

Redigeret af Katharina Zander (redaktør), Helene Lykke Evers, Michelle Lykke Hjortgaard, Mads Lykke Hjortgaard, Maria Hvid Kargaard (anmelderredaktør)

© 2012 by forfatterne og Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Udgivet med støtte fra Alfred Good's Fond

Sats og tryk: Tarm Bogtryk

ISSN 0300-3655